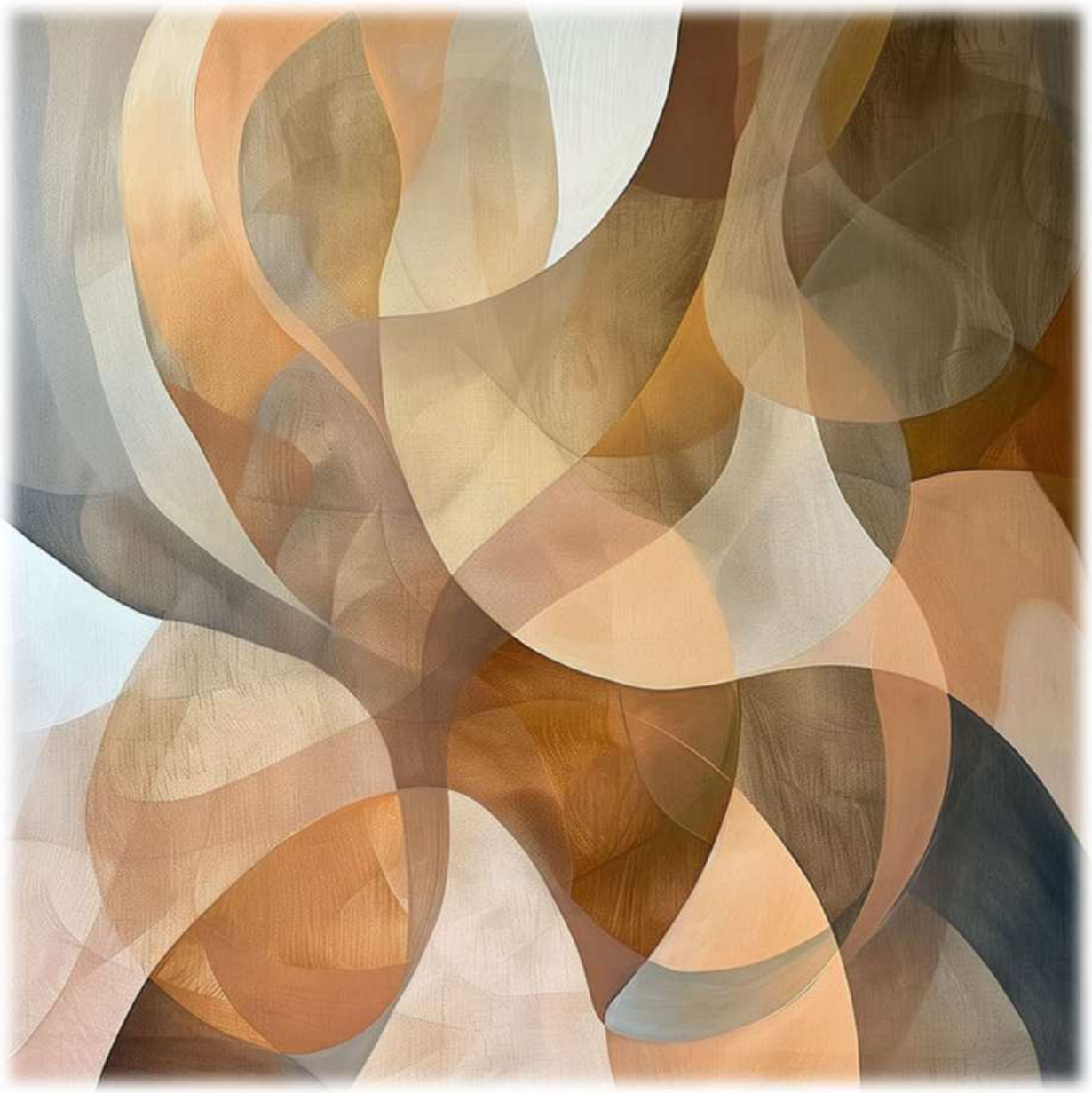

Г. О. Горбань

НАВЧАЛЬНА САМООРГАНІЗАЦІЯ І САМОСТІЙНА РОБОТА ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Г. О. Горбань

НАВЧАЛЬНА САМООРГАНІЗАЦІЯ І САМОСТІЙНА РОБОТА ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ:

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА «ПСИХОЛОГІЯ»

Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти
першого бакалаврського і другого магістерського рівнів

Запоріжжя

2025

УДК: 378.091.12:005.963:159.9(075.8)

Г 671

Рекомендовано вченою радою
Запорізького національного університету
протокол №__ від ___202___ р.

Рецензенти:

Власова О.І., д-р психол. наук, професор, професорка кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Волярська О.С., д-р пед. наук, доцент, професор кафедри психології Київського інституту бізнесу і технологій; запрошений дослідник філософського факультету Університету Коменського в Братиславі

Г 671 **Горбань Г. О.** Навчальна самоорганізація і самостійна робота здобувача освіти: освітньо-професійна програма «Психологія» : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти першого бакалаврського і другого магістерського рівнів. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025.300 с.

Навчальний посібник містить загальні положення щодо організації самостійної роботи здобувачів освіти, основи навчальної самоорганізації та особливості виконання окремих видів практичних завдань. Рекомендовано для здобувачів вищої освіти першого бакалаврського та другого магістерського рівнів, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Психологія».

УДК: 378.091.12:005.963:159.9(075.8)

Рисунок на обкладинці: автор Штучний інтелект
(https://print4you.com.ua/ua/catalog/kollektsii/abstraktsii)

© Горбань Г. О., 2025

© Запорізький національний університет, 2025

ЗМІСТ

ЗМІСТ **4**
ВСТУП **6**
САМОСТІЙНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ **9**
ОСНОВИ НАВЧАЛЬНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ **18**
ОСНОВИ РОБОТИ З ІНФОРМАЦІЙНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ **40**
ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З НАВЧАЛЬНИМ ТЕКСТОМ 40
СМИСЛОВЕ ЧИТАННЯ ЯК ОСНОВА РОЗУМІННЯ ЗМІСТУ 48
ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ РОБОТИ З ТЕКСТОМ 53
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОШУК В ІНТЕРНЕТІ **59**
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧА **66**
ЗАПИТАННЯ ЯК УМОВА ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧА **80**
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСІВ ЗАПИТУВАННЯ 80
ВИДИ ЗАПИТАНЬ ТА ЇХНЯ ХАРАКТЕРИСТИКА 83
ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ В СЕЗН ЗНУ НА ПЛАТФОРМІ MOODLE: ЗАГАЛЬНІ ПОРАДИ **89**
ПІДГОТОВКА ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ: ПОРАДИ Й РЕКОМЕНДАЦІЇ **94**
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ **108**
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ: ПРИКЛАДИ Й КОМЕНТАРІ **118**
ЗАГАЛЬНІ ФОРМИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ 119
Конспектування 119
Конспектування першоджерел 123
Реферат 128
Анотація 133
Доповідь, повідомлення 136
Тези доповіді на конференції 139
Словник 144
Портфоліо 146
ЛОГІКО-АНАЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ 151
Аналіз 151
Аргументація 154
Обґрунтування 160
Узагальнення 164
Порівняння 171
Ключові слова 178
Смислові одиниці 180
ТЕКСТОВІ ФОРМИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ 182
Твір-міркування (твір-роздум) 182
Есе 186
Звіт-рефлексія 197
Коментар 200
Рецензія 202
ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ЯК ФОРМАТ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ 209
Презентація 209
Ілюстрація 215
Модель та моделювання 217
Схема та схематизація 221
Алгоритм 226
Ментальні карти 230

Карта понять....236
Карта запитань....238
ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ....241
Кейс....241
Запитання....249
Задача....253
Сенкан....257
Вірш Діаманта....259
Хронологія....262
Характеристика....265
Рекомендації....267
Правила....269
ПІДГОТОВКА ДО ЗАЛІКІВ ТА ЕКЗАМЕНІВ....272
ПІСЛЯМОВА....279
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ....281

ВСТУП

Сьогодні центральним освітнім завданням вищої школи є підготовка кваліфікованого фахівця відповідного рівня і профілю, який має бути конкурентоспроможним на ринку праці, компетентним, відповідальним, здатним до ефективної роботи за фахом на рівні світових стандартів, готовим до постійного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності. Практика діяльності закладів вищої освіти засвідчує, що освітня самостійність здобувача освіти є умовою підвищення якості його підготовки як фахівця, здатного продуктивно мислити, творчо вирішувати професійні завдання, впевнено й адекватно відстоювати власні позиції та думки. Усе це неможливе без відповідної цілеспрямованої організації самостійної роботи здобувачів освіти з навчальними змістами, яка ґрунтується на сформованості системи навчальних навичок, внутрішній умотивованості, готовності виявляти самостійність, активність та ініціативу.

Підготовка фахівця, готового здобувати знання, відпрацьовувати вміння, удосконалювати навички, розширювати компетентності, виявляти творчу активність, ініціативність, ухвалювати своєчасні й адекватні рішення, демонструвати широку професійну ерудицію, сприяє формуванню здатності самостійно організовувати власну навчальну діяльність, яка в майбутньому буде забезпечувати швидку адаптивність в умовах соціально-економічних змін у соціумі, освоєння нових технологій і нових моделей соціальної взаємодії та поведінки.

Незалежно від здобутої професії та визначеного фахового спрямування, будь-який випускник вишу має володіти фундаментальними знаннями, професійними вміннями й навичками діяльності за своїм профілем (Hard skills – тверді навички), а також досвідом творчої і дослідної діяльності, комунікативною активністю,

урегульованістю власних емоційних проявів і стресостійкістю задля вирішення проблем, що виникають (Soft skills – м'які навички). Балансу між твердими й м'якими навичками можна досягнути лише за умов якісної організації самостійної пізнавальної та навчально-професійної роботи здобувачів освіти в ЗВО. Основним принципом організації самостійної роботи є комплексний підхід, основу якого складає поєднання процесів формування навичок репродуктивної і творчої діяльності здобувача в аудиторії з пізнавальною активністю й навчальною самоорганізацією під час поглиблення й удосконалення освітніх здобутків поза аудиторією. Єдність співпраці з викладачем і самостійні пошуки забезпечують максимально індивідуалізовану діяльність здобувача.

Радою Європи визначено п'ять ключових компетенцій сучасного фахівця, а саме: політичні й соціальні компетенції; компетенції, пов'язані з життям у багатокультурному суспільстві; компетенції, пов'язані з володінням усною та письмовою комунікацією; компетенції, пов'язані зі зростанням інформації в суспільстві; здатність учитися протягом усього життя. На нашу думку, саме така здатність формується в процесах самостійної роботи за організованого формального навчання, опанування стратегій самоорганізації, самопізнання, самоконтролю, адекватної самооцінки результатів власної діяльності. Це безпосередньо перетинається з ключовими компетентностями, визначеними Радою Європи як необхідні для особистої реалізації, здорового й екологічного способу життя, підвищення можливостей працевлаштування, активного громадянського життя та соціальної інклюзії.

Навчальний посібник підготовлений для здобувачів вищої освіти першого бакалаврського та другого магістерського рівнів, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Психологія». У посібнику крім оригінального тексту узагальнено й структуровано матеріали, запозичені з різних навчальних посібників, методичних

рекомендацій до самостійної роботи, наукових монографій і статей[1], використані ресурси Електронної версії «Великої української енциклопедії»[2], Українського психологічного ХАБу[3], англомовної Вільної енциклопедії Вікіпедія (Wikipedia the free encyclopedia)[4] та її українсько-мовної версії (Української Вікіпедії) [5], а також поради й ресурси інструментів генеративного штучного інтелекту (ChatGPT, Copilot тощо). Посібник містить як власні ідеї та розробки завдань, так і адаптовані до вищої освіти популярні навчально-методичні доробки, опубліковані на сайтах педагогічних спільнот (На урок[6], Бібліотека LibreTexts: Ukrayinska[7], Всеосвіта–Спільнота–Педагогіка[8]).

У посібнику представлені особливості самостійної роботи здобувачів освіти у закладах вищої освіти й основи навчальної самоорганізації, рекомендації щодо роботи з інформаційними джерелами й навчальними текстами, прийоми інформаційного пошуку в Інтернеті й використання інструментів генеративного штучного інтелекту, а також організація роботи в Системі електронного забезпечення навчання ЗНУ на платформі Moodle, рекомендації з підготовки до практичних занять, заліків і екзаменів, виконання індивідуальних завдань для самостійної роботи.

[1] див. Список використаних джерел
[2] https://vue.gov.ua/
[3] https://www.psykholoh.com/
[4] https://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page
[5] https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_Вікіпедія
[6] https://naurok.com.ua/
[7] https://ukrayinska.libretexts.org/
[8] https://vseosvita.ua/

САМОСТІЙНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Самостійну роботу здобувача вищої освіти в контексті компетентнісного підходу розглядають як механізм переходу від навчальної діяльності до навчально-професійної, а згодом – до власне професійної. Ефективність такої трансформації зумовлена, з одного боку, особистісними мотивами здобувача освіти, цінністю обраної ним професії, а з іншого – сформованістю навичок самостійної навчальної діяльності та її організації. З позицій діяльнісного підходу самостійну роботу розглядають як єдність зовнішньої та внутрішньої діяльності. У зовнішній, яку певною мірою об'єктивно можна спостерігати, представлені предметна діяльність (навчальна), окремі навчальні дії та операції. Внутрішня діяльність, що об'єктивно не спостерігається, включає особистісні й професійні мотиви, смисли і цілі формування професійних компетентностей, особливості мисленнєвих дій і сформованість відповідних моделей мисленнєвих операцій.

Відзначимо, що самостійна робота є завжди внутрішньо мотивованою діяльністю, що структурована самим суб'єктом, виявляється в сукупності певних необхідних дій і коригується в процесі реалізації діяльності й за її результатом. Саме під час цього здійснюється усвідомлення та поглиблення теоретичних знань, освоєння умінь їхнього практичного застосування, опанування навичок роботи з інформаційними джерелами, оволодіння способами самопізнання та саморозвитку.

За організованого навчання в закладах освіти відбувається формування способів і форм самоорганізації власної діяльності, яка може досягати рівня системоутворювальної властивості фахівця і його особистості. Сформованість здатності до самоорганізації зумовлює ціннісну готовність випускників вишу до реалізації особистісного

проєкту «освіта протягом життя», забезпечує швидку адаптивність в умовах стрімких і непередбачуваних соціально-економічних змін суспільства, освоєння нових тенденцій у науці та практиці. Це є підґрунтям становлення фахівця, який здатен постійно здобувати й поглиблювати знання та вміння, критично ставитися до завдань і викликів сьогодення, проявляти ініціативну творчу активність, якісно зростати в професії.

Закон України «Про вищу освіту» у ст. 50 (п. 1) визначає: «Освітній процес у закладах вищої освіти здійснюється за такими формами: 1) навчальні заняття; 2) самостійна робота; 3) практична підготовка; 4) контрольні заходи» (рис. 1).

Рисунок 1 – Форми освітнього процесу в закладах вищої освіти

Самостійна робота (далі – СР) здобувачів освіти – це основна форма індивідуальної (або колективної) організації освітнього процесу, яка здійснюється відповідно до наданих завдань за умов відсутності безпосереднього керівництва викладачем, але з використанням певних дидактичних матеріалів і консультацій, котрі мають спрямовувати роботу здобувачів і вдосконалювати її якість. Вона є безумовним елементом цілісної структури освіти, що сприяє вирішенню суперечностей між змістом навчального матеріалу й кількістю годин, відведених на аудиторні заняття. Співвідношення часу, відведеного на

аудиторну і самостійну роботу здобувача освіти визначається закладами вищої освіти й залежить від освітньої системи певної країни, рівня освіти, а також типу навчального курсу. У середньому це співвідношення становить 1 до 2. В українських вишах передбачається, що така робота складає 50–70 % загального обсягу годин для дисципліни за навчальним планом, у країнах Європи цей показник становить 60–70 %, а в США на кожну аудиторну годину передбачено дві години самостійної роботи. Таке співвідношення ґрунтується на величезному дидактичному потенціалі цієї організаційної форми навчання.

У всіх своїх проявах СР має сприяти розвитку самостійності й активності здобувачів освіти, оволодінню ними знаннями щодо самоорганізації діяльності, вміннями та прийомами пізнання шляхом самокерування власною освітою, засобами побудови індивідуальної траєкторії навчання, а також формуванню внутрішньої мотивації до пізнавальної діяльності, поглибленню й розширенню наукових і фахових знань. За таких умов СР стає головним резервом підвищення ефективності підготовки фахівців.

Традиційна мета самостійної роботи – засвоєння знань, набуття вмінь і навичок, досвіду творчої та науково-інформаційної діяльності, вироблення індивідуального стилю діяльності. Ядром такої роботи є пізнавальне або проблемне завдання, що зумовлює весь її процес.

Отже, СР є важливою формою діяльності здобувача освіти в закладах вищої освіти. Тут самостійна навчальна, навчально-дослідна, науково-дослідна робота, яку безпосередньо планує викладач, дає змогу здобувачеві освіти застосувати опановані ним знання і вміння, виявити рівень сформованості певних компетентностей, розширити власні мисленнєві засоби пізнання. СР виконують під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі. Викладач може певною мірою бути залученим до такої роботи, але за умов збереження здобувачем освіти провідної ролі в її виконанні (рис. 2).

Рисунок 2 – Дидактична модель організації самостійної роботи здобувачів освіти

У закладах вищої освіти *метою самостійної роботи здобувача* є формування вміння самостійно знаходити й опановувати додаткові знання, організовувати навчальну й наукову діяльність, вільно орієнтуватися в потоці наукової інформації, що є необхідною умовою свідомої участі в освітньому процесі та подальшій самоосвіті.

Завданнями СР у закладах вищої освіти є зокрема такі:

• систематизація і закріплення теоретичних знань і практичних умінь здобувачів;

• різнобічне поглиблення й розширення набутих теоретичних знань;

• усвідомлене застосування теорії для розв’язання практичних завдань, перенесення опанованих умінь на реальні проблемні ситуації;

• формування вмінь використання навчальної, довідкової і спеціальної літератури та інших інформаційних джерел у освітньому процесі;

• розвиток пізнавальних здібностей і активності здобувачів освіти, а саме: творчої ініціативи, самостійності, відповідальності й організованості;

• формування самостійності мислення, здатності до саморозвитку, самовдосконалення й самореалізації;

• розвиток дослідних і пошукових умінь;

• ефективна організація набутих знань і вмінь для підготовки до підсумкових заліків та іспитів.

Основними ознаками залученості здобувачів освіти до СР є такі:

– наявність пізнавального або практичного завдання, проблемного питання, кейса;

– виокремлення особливого часу на СР;

– розумове напруження, що вимагає пошуків правильного й найкращого виконання певного завдання, тієї чи іншої дії;

– прояв свідомої самостійності, критичності й активності в процесі вирішення поставлених завдань і мислення;

– готовність до свідомого управління самостійною пізнавальною і практичною діяльністю.

В освітньому процесі вищої школи поширені аудиторна й позааудиторна самостійна робота. Їхній тісний взаємозв’язок передбачає, що задля ефективності результатів необхідно враховувати їхню залежність від організації, змісту, логіки навчальної діяльності (міжпредметних зв’язків, перспективних знань тощо). Аудиторну СР здобувачі виконують на заняттях і можуть безпосередньо проконсультуватись із викладачем, який забезпечує її супровід. Позааудиторну СР здобувачі виконують за завданням викладача в зручний для себе час, але завжди є нагода звернутися за консультацією і додатковим поясненням, якщо здобувач відчуває певні труднощі під час її виконання.

У процесі самостійної роботи здобувачі освіти вивчають і систематизують матеріали, подані в навчальних, наукових і методичних

інформаційних джерелах і літературі. Обсяг і якість такої роботи зумовлені високим рівнем використання засобів інформаційно-пошукових систем глобальної мережі Інтернет. Сьогодні для такої роботи існує широкий простір для вибору необхідних джерел і публікацій у електронних наукових періодичних виданнях, які є основними джерелами для підготовки доповідей і рефератів, написання курсових і випускних кваліфікаційних робіт.

Основними форматами реалізації СР є такі:

– доопрацювання конспектів лекцій із застосуванням навчальної, методичної і довідкової літератури;

– складання конспекту з певної теми дисципліни, рекомендованої викладачем для самостійного опрацювання;

– вивчення, аналіз і конспектування рекомендованої навчальної літератури;

– конспектування статей провідних фахівців і відомих дослідників (першоджерел);

– підготовка до практичних або семінарських занять;

– виконання завдань та/або індивідуальних робіт до практичних занять у вигляді розв'язання окремих задач і питань, вирішення проблемних ситуацій, узагальнення здобутих знань із окремих розділів дисципліни;

– підготовка портфоліо з дисципліни або окремої теми;

– складання анотованого списку літератури з теми або проблеми;

– презентація власних мікродосліджень із проблем дисципліни;

– підготовка доповіді для виступу на конференції;

– підготовка тез до публікації для участі в конференції за результатами власних досліджень.

До наданого переліку необхідно додати такі види СР, як виконання навчальних тестів, підготовка до заліку або екзамену, а також написання курсових робіт і підсумкової кваліфікаційної роботи.

Відповідно до завдань, які вирішує здобувач освіти, СР може набувати таких форм:

– *творча*: задіює найвищий рівень пізнавальної активності й самостійності, який ґрунтується на здійсненні аналізу проблемних ситуацій, виборі засобів і методів отримання нової інформації, формулюванні власних думок із проблеми, що дає змогу здобути суб'єктивно значущі нові знання;

– *варіативна*: вимагає високого рівня пізнавальної діяльності, що проявляється через уміння самостійно проаналізувати проблемну ситуацію, виділити й узагальнити основні положення, які потребують конкретних рішень, а також уміння відокремити головне від другорядного, конкретизувати проблемні аспекти;

– *реконструктивна*: передбачає застосування власного досвіду й інтелектуальних дій для перетворення навчального матеріалу, відповідно до певних вимог, а саме: анотування й реферування першоджерел, складання плану, підготовка тез або анотації певного першоджерела, схематизація та/або візуалізація вивченої інформації тощо;

– *тренувальна*: виконання завдань за зразком, вирішення завдань за заданим алгоритмом, поданою моделлю чи інструкцією, тобто робота, яка здійснюється за допомогою впізнавання, певного осмислення й запам'ятовування, та яка не передбачає високого рівня пізнавальної активності, а саме: заповнення заданих таблиць, хронологій, схем тощо.

Однією з основних особливостей навчання у вищій школі є послаблення пильного зовнішнього контролю, що притаманний організації освіти в закладах середньої освіти. Здобувачі стикаються з необхідністю актуалізації самоконтролю, адже у виші активна роль належить здобувачу освіти. Відтак він має опановувати наявні й вибудовувати власні методи організації розумової праці, які за найменших витрат часу, ресурсів і зусиль дають змогу досягати найкращих результатів.

Додамо, що особливого значення СР набуває в умовах змішаного й дистанційного навчання, а також навчання з використанням комп'ютерних та інших комунікаційних технологій, які забезпечують інтерактивну освітню діяльність і роботу з матеріалами інформаційної мережі. У таких умовах взаємодія «здобувач–викладач» набуває опосередкованого характеру й передбачає сформованість спеціальних компетентностей як у викладача, так і в здобувача освіти. Серед здобувачів виникають проблеми особистої та навчальної самоорганізації, мотивації, керування увагою, а також відчувається брак безпосереднього емоційно забарвленого спілкування.

Сьогодні для ефективної самостійної діяльності в закладах вищої освіти необхідним є набуття таких базових компетентностей (рис. 3):

Рисунок 3 – Ефективна самостійна робота й компетентності

1) *навчальна компетентність* – володіння способами й засобами навчальної діяльності, здатність продукувати дії та операції, що є основою для набуття знань, умінь, здібностей щодо вирішення питань як навчитися, задля чого навчатися тощо;

2) *організаторська компетентність* – володіння основами самоменеджменту, цілепокладання, управління потоками навчальних матеріалів, свідома діяльність із побудови власної освітньої траєкторії;

3) *рефлексивна компетентність* – володіння системою рефлексивних дій і операцій, що забезпечує пізнання нового, усвідомлення того, що має бути досягнуто й що вже досягнуто;

4) *загальна технічна й технологічна компетентність* – володіння сучасними інформаційними технологіями, програмним

забезпеченням, навичками роботи в електронному середовищі навчання;

5) *технологічна комунікативна компетентність* – здатність ефективно підтримувати комунікацію із застосуванням різноманітних інформаційних технологій і форматів.

Набуття системи визначених компетентностей забезпечує якісна організація самостійної роботи здобувача й усвідомлення ним необхідності сформованості не лише знаннєво-практичної складової певної дисципліни, а й розвитку відповідних здатностей, що сприяють самостійності пізнавальної та пошуково-дослідної діяльності.

Самостійна навчальна робота здобувача освіти як цілеспрямоване пізнання, результатами якого є самостійно побудована й прийнятна система понять, законів і теорій з певної дисципліни, має такі основні характеристики:

– це обов'язково цілеспрямований процес із досягнення усвідомлено поставленої здобувачем мети й чітко сформульованих викладачем завдань;

– це процес, спрямований на пошук і розуміння пізнаваного, на розширення й поглиблення змісту дисципліни;

– це процес, що реалізує потребу системної побудови й упорядкованості всіх здобутих знань і вмінь.

ОСНОВИ НАВЧАЛЬНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ

Активне застосування комп'ютерних технологій, впровадження на законодавчому рівні змішаної та дистанційної освіти висвітлює наявну актуальну проблему готовності здобувача освіти до самоорганізації власної навчальної діяльності й опанування ефективних засобів і принципів такої діяльності за умов відсутності жорсткої зовнішньої організаційної системи. У реальній безпосередній освітній взаємодії діяльність підпорядкована розкладу занять, консультацій, послідовності зміни форм занять, методичному супроводу викладача тощо, тобто має певний організаційний вплив на здобувача. І хоча у звичній організації життєдіяльності здобувач може відхилятися від її унормування (не відвідувати заняття, не виконувати завдання), зовнішня система все одно впливає на організацію його навчання. В умовах зменшення аудиторного навантаження, впровадження змішаної та дистанційної освіти ця звична зовнішньо-організаційна система трансформується й розширює свободу вибору здобувача, за якої рушійною силою його активності стає здатність до самоорганізації, відповідальність і усвідомлення мети й завдань власної освітньої діяльності, висока вмотивованість. Саме в цій точці виявляється проблема готовності до навчальної самоорганізації здобувачів вищої освіти.

Самоорганізація особистості стосовно певної діяльності є сформованою здатністю організовувати й планувати власну діяльність на підґрунті свідомого цілепокладання, суб'єктної активності, особистої внутрішньої мотивації до ухвалення рішень, відповідальності за них, критичного ставлення до результатів здійснюваного.

У сучасних дослідженнях поняття самоорганізації особистості ототожнюється з такими дефініціями:

- *самоменеджментом*, тобто вмінням керувати, набувати, розвивати, зберігати й раціонально використовувати власні ресурси;

- *самоактуалізацією* як самодетермінованим прагненням людини до найповнішого виявлення власних особистісних здатностей і можливостей (А. Маслоу);

- *самоефективністю*, яка виявляється як вміння активно вибудовувати власну поведінку й діяльність відповідно до завдань або умов актуальної ситуації (А. Бандура).

Л. Б. Шнейдер визначає самоорганізацію як спосіб особистісної організації життєдіяльності за допомогою розширення меж власної ініціативи й самостійної діяльності, самовдосконалення й саморегуляції.

Узагальнене трактування задає розуміння *самоорганізації* як процесу поетапного структурування суб'єктом своєї активності шляхом створення (або відтворення) системи самостійних дій (функціональних компонентів), кожна з яких має своє функціональне навантаження й робить внесок в успішне самостійне досягнення мети. Саме з цих позицій можна констатувати ресурсність самоорганізації для здобувачів вищої освіти як у фаховому становленні, так і в розвитку особистості.

> ***Самоорганізація*** – процес поетапного структурування суб'єктом своєї активності шляхом створення (або відтворення) системи самостійних дій, кожна з яких має своє функціональне навантаження й робить внесок в успішне самостійне досягнення мети.

Специфіка самоорганізації виявляється в тому, що її формування в контексті організації власного навчання може здійснюватися лише в актуальній освітній ситуації. Тут здобувач освіти щоразу рухається шляхом підвищення рівня самоусвідомлення, саморозвитку, самоздійснення в діяльності, яку сам організовує, завдяки набутим та/або наявним інструментам свідомої фіксації продуктивних прийомів реалізації власних навчальних дій.

У структурі психологічної готовності здобувача освіти до самоорганізації поєднуються в певну цілісність такі складові:

1) готовність до цілепокладання;

2) готовність автономно перебудовувати діяльність відповідно до наявних організаційно-продуктивних прийомів її реалізації;

3) готовність акумулювати й використовувати наявний досвід у нових ситуаціях діяльності;

4) готовність до цілеспрямованого та свідомого управління процесами власної активності (саморегуляція);

5) готовність до відповідальності за наслідки «бажаного майбутнього», що прогнозується здобувачем.

Отже, самоорганізація здобувача освіти забезпечується сформованою навчальною компетенцією діяти самостійно. Така компетенція, як зазначає М. Лакотош, є складною інтегративною властивістю особистості, яка виявляється в готовності задовольняти індивідуальні й соціальні потреби пізнання реальності на основі оволодіння знаннями, навичками й уміннями, методами діяльності й набутим досвідом. Відтак здатність особи до самостійного, систематичного, цілеспрямованого пізнання реальності, засвоєння соціального досвіду людства, самореалізації та самоосвіти передбачає наявність у здобувача сформованості:

• системи цінностей на тлі усвідомлення важливості освіти в сучасному житті й особиста відповідальність за власне життя;

• системи знань про методи пізнання й пошук інформації;

• уміння й бажання використовувати наявні методи в навчанні для потреб власної самоосвіти та в професійному й повсякденному житті;

• активної життєвої позиції.

Дослідження самоорганізації виокремлюють п’ять її рівнів (рис. 4), за характеристикою яких можна визначитися з необхідністю докладання зусиль щодо її розвитку й удосконалення.

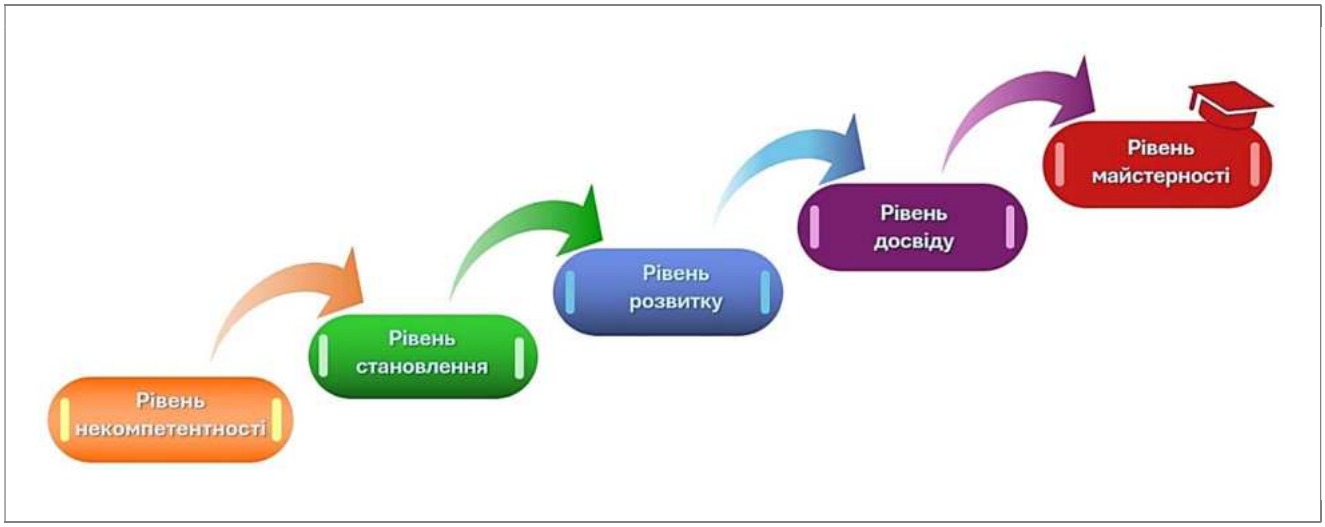

Рисунок 4 – П’ять рівнів самоорганізації здобувачів освіти

1. *Рівень майстерності* (найвищий рівень самоорганізації):
   - самостійність під час визначення цілей діяльності;
   - висока вмотивованість до навчання й пізнання;
   - воління до самовдосконалення в професії;
   - адекватне оцінювання результатів діяльності;
   - висока рефлексивність.
2. *Рівень досвіду* (високий рівень самоорганізації):
   - автономність під час організації діяльності;
   - здатність самостійно й усвідомлено ставити цілі, аналізувати ситуацію, моделювати дії щодо досягнення мети;
   - уміння визначати критерії оцінювання й засоби контролювання процесів здобуття проміжних і кінцевих результатів;
   - спроможність адекватно й оперативно реагувати на зміни;
   - готовність компенсувати вплив інтегративних особливостей і якостей, що перешкоджають досягненню мети;
   - спрямованість на опановування нових способів і видів діяльності;
   - уміння впевнено почувати себе у ситуаціях невизначеності;
   - достатньо розвинуті рефлексивні вміння.

3. *Рівень розвитку* (середній рівень самоорганізації):
   - ситуативна захопленість навчальною та навчально-професійною діяльністю;
   - середня пізнавальна активність;
   - труднощі під час визначення причин невдач власного розвитку й успішності діяльності;
   - неадекватне проєктування дій задля досягнення результатів.
4. *Рівень становлення* (початковий рівень самоорганізації):
   - нагальна потреба в усвідомленій і самостійній організації діяльності, яка зумовлюється несформованою самоорганізацією;
   - знижена можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей;
   - успішність оволодіння новими видами діяльності суттєво залежить від особливостей конкретних дій.
5. *Рівень некомпетентності* (несформована самоорганізація):
   - залежність від ситуації, зовнішніх впливів і оточення;
   - залежність від зовнішньої оцінки й підтримки діяльності;
   - відсутність критичного ставлення до порад і настанов;
   - нерозвинена здатність до рефлексії.

Аналіз рівнів самоорганізації висвітлює факт, що формування психологічної готовності здобувача освіти до самоорганізації в контексті його власного досвіду ґрунтується на оволодінні рефлексією. Тут простір освітньої діяльності стає простором набуття досвіду рефлексування як ефективності/неефективності власної діяльності, так і способів і засобів самоорганізації в цій діяльності.

Процедура усвідомлення прийомів і способів власної успішної діяльності (рис. 5) може бути реалізована за такими основними етапами. Ключовим елементом забезпечення рефлексування стосовно власної навчальної діяльності й усвідомлення особливостей і умов її організації є підготовчий етап *(1)*, який можна назвати *цільовим*. Саме аналіз ситуації шляхом її проблематизації уможливлює розуміння

проблеми (утруднення), а відтак – уміння визначити й конкретизувати мету діяльності, тобто те, заради чого суб'єкт діяльності має саме в такому контексті самоорганізовувати власну активність.

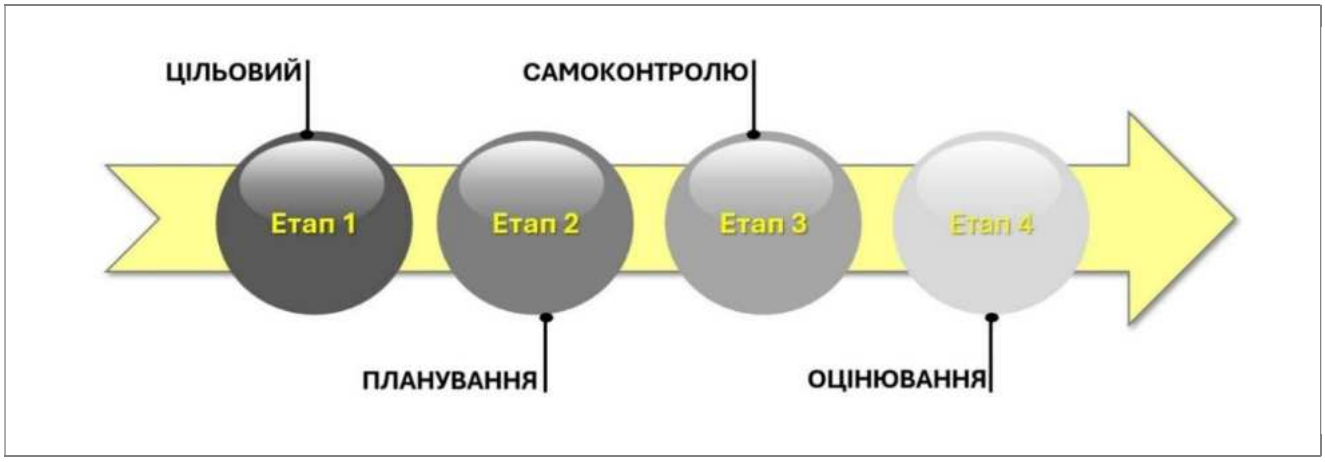

Рисунок 5 – Процедура усвідомлення процесу успішної навчальної діяльності

Визначення цілей діяльності вимагає переходу до наступного етапу – *планування (2)*. На ньому визначаються умови діяльності, дії щодо реалізації завдань, аналізуються наявні часові ресурси кожної дії та виокремлюються критерії їхньої результативності, тобто здійснюється чітке структурування процесу діяльності через визначення завдань послідовного досягнення результату, що відповідає меті.

Свідоме й самостійне структурування діяльності задає рамку реалізації наступного етапу *(3)* – ретельного *самоконтролю* суб'єктом здійснення діяльності відповідно до сформованого плану.

Здобутий результат діяльності забезпечує змогу його *оцінювання (4)* відповідно до критеріїв досягнення мети й проведення аналізу, спрямованого на виявлення потреби корегування процесу самоорганізації навчання.

Отже, самоорганізація навчальної діяльності є системною єдністю самоаналізу, самокерування, самооцінки, саморегулювання, які активуються за умов внутрішньої мобілізації ресурсів і мотивів відповідно до цілепокладання, а якість цього процесу залежить від особистісної здатності здобувача освіти зорганізовувати власні

індивідуально-типологічні особливості й знаходити відповідні організаційно-управлінські моделі навчальних дій.

Самоорганізація є основою формування самостійності особистості як набутого в онтогенезі актуального суб'єктного досвіду власних виборів і рішень життєвих завдань, усвідомлення своїх можливостей і управління своїми зусиллями. В освітньому просторі вишу формування навчальної самостійності особистості актуалізується всіма формами навчальної діяльності здобувачів освіти (лекції, практичні, семінарські й лабораторні заняття) та системою контролю (тестування, контрольні роботи, заліки, екзамени тощо), які застосовуються відповідно до специфіки форматів СР і методично-організаційних традицій закладу вищої освіти.

Організація СР у закладах вищої освіти суттєво відрізняється від шкільної освіти. Навіть сенс вислову «самостійна робота» часто є іншим. У виші це завдання, що даються для виконання поза заняттями в аудиторії. Вони можуть сприйматися здобувачем як аналог шкільної домашньої роботи, але зазвичай є більш об'ємними, а для їхнього успішного виконання потрібно самостійно організувати складніший процес роботи над завданням. Іншими є й часові межі виконання завдань, необов'язковість контролю й нагадування про необхідність їхнього виконання.

Система організації навчальної діяльності здобувача освіти може бути здійснена в такій послідовності дій, які обов'язково зумовлюються наявністю мети й мотивацією її досягнення:

1) попереднє орієнтування в навчальному матеріалі шляхом ознайомлення зі змістом підручників і основної рекомендованої літератури, навчальних програм, методичних рекомендацій і вказівок, спеціально розроблених викладачами;

2) планування самостійної роботи відповідно до загального обсягу дисципліни й запропонованих викладачем завдань, які необхідно виконати у визначені терміни; самостійне визначення пріоритетних і

додаткових завдань відповідно до індивідуальної траєкторії навчання (власного освітнього проєкту);

3) визначення основних запитів щодо змісту дисципліни; запитань, відповіді на які бажано отримати під час опанування її змісту;

4) активне слухання лекцій з одночасним занотовуванням акцентів і смислових одиниць; підготовка й активна участь у семінарських і практичних заняттях;

5) поглиблене й смислове читання основної та додаткової навчальної літератури, вибіркове її конспектування;

6) виконання завдань для самостійної роботи й додаткових науково-навчальних завдань;

7) узагальнення й систематизація інформації, здобутої в процесі вивчення дисципліни;

8) завершальне повторення й систематизація знаннєвого компонента й відповідних умінь, підготовка до екзамену (заліку).

Загальна успішність здобувача освіти прямо залежить від того, як він організовує свою самостійну роботу. Організовувати щось – означає утворювати певний порядок, вибудовувати таку структуру, яка була б оптимальною для досягнення поставлених цілей.

Ефективність самоорганізації залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників. Зовнішні чинники задаються системою освіти, традиціями освітнього закладу й викладачем, а саме:

1) чітка організаційна структура дисципліни (мета, завдання, силабус, розклад тощо);

2) наявність списку рекомендованих джерел і доступу до них;

3) наявність переліку тем і завдань, які здобувач має опрацювати самостійно, з чіткими термінами виконання;

4) своєчасність надання консультативної допомоги з боку викладача;

5) розробленість критеріїв оцінювання, визначеність видів і форм контролю.

Внутрішні чинники ефективної самоорганізації визначаються різноманіттям особливостей здобувача освіти, а саме:

1) рівнем умотивованості й навчальної активності під час виконання завдань для самостійної роботи (високий – низький);

2) розвиненістю саморегуляції власних психологічних станів;

3) достатнім рівнем сформованості рефлексії та цілепокладання;

4) здатністю до усвідомлення способів якісного оволодіння теоретичними знаннями в межах змісту дисципліни;

5) свідомим опрацюванням рекомендацій, порад та інструкцій для самостійного виконання окремих завдань;

6) розумінням вимог до завдання й формату його виконання;

7) досвідом адекватного оцінювання ресурсів своєчасного виконання самостійної роботи протягом вивчення дисципліни;

8) володінням засобами пошукової діяльності й використанням новітніх інформаційних ресурсів і технологій.

Особливість самоорганізації виявляється в її процесних характеристиках, тобто вона розгортається в часі. Тож у процесі самоорганізації дуже важливою є часова сторона організації розподілу дій, тобто те, наскільки своєчасно й у які терміни вони здійснюються. Про таку високу значущість ефективного використання часу для навчання свідчить навіть саме слово, яким позначають його результат, – успішність.

Успіх як результат навчання часто зумовлюється значним напруженням як когнітивної, так і емоційної сфери особистості здобувача. Він завжди передбачає певні зусилля щодо дійсних досягнень. Тут доречним буде образ айсберга Чеда Дормана[9], який наочно демонструє шлях до успіху (рис. 6). Він пише, що саме айсберг може символізувати людину, яка досягла власної версії успіху, у той час, коли інші бачать лише його верхівку. При цьому непомітними лишаються зусилля, напруга, ранні ранки й пізні ночі, кров, піт і сльози.

[9] Чеда Дормана вважають найбільш імовірним автором образу айсберга, який наочно демонструє шлях до успіху

Саме ця прихована й найбільша частина айсберга є ключем до успіху. Кожній успішній людині довелося докласти масу зусиль, рішучості й наполегливості, щоб досягти свого рівня (і своєї версії) успіху. Легких шляхів немає.

Рисунок 6 – Образ успіху (оригінальний варіант і поширені трактування)

Отже, бути успішним – означає встигати щось робити якісно в заданий часовий проміжок. Це, звичайно, не випадково, бо головні ресурси нашого життя задля досягнення тих чи інших цілей вимірюються саме часом. Цей ресурс не може бути відтвореним, адже «час спливає». Часові ресурси, які можна використовувати у своїй життєдіяльності, зазвичай обмежені, відтак уміння керувати ними, ефективно організовувати роботу й дозвілля стають сьогодні важливими для успіху в будь-якій сфері прикладання зусиль.

Усвідомлення значущості власних зусиль у процесі навчання найбільш повно реалізується в самостійній роботі здобувача. Завдання для такої роботи в закладах вищої освіти, з одного боку, не мають жорсткої регламентації, а з іншого – передбачають виконання значної кількості різноманітніших видів такої роботи протягом обмеженого навчальним графіком часу. Тут виникає необхідність визначення

характеру завдань і їхніх обсягів, а відтак – самостійного планування, з'ясування пріоритетів, урахування специфіки дисципліни й вимог викладачів.

Безперечно, не існує єдиного для всіх способу успішної організації своєї діяльності, як і неможливо запропонувати універсальний варіант для її реалізації під час самостійної навчальної роботи. Тож бажано свідомо обирати такі способи діяльності, які враховують власні індивідуальні особливості й особливості актуальної життєвої ситуації, тобто є оптимальними для реальної життєдіяльності. Важливою умовою визначення оптимальних способів самоорганізації є розуміння того, що певні труднощі не є виправданням невдач, а натомість є чинниками, на які здобувач має звертати увагу при організації власної навчальної діяльності.

Управління часом – це одна з найскладніших навичок, що є значущими для успішного навчання в сучасних умовах невизначеності, багатозадачності, швидкоплинності подій, які супроводжують життя людини в різних сферах її життєдіяльності. Саме в освіті складаються умови пошуку й відпрацювання ефективних способів щоденної організації часу власної діяльності та власного життя.

> ***Управління часом*** (тайм-менеджмент) – це процес системного планування й організації діяльності в часовому вимірі з метою досягнення максимальної продуктивності та ефективності діяльності щодо здобуття заданого результату (мети).

Час – це непоправний ресурс, його не можна відновити чи повторити. Тому кожна справа, виконана у свій час, розкриває простір для нових здійснень. Сучасні психологічні дослідження показують, що люди, які виконують завдання вчасно, менш схильні до стресу, занепокоєння й мають більше вільного часу.

Бібліотека LibreTexts: Ukrayinska пропонує здобувачам книгу «Успіх коледжу (OpenStax)», у якій наведені стратегії, що стали основними елементами управління часом у навчанні. Автори відзначають, що хоча й не всі вони працюють для кожної ситуації, але достатньо людей вважають їх корисними, щоб запропонувати їх іншим. Найпопулярнішими стратегіями є зокрема такі: «Щоденна трійка кращих справ», «Техніка Помодоро», «З'їжте жабу».

Перша стратегія: ***Щоденна трійка кращих справ.***

Основу цієї стратегіє становить ідея визначення трьох речей (справ), які є найважливішими для завершення певного дня. Саме вони стають основними завданнями, які ви виконуєте. Це дуже проста техніка й водночас ефективна, адже щодня ви закінчуєте завдання й викреслюєте їх зі свого списку. Навіть якщо ви берете один вихідний день на тиждень, протягом якого не виконуєте жодних завдань, стратегія «щоденної трійки» дає вам змогу завершити 18 завдань протягом тижня. А це, погодьтеся, гарний результат.

Друга стратегія: ***Техніка Помодоро*** (***Pomodoro)*.**

Ця техніка названа на честь кухонного таймера у вигляді помідора, але для її виконання можна використовувати будь-який годинник або таймер зворотного відліку. Техніку розробив Франческо Чірілло. Основна концепція – встановлення робочих інтервалів, зазвичай тривалістю близько 25-ти хвилин, за якими слідує невелика перерва.

Техніка реалізується в кілька послідовних кроків, причому перші чотири кроки мають циклічний характер і повторюються до чотирьох разів із короткими перервами, а після п'ятого кроку передбачається довша перерва, під час якої нейропсихологи рекомендують зробити прості фізичні вправи (рис. 7):

Рисунок 7 – П'ять кроків техніки Pomodoro

Третя стратегія: ***«З'їжте жабу».***

Назва цієї стратегії звучать не дуже привабливо, але походить від відомої цитати, яку приписують Марку Твену: «З'їжте живу жабу з самого ранку, і нічого гіршого з вами більше не трапиться протягом дня». Під такою ж назвою вийшла книга-бестселер Браяна Трейсі, автора численних публікацій із проблем управлінням часом, досягнення успіху й саморозвитку (Браян Трейсі «З'їж цю жабу. 21 чудовий спосіб зробити більше за менший час»).

Стратегія ґрунтується на розумінні, що люди недооцінюють вплив занепокоєння на продуктивність виконання завдань. Якщо спочатку виконати завдання, яке викликає труднощі, стурбованість, невпевненість чи страх, то після його завершення людина відчуває значне полегшення й навіть задоволення від досягнутого. Завдання перестає здаватися складним і незрозумілим, а продуктивність протягом дня підвищується.

Сьогодні рекомендації та способи вирішення проблем організації часу широко представлені в популярній літературі зі самоосвіти й саморозвитку. Популярний вислів «тайм-менеджмент» (управління часом) є досить поширеним і визначається як один із основний серед

м’яких навичок (soft skills). Тут доцільно звертатися до літератури й Інтернет-публікацій на цю тему, але варто пам’ятати, що тайм-менеджмент – важлива, проте не єдина складова формування й розвитку власної самоорганізації. Досвід іншої людини не завжди можна безпосередньо втілити у власному житті, але чим ширший арсенал технік і технологій управління часом, тим легше орієнтуватися й обирати результативні для себе дії в актуальній ситуації діяльності, у тому числі й навчальної. Для вибору ефективних моделей управління власним часом потрібна готовність експериментування з ними, тому доцільно не припиняти пошуки й створювати власну модель «тайм-менеджменту».

Для успішної самоорганізації здобувачам освіти можна рекомендувати складання графіків самостійної роботи на семестр із урахуванням навчального навантаження. Графіки стимулюють, організовують і змушують раціонально використовувати час. Планування роботи й ведення відповідних записів є ключовим елементом систематизації різноманіття навчальних завдань, встановлення пріоритетів, організації послідовності дій, а також ефективним засобом контролю й оцінювання результатів.

Процеси самоорганізації в системі навчання у виші мають бути спрямовані на здобуття основ фахових наукових знань. Для цього необхідно так організувати діяльність, щоб усі дії сприяли цілісності процесу досягнення поставленої освітньої мети. Усвідомлення того, що саме й у який спосіб досягнуто, ґрунтується на послідовному розвитку й удосконаленні здатності до ***рефлексії***.

У цьому контексті рефлексія розуміється як спосіб усвідомлення результатів власної діяльності здобувача, її внутрішньої складової. Процес рефлексування передбачає уважне вивчення й аналіз власних думок та ідей, фіксування способів набуття знань і вмінь, міркування щодо результатів виконаних чи запланованих дій. Рефлексія виявляється у здатності здобувача звертатися «всередину» себе, піддавати своє навчання чесному й чіткому оцінюванню відповідно до

розвитку й самоздійснення власної особистості, а не лише в межах конкретної освітньої ситуації. Важливо розуміти, що рефлексія – це не просто певні знання про себе, а здатність усвідомлювати знання та способи їхнього набуття.

Залежно від часового виміру здійснення рефлексії може проявлятися в трьох основних формах:

1) *ретроспективна* – характеризується зверненням до минулих подій;

2) *ситуативна* – є усвідомленим зверненням на себе під час події, що відбувається в актуальному моменті;

3) *проспективна* – виражається через прогнозування можливих особистісних досягнень через майбутні події відповідно до планів і цілей, оформлення мрій.

Рефлексія в освітньому процесі є значущим етапом конструювання й усвідомлення власної системи знань. Саме осмислення нового, здобутого в навчальній діяльності, а також способів його набуття дає змогу певною мірою диференціювати знання й привласнювати їх.

Узагальнення широко відомих принципів, положень і практичних рекомендацій ефективної мисленнєвої діяльності й навчальної самоорганізації дає підстави виокремити такі основні положення.

1. Відоме не завжди означає зрозуміле.

2. Розуміння навчальних змістів упорядковує думку й розвантажує пам’ять.

3. Теоретичне розуміння компенсує незнання окремих фактів.

4. Головне в процесі розуміння – здатність бачити ціле, що складніше, ніж розуміння частин.

5. Нерозуміння потребує з’ясування первинного змісту чи чинників, що перешкоджають подальшому розумінню.

6. Запитання – ключ до глибшого розуміння: чим більше здобувач може їх собі поставити, тим ефективнішим є процес розуміння.

7. Розвитку й удосконаленню теоретичного мислення сприяють уявні експерименти й моделювання ситуацій.

8. Ефективному розумінню сприяє розширення понятійного апарату, уточнення значень термінів і пошук ключових слів.

9. «Не запам'ятав» – це одне, «не зрозумів» – інше («Не запам'ятав» ≠ «не зрозумів»).

10. Важливо визначити, у чому полягають труднощі: у словах чи в їхніх значеннях (незрозумілим є зв'язок між словами чи незрозумілим є те, що позначається цими словами).

11. Обговорення незрозумілого з людьми різного рівня підготовки є корисним.

12. Необхідно опановувати прийоми смислового читання.

13. Під час використання інтелектуальних та інформаційних технологій важлива критичність і виваженість.

14. Щоб зрозуміти, потрібно навчитися реально слухати, бачити, читати.

Ефективність самоорганізації навчальної діяльності здобувача освіти ґрунтується також на здатності адекватно оцінювати цю діяльність і наявності власних критеріїв її якісної оцінки. Для цього може застосовуватися популярний сьогодні інструмент – таксономія Блума[10].

В оновленій версії розрізняються знання про ЩО? (зміст мислення) і знання про ЯК? (процедури мислення для вирішення проблем). Відповідно до цієї таксономії кожен рівень знання співвідноситися з певним рівнем когнітивного процесу, який забезпечує успішне вирішення проблем: *пам'ятає* (фактичне або процедурне знання), *розуміє* (концептуальне або метакогнітивне знання), *аналізує* (метакогнітивне або фактичне знання).

За вдосконаленою таксономією Блума когнітивні процеси вимірюються через шість навичок, що розташовані від найпростіших

[10] Цей інструмент розроблено американськими педагогами й психологами під керівництвом Семюеля Бенджаміна Блума. У 2001 році Лорін Андерсон і його колеги опублікували оновлену версію Таксономії Блума, яка враховує ширший набір чинників, які впливають на навчання.

до найбільш складних, а саме: 1) пам'ятати (знати), 2) розуміти, 3) застосовувати, 4) аналізувати, 5) оцінювати; 6) створювати (синтезувати) (рис. 8).

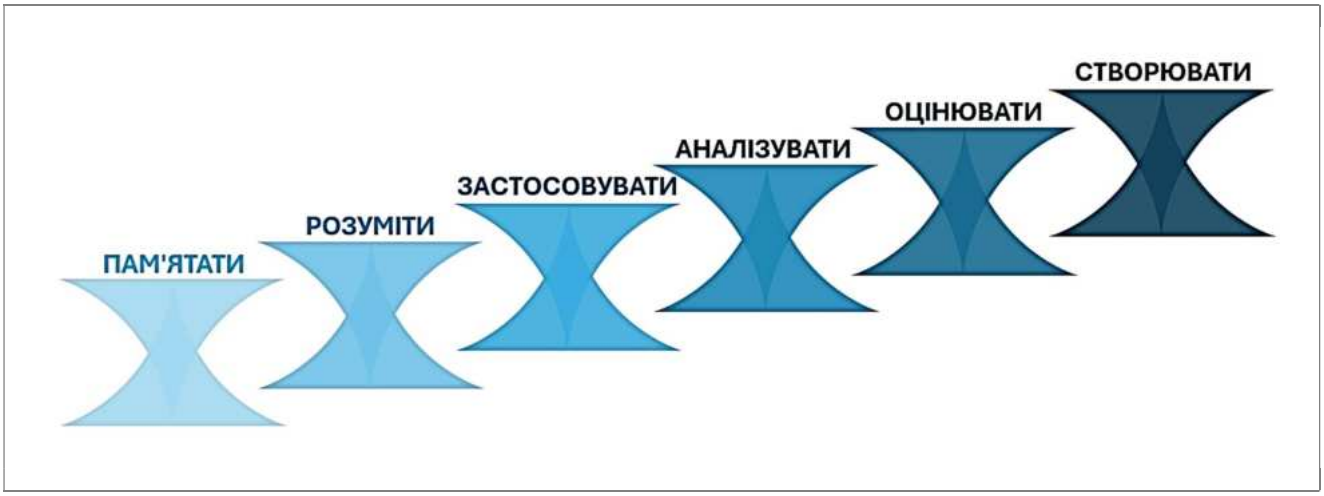

Рисунок 8 – Процеси таксономії С.Б. Блума

Ці навички конкретизуються як критерії оцінювання когнітивних процесів під час навчання:

1) пам'ятати – відтворення потрібної інформації з пам'яті: упізнавання, пригадування;

2) розуміти – творення значень на основі навчальних матеріалів та/або досвіду: інтерпретація, пояснення, класифікація, узагальнення, порівняння, наведення прикладів, підсумовування (висновки);

3) застосовувати – відтворення наявних у досвіді процедур: виконання навчальних дій, використання відповідних алгоритмів, проведення дослідів;

4) аналізувати – виокремлення елементів і характеристика їхнього співвідношення з цілим: диференціація, організація знань і способів дій, схематизація, зіставлення різноманіття думок, припущення та прогнозування;

5) оцінювати – формулювання суджень відповідно до критеріїв і стандартів: перевірка, виявлення суперечностей, критика, вибір аргументації;

6) синтезувати (створювати) – поєднання частин задля появи нового: генерація, планування, перетворення, організація нового.

Л. Андерсон із колегами визначили, що кожен рівень знання (фактичне, процедурне, концептуальне, метакогнітивне, самопізнання) співвідноситися з певним рівнем когнітивного процесу таксономії Блума.

1. *Фактичне знання* – це базова фіксація інформації: знання термінології, знакових і понятійних систем, специфічних деталей та елементів.

2. *Концептуальне знання* – це розуміння відносин і залежності між частинами більш складної структури або системи: знання класифікацій, категорій і понять, видових і типологічних груп, принципів узагальнення, законів, закономірностей, теорій.

3. *Процедурне знання* – це виконавчі знання і готовність робити задане: володіння специфічними навичками й алгоритмами, знання правил, технік і методів практичних і мисленнєвих дій та дослідів.

4. *Метакогнітивне знання* – знання про мислення в цілому та власне мислення зокрема: стратегії і методи запам'ятовування та розуміння контекстної і умовної інформації, знання про когнітивні завдання, самопізнання щодо індивідуально-типологічних особливостей здійснення когнітивних процесів.

Отже, адекватно й найбільш повно оцінити результат власного навчання можете лише сам здобувач. Саме з власних позицій можна побачити, що у виконаному завданні було новим і важким, а що стало результатом минулих досягнень. За об'єктивно однаковими результатами можуть ховатися різні суб'єктивні досягнення, тут для найбільш повного оцінювання необхідно знаходити баланс між власною суб'єктивною (внутрішньою) оцінкою й різними зовнішніми оцінками від викладачів і одногрупників.

Для продуктивної роботи з дисциплін циклу професійної підготовки спеціальності «Психологія» здобувач освіти має виважено поєднувати традиційні й інноваційні способи організації розумової праці. Тут важлива роль належить правилам планування часу самостійної роботи, системності опанування основ теорії, методології та

прикладного аспекту фахових дисциплін, дотримання логіки й цілісності змістового наповнення дисципліни.

Побудова власної системи самоорганізації навчальної діяльності здобувачем вищої освіти здійснюється цілеспрямовано, з урахуванням власних особливостей і пріоритетів, ґрунтується на наявному досвіді навчання шляхом урахування інформаційних і технологічних змін, що відбуваються в системі освіти. Практичні навички самоорганізації є навичками, що набуваються повільно й вимагають кропіткої систематичної роботи. Результатом такої роботи є сформована в навчальному процесі цілісність інформаційно-змістових структур і особистісного сенсу, які виявляються в суб'єктній позиції здобувача освіти щодо активного пізнання протягом життя. Здобуті під час навчання навички самоорганізації задають загальний вектор успішності в подальшому професійному та повсякденному житті.

Узагальнений алгоритм самоорганізації самостійної роботи здобувача зі змістом теоретичного матеріалу і завдань можна подати як послідовну й комплексну діяльність, що поєднує сім основних блоків:

1) ознайомчий блок;

2) блок актуалізації знань;

3) рефлексивний блок;

4) блок здобуття нового;

5) діагностично-рефлексивний блок;

6) блок програмування;

7) блок самоосвіти.

Кожний блок має свою специфіку й особливості освітньої діяльності, а також часове та ресурсне навантаження (рис. 9).

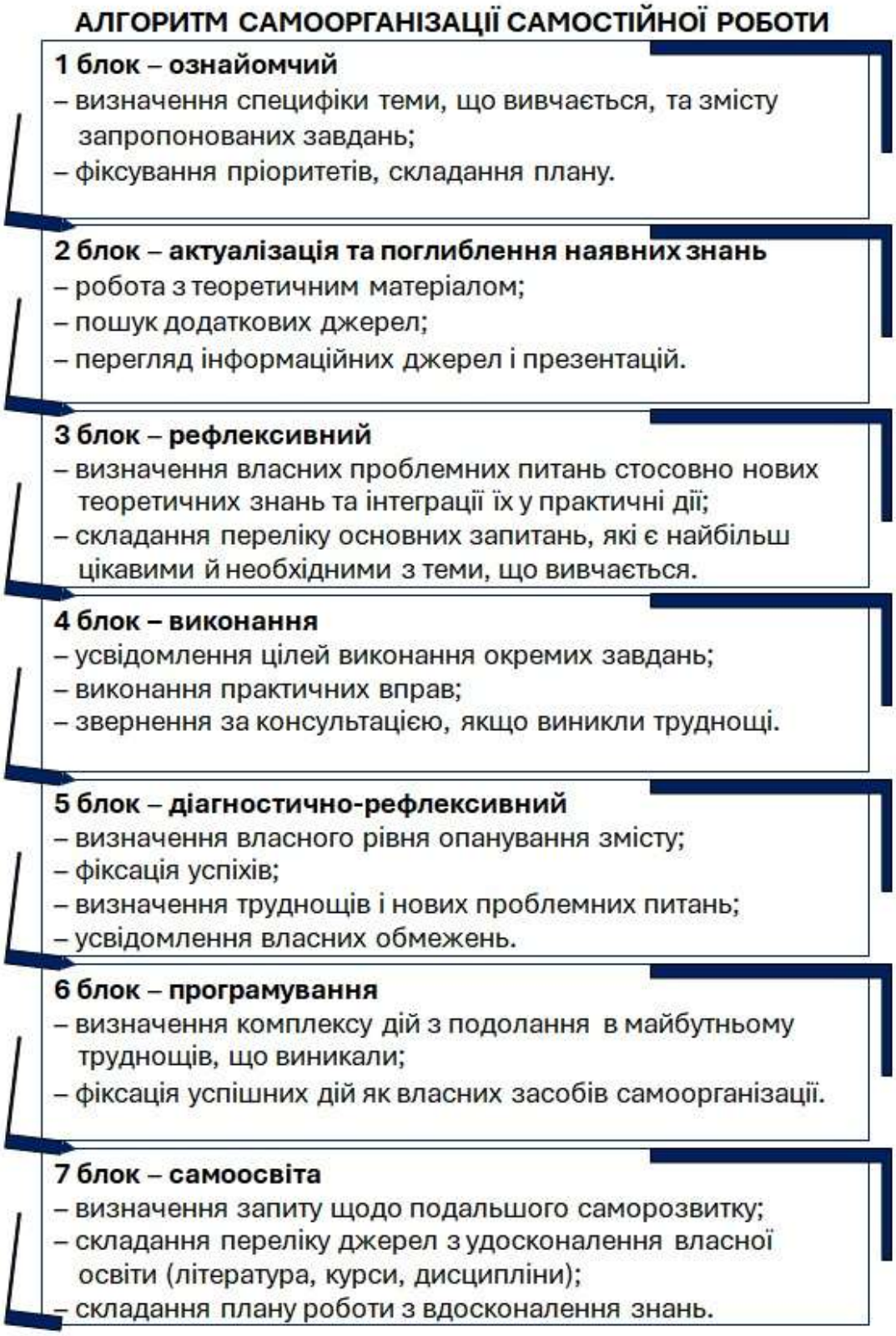

Рисунок 9 – Самоорганізація самостійної роботи здобувача вищої освіти

Здобувачі освіти мають змогу самостійно або за допомогою детального запиту до штучного інтелекту скласти власний алгоритм роботи, який відповідає особливостям їхніх звичок і практик навчальної діяльності. Пропонуємо приклад загального алгоритму самоорганізації самостійної роботи здобувача освіти, згенерованого за допомогою «ChatGPT»[11] (рис. 10):

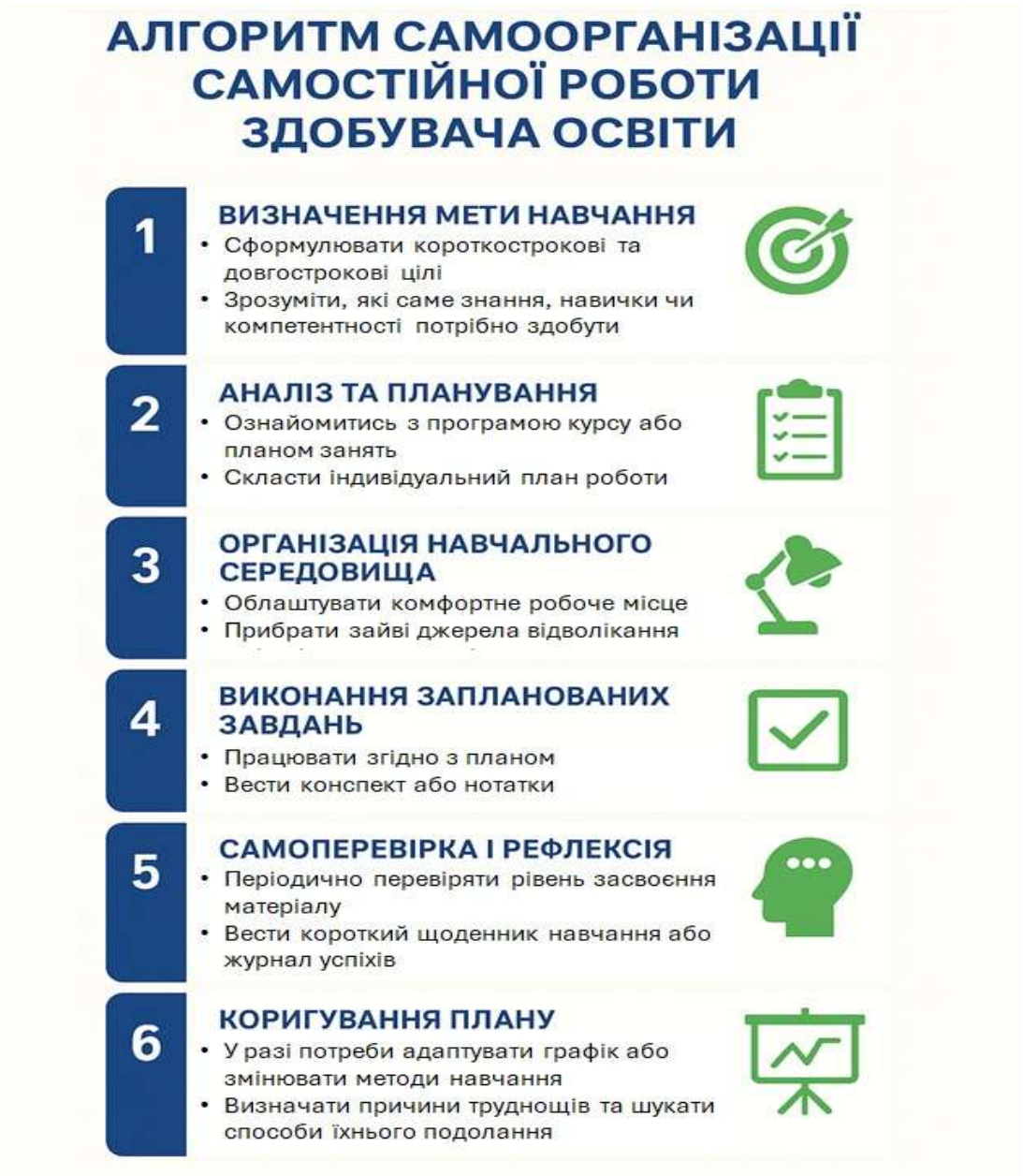

Рисунок 10 – Алгоритм самоорганізації самостійної роботи від ChatGPT

[11] ChatGPT. https://chat.openai.com. Запит: «Запропонуй алгоритм самоорганізації самостійної роботи здобувача освіти» від.21.05.2025. [https://chatgpt.com/c/682de67d-277c-8006-ba91-bba272361f9d].

Можна стверджувати, що ефективній навчальній самоорганізації сприяє формування та розвиток таких властивостей професійної спрямованості особистості здобувача освіти:

• чіткі професійні установки, розуміння головних завдань своєї майбутньої діяльності;

• свідоме ставлення до дотримання основних морально-етичних установок і норм майбутньої професійної діяльності;

• розвиток професійного мислення;

• ініціативність і вміння продукувати ідеї, бачити проблеми й завдання, знаходити способи їхнього вирішення;

• цілеспрямованість, уміння досягти мети;

• уміння адекватно та швидко діяти в мінливих чи нових умовах;

• відповідальність за результати своєї роботи, уміння критично аналізувати й оцінювати свою діяльність, учинки, результати роботи.

ОСНОВИ РОБОТИ З ІНФОРМАЦІЙНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З НАВЧАЛЬНИМ ТЕКСТОМ

Самостійна робота здобувачів освіти в основному є системною роботою з навчальною, спеціальною науковою літературою та електронними інформаційними джерелами.

Основними інформаційними джерелами, незалежно від їхнього формату (друковані, електронні тощо), із якими має працювати здобувач освіти, є такі:

1) навчальна література (підручник, навчальний посібник, курс лекцій, методичний посібник (рекомендації), хрестоматія);

2) наукова література (монографія, збірник наукових праць (статей), науковий журнал, матеріали конференцій, тези доповідей);

3) довідково-інформаційна література (енциклопедія, енциклопедичний словник, довідник, термінологічний словник (глосарій), тлумачний словник);

4) відкриті онлайн-курси, освітні тематичні вебінари й презентації на відомих безкоштовних платформах у Інтернеті.

Зауважимо, що характер взаємодії здобувача освіти з інформаційним предметним середовищем дає змогу визначити рівень його готовності до самостійної роботи. Основу цієї взаємодії становить передовсім уміння працювати з навчальним текстом, сформованість певної культури читання та слухання.

Уміння працювати з текстом є необхідним для успішного освоєння змісту навчальної дисципліни й важливою компетентністю в усіх сферах життєдіяльності. Відсутність базових навичок роботи з навчальним і науковим текстом призводить до зменшення ефективності самостійної роботи, а саме: домінування репродуктивних дій під час виконання завдання, нездатність виявляти логічні зв’язки

між окремими частинами тексту й широко визначати основну його ідею, а також до труднощів визначення того, що треба занотувати на майбутнє.

Уміння читати навчальний або науковий текст складається з опанування певних дій, від рівня освоєння яких залежить продуктивність читання:

- усвідомлене визначення мети читання;
- швидкий огляд тексту з метою ознайомлення;
- визначення головної думки тексту;
- поділ тексту на частини;
- виокремлення основної думки кожної частини й зіставлення з назвами розділів (глав, параграфів) і підрозділів;
- співвіднесення головної думки кожної частини з головною думкою тексту;
- виділення в тексті структурних елементів, наукових знань (фактів, понять, закономірностей методів пізнання);
- зіставлення виділених елементів із засвоєною раніше або наявною в інших джерелах інформацією;
- структурування тексту й за необхідності складання плану (залежно від мети читання – підготовка до семінару, написання реферату тощо).

Психологічний аналіз пізнавальної діяльності здобувача в процесі роботи з текстом дає змогу виокремити такі основні розумові мікрооперації (рис. 11):

1) орієнтування в змісті;
2) виявлення основних смислів;
3) структурування й переструктурування смислів;
4) згортання смислів;
5) побудова схеми (моделі) розгортання смислів.

Рисунок 11 – Основні розумові операції роботи з текстом

Слід наголосити на важливості попереднього загального ознайомлення з певним джерелом інформації, а саме:

- фіксація основної видавничої інформації: автор, назва, видавництво, рік тощо (бібліографічний опис джерела);

- вивчення вступу та/або передмови, які зазвичай презентують суть того, про що йдеться у виданні, обґрунтовують актуальність поданої інформації, формулюють мету й завдання джерела;

- ознайомлення зі структурою змісту видання.

Узагальнення досліджень особливостей формування та розвитку наукового й професійного мовлення дають змогу відзначити такі основні види читання:

– *оглядове*, завданням якого є отримання загального уявлення про зміст тексту; воно потребує досить високої швидкості читання;

– *ознайомлювальне*, основною метою якого є пошук необхідної інформації без установки на відтворення або запам'ятовування, а лише розуміння загальної лінії змісту, цілісне сприйняття тексту, сортування матеріалу відповідно до мети (завдання);

– *пізнавальне,* завданням якого є максимально точне освоєння змісту тексту задля його адекватного відтворення в навчальних умовах шляхом застосування смислового й поглибленого читання, що супроводжується міркуванням, з'ясуванням незрозумілих слів і поверненням до незрозумілих його частин;

– *бібліографічне*, завданням якого є огляд бібліографічних видань, реферативних журналів, карток каталогу, рекомендаційних списків, зведених списків статей за рік у наукових журналах;

– *аналітико-критичне*, завданням якого є критичний аналіз як самої інформації, так і способів її отримання й представлення автором;

– *творче*, завданням якого є пошук тих суджень і фактів, за якими або у зв'язку з якими виникає можливість або бажання щодо висловлювання власних думок та ідей.

На думку Тоні Б'юзена, сьогодення характеризується тим, що інформація є більш значущою, ніж сама людина. У результаті цього людина завантажена розумово й майже буквально «завалена» інформацією з обмеженням часу для її опанування. Інформаційний і видавничий потоки продовжують зростати з надмірною швидкістю, за якої ігнорується здатність людини ознайомитися, структурувати й вивчити її. Якщо людина хоче впоратися з цією ситуацією, то задля ефективної роботи з текстами необхідно оволодіти новими способами роботи з інформацією, тобто засвоїти нові способи використання своїх природних здібностей до навчання, мислення, запам'ятовування, творчості й вирішення будь-яких проблем, а також врахування новітніх інформаційних технологій роботи з інформацією.

Узагальнені рекомендації Т. Б'юзена щодо процесу взаємодії людини зі інформацією можна звести до наведеної нижче послідовності.

1. Побудова схеми наявного знання з теми або проблеми, про яку читатиме.

2. Формулювання й фіксування запитань, на які шукатиме відповіді, та визначення цілей, яких досягатиме.

3. Огляд джерела з позиції вивчення наявного контексту (пошук потрібних розділів, які зазвичай відрізняються від загального друкарського шрифту), сконцентрованість уваги на окремих складових, виокремлених автором друкованими засобами (результати, резюме, висновки, глосарії, таблиці, фотографії тощо).

4. Подальший перегляд матеріалу, який не потрапив до поля уваги під час огляду (п. 3), концентрація уваги на змісті, що наводиться на початку та/або кінці окремих складових (розділів, глав тощо).

5. Внутрішній змістовий перегляд здійснюється за умови, якщо на попередніх етапах визначено, що необхідна інформація існує та потребує уточнення, тобто на цьому етапі виявляється загальний контекст із відзначенням складних моментів, до яких задля точнішого розуміння прочитаного бажано повертатися.

6. Повторний огляд здійснюють після читання тексту задля підвищення рівня засвоєння. Тут враховують особливості пам'яті людини, коли запам'ятовування відразу ж після завершення навчальної ситуації фактично підвищується, а потім починає спадати й зупиняється на певному рівні.

7. Відтермінований перегляд дає змогу досягти вищого рівня запам'ятовування й більш глибокого розуміння, оскільки відсутність повторення негативно позначається на всій пам'яті в цілому й на безпосередньому осягненні певного змісту.

Якісне запам'ятовування безперечно базується на осмисленні тексту, тобто вимагає повноти його сприйняття. Повнота сприйняття визначається кількістю тих сенсорних систем, які беруть участь у процесі читання. Вона буде значно більшою, якщо здобувачем освіти буде задіяна максимальна кількість аналізаторів (зоровий, слуховий, руховий (моторика руки під час написання нотаток) тощо).

Поняття розуміння пов'язане передовсім із діями щодо «перекладання» тексту (в широкому сенсі цього слова) – переведення тексту з однієї знакової системи в іншу. Такий «переклад» можливий за умови, що людина має адекватні засоби для вираження змісту тексту «своєю» мовою. Успішна вербалізація будь-яких форм подачі інформації, у якій відображені її об'єктивний зміст і суть, є об'єктивним показником того, що зміст тексту зрозумілий.

Здатність самостійно визначити власний рівень розуміння тексту потребує знання певних його ознак. Так, із позицій активності суб'єкта в процесі роботи з текстом цікавою є класифікація рівнів його розуміння, в основі якої закладено процедуру декодування читачем повідомлення

та його вторинного кодування як породження нового тексту й нового сенсу «для себе»:

→ *перший рівень* розуміння тексту – рівень перекладу на «власну» мову, тобто здатність переказати текст власними словами;

→ *другий рівень* розуміння тексту – рівень здатності побудувати коментар до тексту, тобто власне відповідь читача, який, з одного боку, відповідає на запитання, що породжуються текстом, а з іншого, – має свої запитання й шукає відповіді на них у тексті або поза ним;

→ *третій рівень* розуміння тексту – рівень оволодіння глибинним сенсом, який характеризується найбільш адекватним виявленням задуму автора й зіставленням його з тими смислами, які вже виділені читачами на попередніх стадіях розуміння;

→ *четвертий рівень* розуміння тексту – методологічний, тут реалізується заміщення акцентів із тексту на власні методи його розуміння й аналіз тих прийомів і способів, які використовував автор задля створення тексту (твору, статті, монографії тощо).

У контексті читання навчальної та наукової літератури Н. В Чепелєва і Р. В. Кириченко визначають два рівні розуміння:

→ *перший рівень* розуміння тексту характеризується критеріями глибини й повноти за такими показниками: уміння читача передати зміст повідомлення іншими мовленнєвими або знаковими засобами, а також переструктурування текстового матеріалу з узагальненням його основного змісту;

→ *другий рівень* розуміння тексту характеризується діалогічною взаємодією з ним, породженням нового сенсу за такими показниками: здатність ставити запитання до тексту та його автора, з'ясовувати різні точки зору, подані в тексті, коментувати твір, що призводить до породження тексту-тлумачення, у якому зафіксований новий сенс, синтезований у результаті діалогічної взаємодії з твором.

Систематичне використання прийомів розуміння тексту з метою визначення його смислової структури (теми, ідеї, проблеми, авторських

позицій із цих проблем) сприяє формуванню вміння свідомого вибору прийомів тактики читання, адекватних тексту й завданням читання.

Дослідження особливостей розуміння здобувачів у процесі вивчення математики дало змогу розрізнити чотири його види як результат отримання відповіді на запитання «Що?», «Як?», «Чому?», «Звідки?». Такий підхід є, на нашу думку, дієвим не лише для математичних дисциплін (рис. 12).

Рисунок 12 – Основні запитання для розуміння прочитаного

Робота здобувача освіти з текстом є послідовним пошуком відповідей на запитання:

1) ***що?*** – про що йдеться на рівні поняття, осмислення визначення певного поняття, про яке йдеться в тексті;

2) ***як?*** – у який спосіб певні поняття пов'язані між собою, як можуть взаємодіяти, які залежності й закономірності між ними існують;

3) ***чому?*** – з якої причини саме означені елементи утворюють певний феномен;

4) ***звідки***? – що складає основу зв'язків між поняттями, елементами тощо; що є основою розкриття змісту за певним підходом, контекстом, позицією.

Відповіді на ці запитання дають змогу здобувачу освіти усвідомити, наскільки зрозумілим є прочитане, а також визначити необхідність додаткової роботи з інформацією.

Розуміння нової інформації пов'язане зі включенням її в різні контексти, які співвідносяться з попереднім досвідом людини, а саме:

1) *лексична система мови* – упізнавання й наявне розуміння значень окремих слів, спеціальних термінів певної галузі знання;

2) *граматична система мови* – можливість охоплення значень і смислів слів за їхніми граматичними формами (відмінювання, сполучення, підпорядкування);

3) *предметний і загальнокультурний контекст інформації* – вимагає необхідності брати до уваги сам контекст, у якому було створено текст (побутовий, науковий, популярний тощо);

4) *суб'єктивна картина світу й життєвий досвід людини* – впливають на розуміння одних і тих самих слів, які можуть маркувати різні змісти; це пов'язано з тим, що змісти для різних людей виявляються в суб'єктивних узагальнених образах і смислах;

5) *наявні способи використання знань* для вирішення нових пізнавальних і практичних завдань розкриває найбільш повне й точне розуміння інформації.

С. М. Резнік під час аналізу особливостей розуміння здобувачами навчального матеріалу, визначає такі його критерії:

- уміння розкрити суть питання, виділити головне;
- здатність сформулювати самостійні висновки (інтерпретації) за результатом осмислення положень тексту, що вивчається;
- усвідомлення причинно-наслідкових взаємозв'язків і основ істинності своїх умовиводів;
- спроможність аргументовано захищати свою точку зору, наводити докази її правильності;
- готовність досить просто й доступно пояснювати сутність наукової позиції іншій людині;
- здатність перетворювати інформацію і втілювати її в нову форму (перефразувати, структурувати по-своєму, переказувати «своїми словами»);
- уміння самостійно ілюструвати інформацію прикладами зі власного життя, графіками, малюнками, схемами;
- усвідомлення значення інформації для свого життя, у тому числі для майбутньої професійної діяльності, зазначення засобів і способів застосування теорії на практиці;

- успішність при здійсненні певних дій задля досягнення поставлених цілей, успішність вирішення практичних завдань.

Сьогодні, коли ми стикаємося з великим обсягом текстової інформації, необхідною умовою досягнення своїх цілей, розширення своїх знань і можливостей брати активну участь у соціальному житті є *здатність людини читати* й адекватно розуміти тексти, розмірковувати про їхні змісти.

Важливою складовою вміння читати є готовність звертати увагу на власне нерозуміння, усвідомлення цього нерозуміння, а також уміння відновлювати й підтримувати своє розуміння на належному рівні. Своєчасне запитування щодо визначення правдивості положень тексту й уточнення позиції автора, перебігу його міркувань, тобто усвідомлення авторської логіки є шляхом до ефективного пізнавального читання.

СМИСЛОВЕ ЧИТАННЯ ЯК ОСНОВА РОЗУМІННЯ ЗМІСТУ

> ***Смислове читання*** – це вид читання, орієнтований на розуміння читачем глибинного змісту тексту, на те, щоб максимально точно й повно зрозуміти змістове наповнення тексту, визначити всі деталі, осмислити інформацію, яка міститься в ньому.

Важливого значення сьогодні набуває ***смислове читання***, яке відрізняється від будь-якого іншого тим, що за такого читання відбуваються процеси розуміння й інтерпретації ціннісно-смислового контексту тексту відповідно до потреб і здібностей читача.

Під час навчання виокремлюють основні дії смислового читання, пов'язані з:

- осмисленням мети й вибором виду читання залежно від задачі;
- визначенням основної та другорядної інформації;
- формулюванням проблеми й головної ідеї тексту.

Метою смислового читання є максимально точне й повне розуміння змістового наповнення тексту, визначення всіх деталей і практичне осмислення інформації, яка міститься в ньому. Це уважне вчитування та проникнення в сенс тексту за допомогою ретельного аналізу змісту. Сенсом тексту є його цілісний зміст, тобто не просто розуміння певних значень його частин і елементів, а саме привнесення суб'єктивних аспектів значення відповідно до всього контексту. Коли людина справді вдумливо читає, то обов'язково працює уява, яка активно взаємодіє зі внутрішніми образами. Завдяки цьому людина сама встановлює зв’язки й співвідношення між собою, текстом і навколишнім світом.

Способами смислового читання є *аналітичний*; *критичний* і *синтетичний* (рис. 13).

Рисунок 13 – Характеристика способів смислового читання

Ступінь і глибина сприйняття внутрішнього сенсу залежить від багатьох чинників, пов'язаних із індивідуально-типологічними й особистісними особливостями здобувача: ерудованість, рівень обізнаності, інтуїція і чутливість до слова, сформованість емоційного інтелекту, духовна тонкість. Л. Виготський відзначав, що зміст тексту завжди має безліч ступенів свободи: різні люди розуміють той самий текст по-різному через свої індивідуальні особливості й життєвий досвід.

Сьогодні задля розвитку смислового читання необхідно враховувати інформатизацію та технологізацію всіх сфер життєдіяльності, а саме опанування якісного читання в електронному середовищі – екранного читання. У процесі екранного читання важливо брати до відома, що збільшується значущість переглядового, пошукового видів читання, і навіть роль відбору інформації за повторного читання, а структура електронного тексту може бути представлена як гіпертекст, що порушує лінійний напрям читання.

Для освоєння способів структурування й узагальнення інформації можна порадити алгоритм роботи з розуміння смислів тексту за системою «дія – запитання, яке уточнює дію» (рис. 14).

Рисунок 14 – Алгоритм роботи з розумінням смислів тексту

Численні дослідження й життєвий досвід підтверджують, що осмислена й систематизована інформація якісно вбудовується в загальну систему власних знань, краще запам’ятовується й ефективніше застосовується в професійній діяльності.

До основних прийомів осмислення й систематизації інформації відносять усе (I) різноманіття робочих записів під час вивчення навчальних джерел і (II) окремі способи роботи зі змістом навчальної дисципліни. Доцільно враховувати, що хоча сьогодні робочі записи не є популярними, їхнє ведення суттєво впливає на якість опанування знань і змісту певної дисципліни, теми, розділу. Тут здобувач освіти має визначити, які записи є більш ефективними саме для нього в процесах освоєння відповідного змісту.

I. Робочі записи.

1. *План* – це традиційний формат робочих записів, який допомагає виділити основну ідею змісту, що вивчається; план є орієнтиром засвоєння змісту за логікою його побудови; служить опорою для запам’ятовування й відтворення тексту. Форма запису плану надзвичайно важлива для відновлення в пам'яті змісту прочитаного, для розвитку навички чіткого формулювання думок.

Складання плану – складна дія, що вимагає чіткості й точності щодо підбору кожного слова. Вдало складений план свідчить про вміння аналізувати текст, про ступінь засвоєння його змісту.

Плани бувають кількох типів: 1) запитальний, 2) називний, 3) тезовий, 4) план-опірна схема. Ключовим тут є те, у який спосіб фіксуються інформативні центри тексту, наприклад, запитальний – у формі питань, а тезовий – у формі тез.

2. *Нотатки* – стислі узагальнюючі записи окремих смислових одиниць тексту, котрі допомагають організувати ідеї, визначити загальні тенденції й зосередитися на певній проблемі, яка потребує подальших досліджень або читання.

3. *Виписки* (цитати) – невеликі фрагменти тексту, що слово в слово фіксують певні факти, представляють оригінальний погляд автора на

питання або проблему, а також містять ключові вислови, які презентують суть змісту прочитаного.

4. *Тези* – стислий виклад матеріалу шляхом максимально стислого формулювання змісту прочитаного, у якому наявні висновки домінують над загальними міркуваннями. Зазвичай теза коротко презентує основне положення певного абзацу або тексту. Кількість тез до певного тексту збігається з кількістю його інформативних центрів.

5. *Резюме* – короткий виклад опанованої інформації шляхом формулювання найсуттєвіших положень і думок авторів із урахуванням того, що матиме суттєве значення для подальшої роботи з інформацією.

6. *Конспект* – зв'язний і послідовний короткий виклад сутнісного змісту, який спирається на суб'єктивне сприйняття тексту. Конспект дає змогу краще зрозуміти текст і спрощує орієнтування в ньому. У конспекті мають бути відображені основні положення тексту, до яких додаються аргументи, ілюстрації або короткі приклади.

7. *Таблиця* – стисле форматування тексту, структурування інформації за логікою співвідношення щонайменше двох основних елементів тексту, коли є певні критерії, які утворюють заголовки рядків, їхні різноманітні трактування або фрагменти для порівняння, що відповідно утворюють стовбці.

8. *Візуалізація* – назва прийомів уявлення певної інформації або фізичного явища у вигляді, зручному для спостереження й аналізу. До візуалізації знань відносять ілюстрації, схеми, карти-мережі (багаторівневі мапи знань, ментальні мапи, мапи-концепти, інтелект-мапи тощо) та інші зображення.

II. Способи роботи з навчальним змістом.

1. *Звернення до словників* – уточнення значення тих слів і понять, які є незнайомими й не розшифровуються в тексті; корисно використовувати словники з відповідної предметної сфери.

2. *Порівняння визначень* одного поняття різними дослідниками: корисно подивитися визначення в різних джерелах (словники, підручники, посібники тощо) і виділити зміст, який є спільним для всіх

визначень, а також особливості, підкреслені лише окремими авторами. Завершуючи порівняння, бажано самостійно сформулювати визначення цього поняття.

3. *Виділення ключових ідей у тексті* – позначки олівцем на полях, підкреслення важливих або суперечливих моментів; закладки є традиційними способами активного читання непростого для розуміння тексту. Сьогодні часто здобувачі працюють із роздрукованими копіями електронних джерел або безпосередньо з їхніми електронними версіями, тому є широка можливість для використання кольорового маркування в самому тексті.

4. *Розвиток власних пізнавальних психічних процесів* – усі вони задіяні в складній діяльності щодо розуміння не лише навчальних текстів, а й для успішного набуття знань і подальшої професійної діяльності.

Читання є доволі простим заняттям, яке допомагає підтримувати в активному стані розум здобувачів і зосередженість під час глобальних потрясінь сьогодення, що створюють різноманіття бар'єрів для освіти. Смислове читання є когнітивним процесом, за якого суттєво активується мозкова діяльність для побудови повного значення тексту. Тут структури мозку одночасно мають опрацьовувати зорову інформацію, поєднувати її з уже відомою інформацією й окреслювати провідні смисли змістового наповнення тексту. Саме смислове читання займає провідні позиції щодо розвитку інтелекту, активізації допитливості, розширення словарного запасу, становлення аналітичного мислення, сприяє творчості.

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ РОБОТИ З ТЕКСТОМ

У процесі самоорганізації навчальної діяльності важливу роль відіграють візуальні способи фіксації її результатів – таблиці, схеми, малюнки, інші форми візуалізації. Завдяки якісно виконаній візуалізації виникає можливість структурувати розуміння, що формується у

внутрішньому плані, і фіксувати його в зовнішньому плані. Такий перехід із внутрішнього плану в зовнішній особливо доцільний, коли здобувач має працювати з великою кількістю й різноманіттям навчальної інформації.

> ***Візуалізація*** – загальна назва прийомів подання інформації в зручному для зорового сприймання й аналізу вигляді, які передбачають обробку ментальних образів, пов'язаних із уявленням і розумінням реальних або уявних об'єктів, подій чи явищ.

Винесення в зовнішній план (текст, схему, малюнок) змісту, який опановує здобувач, дає змогу переведення його в предмет мислення і задає простір розуміння. Переведення значного за обсягом і складного навчального змісту в структуровані візуальні формати (когнітивна активність) сприяє зменшенню емоційного перенавантаження, спричиненого специфікою самого процесу навчання, дефіцитом часу, просторовими умовами й необхідністю самостійно ухвалювати рішення й обирати пріоритети. Відтак виникає реальна потреба опанування технік структурування інформації. Це вимагає певних умінь щодо узагальнення змістів задля трансформації їх у компактну візуалізацію, найбільш зручну для його сприйняття, розуміння, засвоєння та запам'ятовування. Узагальнення й систематизація знань є постійними діями впорядкованого й системного фіксування досвіду, що дає змогу здійснювати його критичну та цілеспрямовану інтерпретацію, розуміти логіку власної освіти й умови професійного становлення.

Доведено, що ефективним засобом інтерпретації набутих знань є побудова візуалізації як складного багатовимірного об'єкта, що вимагає пошуку результативних і адекватних способів його графічного представлення. Процес візуалізації здійснюється шляхом згортання змістів у наочний образ, який є опорою для адекватних розумових і практичних дій і може бути розгорнутий у змістовий формат.

Ефективність візуалізації значно зростає, якщо здобувач активно поєднує різні методи візуалізації в єдиний комплекс, певну систему візуалізацій. Важливим у цьому процесі є визначення мети візуалізації та володіння відповідними техніками її побудови.

Створення візуалізації здобувачем може супроводжуватися певними проблемами, а саме:

1) *здобувач не може сформулювати своїх вимог* – які властивості об'єктів його цікавлять; який вигляд має мати об'єкт, які засоби візуалізації доцільно використовувати для отримання потрібних уявлень;

2) *здобувач не знає, з чого розпочати візуалізації* – без достатнього досвіду складно чітко формулювати завдання та здійснювати вибір формату, йому властива невпевненість;

3) *побудована візуалізація не задовольняє здобувача* – вибраний метод не відповідає завданню й потребує модифікації; візуальні уявлення невиразні; структура формальна.

Основним шляхом розв’язання проблем, які виникають під час побудови візуалізації, перенесення внутрішніх уявлень назовні, є чітке розуміння й дотримання мети і завдань, які має вирішити здобувач освіти. Важливим є також усвідомлення властивостей об'єктів, які становлять основний інтерес, а які є другорядними деталями.

Отже, великий обсяг інформації може бути опанований завдяки розвиненому візуальному мисленню, продуктом якого є породження нових образів, створення нових візуальних форм, що мають певне змістове навантаження й роблять значення видимими. Результатом візуального мислення є відповідна наочна модель, що відображає зміст об’єкта пізнання. Візуальна модель дає змогу зафіксувати результат певного етапу формування знань, підсумовує зрозуміле, виявляє недоліки й суперечності. Вона стимулює осмислення, узагальнення, уточнення побудованих образів, забезпечує повноту і цілісність їхнього сприйняття. Візуалізація навчальної інформації дає змогу здобувачу освіти активізувати пізнавальну діяльність, а також стимулювати

формування й розвиток критичного мислення. Сьогодні існує досить широкий спектр форм візуалізації різноманітного матеріалу.

Серед засобів візуалізації традиційно називають такі: оригінальний дизайн тексту; малюнки; картини; карикатури; знаки й інфографіки; дайджести й комікси; презентації; анімації; кіно- й відеофільми; 3D-об'єкти; об'єкти віртуальної та доповненої реальності.

Типи методів візуалізації інформації, даних і набутих знань можна розподілити на групи, охарактеризовані нижче (рис. 15).

1. ***Ілюстрації (малюнки)*** – фіксують основні елементи тексту із застосуванням візуальних образів, які кодують через зображення логіку й зміст як зрозумілі зображення задля прояснення й відтворення змісту.

2. ***Схематизація*** – фіксує основні компоненти тексту без деталізації та подробиць за допомогою графічно-текстових позначень із визначенням суттєвих зв’язків між компонентами, вирішує завдання максимальної фіксації розуміння певного змісту.

3. ***Діаграми і графіки*** – є основою методів візуалізації даних та ідеально підходять для порівнянь, тенденцій і розподілів: гістограми, діаграми послідовностей, діаграми розсіювання, точкові діаграми, діаграми з піктограмами, таблиці з виділеннями, марковані діаграми, лінійні діаграми, стовпчикові діаграми, скрипкові діаграми, кругові діаграми, секторні діаграми, коробкові графіки, діаграма Санкея тощо.

4. ***Ієрархічні візуалізації*** та візуалізації «від частини до цілого» – забезпечують чіткість інформації та є доцільними для змістових тематичних даних, що мають ієрархії, рівні або розбивки: карти–дерева, пелюсткові діаграми, радіальні колеса, стрічкові діаграми (діаграми Ганта); діаграми Венна тощо.

5. ***Текстові й аналітичні візуалізації*** – відображають представлення та аналіз текстових форматів даних: хмари слів, ментальні карти, життєписи, хронології, текстові алгоритми, діаграми PERT тощо.

6. ***Багатовимірні техніки*** – використовують для аналізу кількох змінних або великих наборів даних: діаграми водоспадів, бульбашкові

діаграми, сюжетні діаграми, мережеві діаграми, кореляційні матриці, 3D сюжети тощо.

7. ***Просторові карти*** – презентують географічні дані, а також дані, що мають просторові відносини: фонові картограми, теплові карти, карти розподілу точок тощо.

Рисунок 15 – Групи методів візуалізації інформації

Цікавим варіантом ознайомлення з множиною методів візуалізації є робота Ральфа Ленглера й Мартіна Епплера, які вивчали проблему застосування візуалізації як інструменту об'єктивізації знань. Вони використовують візуальну метафору періодичної таблиці хімічних елементів, щоб класифікувати 100 різних методів візуалізації. Їхня модель представлена в мережі Інтернет за адресою: https://www.visual-literacy.org/periodic_table/periodic_table.html (звер-нення: травень, 2025). Хоча ця таблиця часто зазнає критики, вона є корисним довідником, що дає змогу обрати найбільш вдалий метод візуалізації (рис. 16).

Знання про різноманіття методів дає здобувачу освіти змогу самостійно обирати форму, обсяг і деталізацію узагальнення для ефективної організації власного мислення й розуміння шляхом візуалізації навчальних змістів, понятійних систем тощо.

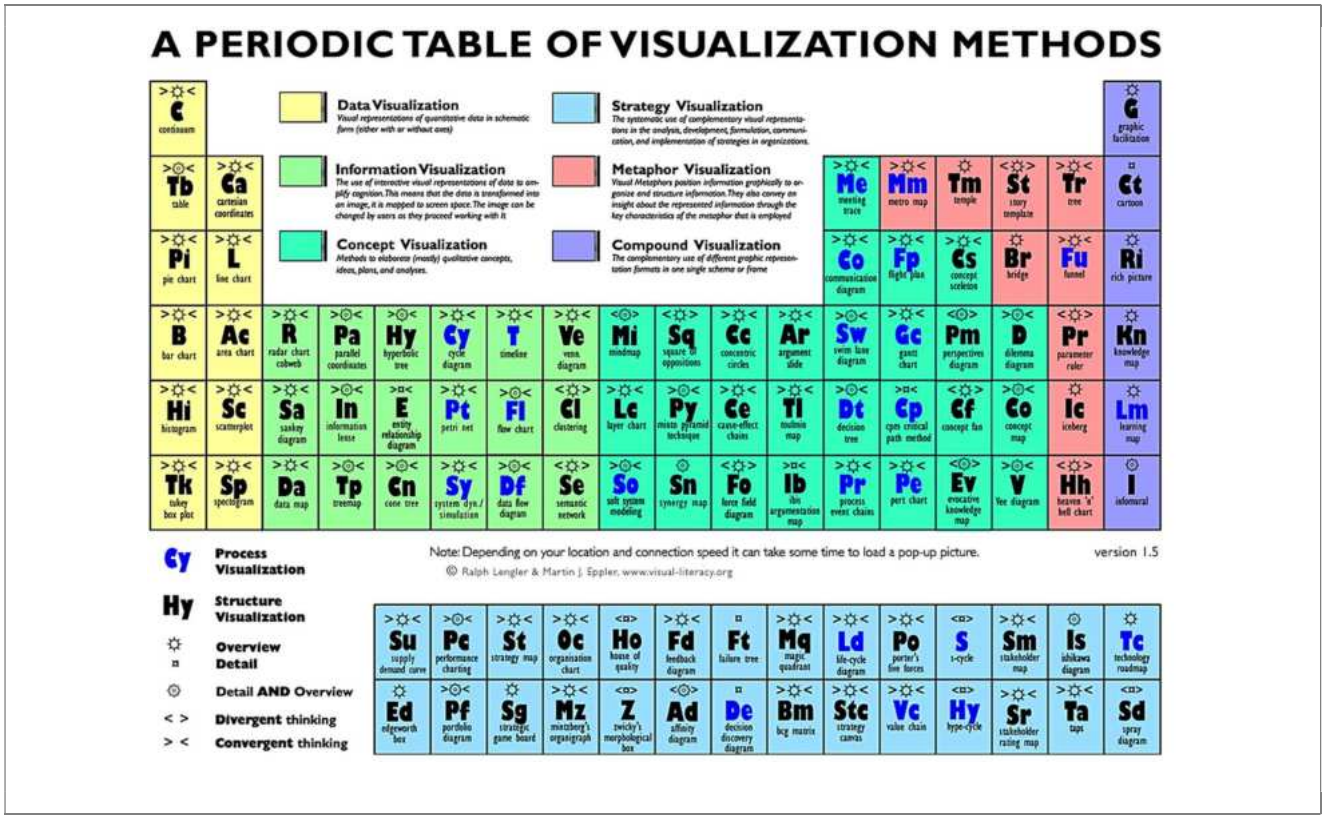

Рисунок 16 – Періодична таблиця методів візуалізації
https://www.visual-literacy.org/periodic_table/periodic_table.html

Візуалізація часто відіграє «підступну» роль. Вона не дає змоги приховати бідність змісту, вади розуміння, прогалини в логіці, слабкість фактологічної бази тощо. У процесі візуалізації всі ці недоліки виходять назовні, стають видимими.

У навчанні важливе місце займають завдання для самостійної роботи, які потребують створення певних візуалізацій, що стимулює осмислення, узагальнення, уточнення образів щодо навчального змісту, окремих феноменів, специфіки психологічних процесів і механізмів. Основою візуалізації тут є рівень сформованості візуального мислення як розумової діяльності. Продуктом такої діяльності є породження нових образів, нових візуальних форм, що несуть певне змістове навантаження й роблять опановане значення видимим.

Серед завдань для самостійної роботи найчастіше застосовують такі форми візуалізації: ілюстрації (малюнки); моделі; схеми; ієрархічні візуалізації; текстові й аналітичні візуалізації.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОШУК В ІНТЕРНЕТІ

Сучасна освіта не може бути відсторонена від інформаційних та інформаційно-технологічних здобутків людства. Сьогодні ми маємо доступ до всього інформаційно-знаннєвого потенціалу мережі Інтернет і генеративного штучного інтелекту (ШІ). Тут виникає гостра необхідність формулювання запитів для пошукових систем і ефективної організації безпосереднього контакту з ШІ. Отже, під час пошуків найважливішим є точність і коректність пошукового запиту, а також знання щодо використання можливостей розширеного пошуку, спеціальних символів для управління цим пошуком, особливостей назви відповідних сайтів тощо.

Існують три основні ***способи пошуку інформації*** в Інтернеті.

1. *Зазначення адреси сторінки*. Це найшвидший спосіб пошуку, але його можна використовувати тільки в тому випадку, якщо точно відома адреса документа або сайту, де розташований документ. Зазвичай у навчально-методичних матеріалах і силабусах є перелік рекомендованих інформаційних джерел.

2. *Перехід за гіперпосиланням*. Це найменш зручний спосіб, бо з його допомогою можна шукати документи, тільки близькі за змістом поточного документа.

3. *Звернення до пошукової системи*. Цей спосіб передбачає використання спеціальних пошукових систем, коли результатом виконання запиту є перелік посилань на веб сторінки, поруч із якими надаються задані текстові фрагменти. За інформацією від ChatGPT (станом на травень 2025 р.), найпопулярнішими пошуковими системами в Інтернеті є Google, Bing (від Microsoft), Yahoo!, DuckDuckGo. Серед пошукових систем Google є сьогодні беззаперечним лідером.

Основні правила пошуку інформації в Інтернеті.

1. Чим простіше, тим краще. Запити мають бути простими, не вводьте занадто довгих пошукових запитів, адже це скорочує сферу пошуку й можна пропустити важливу інформацію.

2. Використовуйте інформативні ключові слова, які з найбільшою імовірністю мають бути присутніми на сторінці, що знайдена, уникайте загальних фраз і маловживаних синонімів.

3. Використовуйте якомога менше слів: кожне слово в запиті має слугувати для звуження й уточнення сфери пошуку.

4. Застосовуйте правила та спеціально розроблені мови пошукових запитів.

5. Використовуйте різні пошукові системи для різних видів пошукових запитів.

Типи пошукових запитів:

- *навігаційні* запити – це такі запити, метою яких є пошук певного місця в Інтернеті (наприклад, сайт фірми або сайт нещодавно відвіданого форуму, пошук посилання на блог);

- *інформаційні* запити – такі запити вводять, якщо хочуть отримати певні відомості або знайти потрібну інформацію в Інтернеті (наприклад, пошук відомостей про історію Стародавнього Риму або пошук результатів футбольного матчу);

- *транзакційні* запити – це вид запитів, які вводять для того, щоб зробити якусь дію в Інтернеті (купити, скачати, закачати, підписатися тощо);

- *нечіткі* запити – це загальні, конкретизовані запити, які зазвичай вводять недосвідчені користувачі (наприклад, «мобілка», «музика», «квіти»).

Правила пошуку в Google. Сьогодні користуватися Інтернетом уміє навіть дитина, а Google – це міжнародна пошукова система, яка є однією із найбільш відомих і найефективніших помічників у пошуку необхідної інформації. Але коли ми вводимо в пошукову систему певне слово чи фразу, ми стикаємося з тим, що нам доводиться витрачати свій

час на відкидання зайвого серед тисячі непотрібних сайтів. У Google існують певні правила пошуку, найчастіше затребувані з яких подано в таблиці 1. Поліпшує результати пошуку комбінування трьох складових, а саме:

1) ключові слава, словосполучення або навіть певні речення (наприклад, Україна олімпіада 2024; стресостійкість українців);

2) часові межі (наприклад, за 2024 рік);

3) спеціальні оператори (наприклад, allinurl: tips google search).

Таблиця 1 – Прийоми ефективного пошуку в системі Google

Запитання	***Правило***
Як впливає порядок ключових слів і запитів на результат пошуку?	Порядок ключових слів і запитів в одному запиті не є важливим, але порядок самих ключових слів у словосполученнях впливає на результати. Google може аналізувати загалом речення.
Як знайти точну фразу або форму слова?	Надрукуйте фразу або слово в *лапках («»),* тоді Google буде шукати вебсторінки, де є саме така фраза (форма слова).
Як знайти цитату, у якій пропущене слово?	Візьміть усю цитату в *лапки («»)*, а замість пропущеного слова треба поставити зірочку ★ Цитата знайдеться разом із забутим словом.
Як знайти фразу, яка містить якесь одне слово?	Між словами, які ви шукаєте, введіть оператор *«OR».* Google буде шукати документи з одним із цих слів.
Як знайти кілька будь-яких слів?	Надрукуйте всі варіанти через вертикальний слеш: «**|**». Google буде шукати документи з будь-яким із цих слів.
Як знайти слова в межах одного речення?	Використовуйте оператор із красивим ім'ям *амперсанд* «**&**». Якщо з'єднати слова з його допомогою, Google знайде документи, де ці слова стоять у одному реченні.
Як знайти документ, що містить певне слово?	Перед потрібним словом необхідно поставити знак плюс «**+**», але не відділяйте його від слова пробілом. До запиту можна включити кілька обов'язкових слів, ставлячи перед кожним знак плюс.

Продовження табл. 1

Запитання	***Правило***
Як виключити слово з пошуку?	Напишіть запит, а перед словом, яке ви не хочете бачити у відповідях, необхідно поставити знак мінус «**–**» (або ж перед кожним словом, якщо їх кілька).
Як шукати на певному сайті?	Для цього використовують оператор «***site***». Він дає змогу прямо в запиті вказати сайт, на якому потрібно шукати. Напишіть слово або словосполучення (будь-який запит), далі – слово site, після нього – двокрапку, а далі назву сайту без пробілу.
Як знайти подібний сайт?	Для цього використовують оператор «***related***». Він дає змогу знайти сайт подібний заданому. На початку пишуть слово-оператор, далі ставлять двокрапку й назву сайту, подібну до того, який необхідно знайти.
Як шукати документи певного типу?	Для цього використовують оператор «***mime***». Поставте цей оператор після запиту, далі двокрапку, а потім без пробілу – тип документа, який вам потрібен. Наприклад, pdf або doc.
Як шукати на сайтах певною мовою?	За допомогою оператора «***lang***». Після нього потрібно поставити двокрапку й написати, документи якою мовою вам треба відшукати (українська мова – *ua*, англійська – en, французька – fr). Можна використовувати фільтр мов, щоб переглядати результати в Пошуку Google різними мовами.

Існує ще багато особливостей, які спрощують пошук і які самотужки можна знайти за допомогою наведених правил або за запитом про допомогу до самого Google.

Пошук інформації вимагає знань критеріїв оцінювання якості запропонованої пошуковими системами інформації.

Критерії для оцінювання якості знайденої інформації.

1. Офіційні сайти наукових і освітніх установ, журналів, бібліотек, окремих авторів зазвичай містять якісну інформацію. Отже, якщо сайт у цілому можна вважати таким, що викликає довіру, то швидше за все можна використовувати й окремі публікації, розміщені на ньому.

2. Сайти з великою кількістю нав'язливої реклами потребують ретельної уваги й вивчення наданої інформації. З одного боку, такий перевантажений рекламою сайт навряд чи опублікує достовірну та якісну інформацію, а з іншого, – на таких сайтах можуть розміщувати інформацію фахівці, які не готові займатися комерційним просуванням матеріалів і використовують сайти з використанням безкоштовних конструкторів.

3. Важливим елементом якісної інформації є наявність **авторства**. Якщо автор або автори не вказані, то джерело найімовірніше не заслуговує на довіру або є плагіатом.

4. Наявність позначки ліцензій Creative Commons (), які спеціально розроблені для електронного освітнього контенту, регулюють його використання, поширення, або авторського знаку Copyright ().

5. Наявність посилань на використані джерела та сайти є показником якості інформації. Тут застосовується правило, що автор, який поважає себе й читачів, обов'язково зазначає авторів, на думки яких він орієнтується, і джерела, де ці думки висловлені.

6. Сайти, на яких наведені популярні матеріали, адресовані для неспеціалістів, потребують додаткової уваги, бо далеко не завжди такі матеріали можна використовувати під час навчання та/або виконання певних завдань.

7. Сайти, на яких розміщено результати виконання завдань іншими здобувачами освіти (реферати, курсові роботи тощо), не можуть бути використані як достовірні. В інформації на таких сайтах зазвичай забагато помилок, неточностей, плагіату.

8. Для оцінювання достовірності й надійності інформації беруть до уваги такі параметри сайту, як навігація і зручність використання (карта сайту, меню, гіперпосилання, повна інформація про авторів та/або засновників).

9. Достовірність інформації підтверджують можливостями відстежити шлях надходження первинної інформації (першоджерела), яку при вторинному посиланні часто доповнюють авторськими зауваженнями, емоційними коментарями, наголошенням тих моментів у тексті, на яких автору вигідніше акцентувати увагу. Отже, відбувається перекручування фактів.

10. Готовність до критичного й об'єктивного оцінювання сайтів, статей, зображень із позиції розмежування факту і його оцінки: оцінювання зазвичай відображає чиюсь суб'єктивну позицію, емоційне ставлення, а факт має лише інформативний компонент.

Отже, для здобувача освіти особливо актуальним є розуміння процесів і технологій роботи в навчальному й науково-інформаційному середовищі. Це пов'язано з рівнем сформованості комп'ютерної компетентності, що забезпечує здатність працювати з базовими програмами, застосунками, допоміжними продуктами.

Самостійна робота в інформаційному середовищі – це ще й робота зі створення оригінального вторинного документа: класифікатора, таблиці, карти, огляду, дайджесту, аналітичної довідки, анотації тощо. Усе це вимагає сформованості інтелектуальних компетентностей: усвідомлення та знання шляхів, способів розгортання логічних моделей, конструкцій; наявність словникового запасу (достатнє володіння поняттями), уміння ставити тезу, знаходити аргументацію, робити логічно правильні й адекватні висновки, володіння граматичною структурою та стилем наукової мови.

Розуміння, систематизація й оцінювання достовірності інформації неможливі без знання досить широких предметних і загальних культурних контекстів її використання. Отже, поширення інформаційних технологій хоча і спрощує доступ до різних ресурсів під час навчання,

але водночас посилює необхідність знати, розуміти й пам'ятати основні поняття, закономірності, теорії, ідеї з дисциплін, які вивчають здобувачі освіти. Здобута компетентність у подальшому професійному розвитку дає змогу критично оцінювати нову інформацію з точки зору її якості й достовірності. Під час опанування психологічних дисциплін доцільним є знання базових інформаційних ресурсів (табл. 2).

Таблиця 2 – Наукові українські бібліотеки, психологічні портали, колекції публікацій

Ресурс	*Посилання (URL)** * зазначені посилання можуть змінюватися
Наукова бібліотека ЗНУ: каталог	http://ebooks.znu.edu.ua/ufd/index.php
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського	http://www.nbuv.gov.ua
Електронна бібліотека НАПН України	http://lib.iitta.gov.ua
Сайт Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України	http://psychology-naes-ua.institute
Сайт Інституту соціальної та політичної психології НАПН України	http://ispp.org.ua
Наукові видання Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України	http://psychology-naes-ua.institute/info/265
Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України «Актуальні проблеми психології»	http://www.appsychology.org.ua/index.php/ua
Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського	http://dnpb.gov.ua/ua
Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка	http://korolenko.kharkov.com
ПСИХОЛОГІС: Енциклопедія практичної психології	http://psychologis.com.ua
Психологічні знання для всіх	https://psydliavsih.wordpress.com
Український психологічний ХАБ	https://www.psykholoh.com
Бібліотека українських підручників	https://pidruchniki.com/psihologiya

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧА

Опанування змісту навчальних дисциплін ґрунтується на розумінні різноманіття психологічних концепцій і підходів, стратегій їхнього застосування задля розв'язування практичних проблем у реалістичному й міждисциплінарному контексті. Сьогодні дослідження свідчать, що недостатній рівень наполегливості й усвідомлення власних дій під час самостійної роботи заважає її ефективності. Коли під час виконання практичних вправ здобувачі освіти стикаються з труднощами, вони часто шукають зовнішньої допомоги.

У сучасній вищій освіті роль безвідмовного помічника-виконавця взяв на себе генеративний штучний інтелект (ШІ), який пропонує широкий спектр послуг для здобувачів освіти. Можна стверджувати про наявну готовність здобувачів опановувати необхідні знання та навички з використанням інструментів ШІ, а також про їхні високі очікування від цієї взаємодії. Тут виникає значуща проблема можливості етичного та якісного застосування інструментів ШІ, на вирішення якої спрямовуються пошуки дослідників у різних галузях пізнання. Ця проблема перетинається з рівнем розвитку когнітивної зрілості здобувачів. Саме високий рівень такої зрілості може позитивно сприяти розвитку метакогнітивних навичок за допомогою ШІ, які покращують дієвість навчальної самостійності тих, хто здобуває освіту.

Дослідники підкреслюють цінність технологій штучного інтелекту для підвищення ефективності навчання в закладах вищої освіті. Вони зазначають, що інтелектуальні навчальні системи, адаптивні навчальні платформи й автоматизовані методи оцінювання та зворотного зв'язку відповідають орієнтації на персоналізований характер процесу освіти. За високого рівня когнітивної зрілості й усвідомлення інструментального характеру ШІ здобувачі можуть реалізовувати пізнавальну активність для просування на більш складні рівні, набувати

метапізнавальних здібностей, адекватно оцінювати свої сильні й слабкі сторони, вибудовувати власні навчальні траєкторії.

Ресурс Міжнародного центру навчання та консультацій у галузі наукових досліджень (CIFAIC) (https://www.cifaic.pe/recursos.php) пропонує для здобувачів і науковців «50 інструментів штучного інтелекту, які повинен знати кожен учень» (рис. 17).

Рисунок 17 – Інструменти штучного інтелекту[12]

Великі мовні моделі (LLMs), такі як ChatGPT, Gemini, Copilot, Perplexity, DeepSeek, Claude тощо пропонують універсальний набір інструментів для дослідників і людей, зацікавлених розширенням

[12] Джерело схеми: https://www.cifaic.pe/recursos.php

власних знань і здобутків. Ці моделі можна запрошувати генерувати широкий спектр різноманіття креативних форматів, починаючи від резюме, складних статей і закінчуючи мозковими штурмами нових дослідницьких питань.

Рита Панаура (R. Panaoura) у своїх дослідженнях відзначає, що використання штучних інтелектуальних інструментів під час навчання має свої переваги й загрози. Серед переваг вона називає зокрема такі:

1) забезпечення розуміння власних сил і обмежень, завдяки якому здобувачі розвивають метакогнітивні й саморегулятивні здібності;

2) здобувачі отримують миттєвий зворотний зв'язок на свої відповіді, виявлення помилок у них, що супроводжуються підказками та поясненнями;

3) платформи для навчання на базі ШІ персоналізують складність тестів залежно від попередніх відповідей, що створює умови поступового покращення результатів у загальному освітньому процесі;

4) інструменти ШІ заохочують здобувачів ставити навчальні цілі, відслідковувати прогрес і отримувати персоналізовані рекомендації, які мають сприяти відповідальності за власну освіту;

5) ШІ дає змогу ставити запитання, уточнювати те, що викликає сумнів і отримувати пояснення безпосередньо в момент запиту;

6) навчальні матеріали на базі ШІ персоналізуються залежно від потреб, запитів та інтересів здобувачів;

7) ШІ продукує аналітику, яка є основою для моніторингу індивідуального навчального прогресу й визначення сфер, що вимагають додаткової уваги;

8) платформи з підтримкою ШІ можуть висувати складні, реальні проблеми та спрямовувати пошуки здобувачів шляхом покрокових міркувань, які сприяють глибшому розумінню змісту;

9) ШІ постійно вдосконалюється, кожна нова версія є більш точною і варіативною, має ширші можливості допомоги в навчанні.

Використання інструментів штучного інтелекту, за визначенням дослідниці, також створює непрості загрози ефективному навчанню, а саме:

1) інструкції, запрограмовані на основі штучного інтелекту, можуть спричинити рутинність освітніх процесів і зумовити обмеження можливостей навчання на основі самостійних дослідницьких пошуків або проєктів;

2) інструменти ШІ часто надають пріоритет «типовим» моделям, що призводить до потенційного ігнорування унікальності сприйняття навчальних змістів різними здобувачами;

3) зростання залежності від ШІ підвищує вірогідність труднощів щодо висловлювання емоцій здобувачів і їхньої активної участі в реальних навчальних дискусіях;

4) сильний акцент на фінальних відповідях може відштовхнути здобувачів від урахування різноманіття уявлень про певні феномени, що є важливими для глибокого розуміння психологічних явищ;

5) завдяки використанню готових рішень, згенерованих ШІ, здобувачі освіти частіше займають пасивну позицію замість того, щоб розвивати власні незалежні навички вирішення проблем;

6) контент, згенерований ШІ, часто обмежує креативність і критичність сприйняття змісту через зосередження уваги на положеннях і навчальних завданнях, що попередньо були визначені здобувачем у запитах;

7) швидкий розвиток інструментів ШІ й удосконалення його версій спрощує взаємодію з ним, але здобувач потрапляє в пастку активного розвитку власних інтелектуальних можливостей.

Усі потенційні загрози для навчання розкривають проблемності використання інструментів ШІ, коли поза увагою стає усвідомлення їхньої інструментальної й ресурсної природи. Саме інструментальність є основою для підтримки і покращення освітніх здобутків, а ШІ подекуди застосовують як безумовне джерело знань, як альтернативну заміну освітнього простору вишу.

Цікавий аналіз ролей, які може виконувати ШІ в освітньому процесі, запропонували Ітан Моллік і Лілах Моллік (E. Mollick, L. Mollick,). Вони виокремили сім освітніх ролей, які може відігравати ШІ, коли здобуваються знання.

1. Штучний інтелект як наставник – джерело отримання зворотного зв'язку – він дає змогу отримувати постійний зворотний зв'язок безпосередньо в процесі виконання завдань, генерує миттєві й адаптивні реакції на певні варіанти підготовлених робіт та/або проєктів.

Максимально ефективна взаємодія з *ШІ-наставником* реалізується за допомогою запитів, що • вимагають порад, висловлюють сумніви стосовно наведених припущень; • містять заданий контекст, у якому формулюють цей запит, і чітко визначені цілі й труднощі, що виникають під час виконання навчальних дій; • послідовно уточнюють сформульовану думку шляхом прохання пояснити її або висловити іншим способом.

2. Штучний інтелект як репетитор (тьютор) – забезпечення безпосереднього навчання та/або керівництво освітнім процесом – інструменти ШІ–репетитора доступні, їх можна залучити за допомогою генерації послідовності запитів задля отримання послідовності підказок.

Максимально ефективна взаємодія з *ШІ-репетитором* реалізується за допомогою запитів, що • послідовно вимагають чітких пояснень і уточнень окремих понять і визначень; • уточнюють особливості зв'язків між наведеними прикладами й концепціями та/або підходами стосовно психологічних феноменів, що вивчаються; • містять визначення того, що зрозуміло, а що ні; • підсумовують певні частини попередньої взаємодії з ШІ.

3. Штучний інтелект як тренер (коуч) – розвиток і підвищення рівня метакогніцій, аналіз минулих здобутків, планування майбутнього – ШІ аналізує минулі й актуальні результати індивідуального та/або командного навчання, що дає простір для порівняння та пропозицій із підвищення його якості.

Максимально ефективна взаємодія з *ШІ-тренером* реалізується за допомогою запитів, що • вимагають порад до формулювання наявних викликів і запитань задля детального аналізу проблем; • містять контекст проблеми, який допомагає ШІ адаптувати свої поради чи рекомендації; • уточнення для пошуку згоди з ШІ або оскарження його припущень і пропозицій.

4. Штучний інтелект як партнер (інтелектуальна співпраця) – розширення можливостей колективного інтелекту – ШІ залучається до підвищення колективного інтелекту команд, визнання та збалансування освітніх навичок у навчальній команді, а також для виконання ролі «супротивника», який ставить під сумнів базові припущення команди й пропонує альтернативні точки зору для будь-якого рішення.

Максимально ефективна взаємодія з *ШІ-партнером* реалізується за допомогою запитів, що • містять товариські прохання порад; • пояснюють проблему чи дилему, що потребує вирішення за командної співпраці; • оцінюють поради й вимагають їхньої варіативності.

5. Штучний інтелект як симулятор – створення можливостей для практики застосування складних навичок у різних ситуаціях – ШІ пропонує різноманіття сценаріїв практик, що відповідають певному формату застосування навичок, а також забезпечує зворотній зв'язок під час реалізації цих практик і сценаріїв.

Максимально ефективна взаємодія з *ШІ-симулятором* реалізується за допомогою запитів, що • містять умови розроблення сценарію рольової гри з множинністю варіантів виконання різноманіття рольових позицій; • складаються з розгорнутої картини необхідної практики; • вимагають роз'яснення для розуміння загальної канви сценарію та/або специфіки окремої ролі; • передбачають генерування кількох сценаріїв із використанням різних підказок для ШІ.

6. Штучний інтелект як здобувач (сила навчання інших) – перевірка власного розуміння й рівня оволодіння певним змістом – ШІ стає об’єктом навчання, коли оцінюються його вихідні дані, надаються

пояснення про те, що ШІ зробив правильно, що неправильно, а що пропустив.

Максимально ефективна взаємодія з *ШІ–здобувачем* реалізується за допомогою запитів, що • ілюструють його розуміння певного феномена або концепції; • пояснюють і уточнюють саме феномен або концепцію, а не просто є ілюстрацією; • підкреслюють розуміння нюансів або особливостей цього феномена або концепції.

7. Штучний інтелект як інструмент – використання технологій з інструментами ШІ, які можуть використовуватися в різноманітний спосіб – від написання програмного забезпечення до того, щоб стати предметом інтерв'ю для етнографічних інсайтів чи написання поезії.

Максимально ефективна взаємодія з *ШІ–інструментом* реалізується за допомогою експериментування з запитами щодо розширення обсягу робіт, які може виконувати здобувач, і кількості досягнень завдяки різноманіттю захоплень під час використання ШІ.

Широка специфіка використання ШІ в освітніх процесах і певних освітніх ролях, на думку Ітана і Лілак Моллік, має свої ризики, котрі обов’язково необхідно враховувати як здобувачам, так і викладачам. Серед найпоширеніших ризиків вони зазначають такі:

– *ризик вигадки* – ШІ може вигадувати правдоподібні, але неправильні відповіді й факти,

– *ризик галюцинації* – ШІ часто може генерує дані, що ґрунтуються на відсутності розуміння реального світу та/або на обмеженому обсязі наявних даних у запиті або в системі ШІ;

– *ризик імітації стилю* здобувача, який своєю подібністю призводить до збільшення довіри до відповіді або факту й прийняття хибних думок ШІ;

– *ризик довіри* – ШІ не є людиною, а здобувачі не завжди мають тверду ментальну модель про феномен, що вивчається, тому кожна відповідь має бути ретельно перевірена у світлі надійних джерел і розгортання власних знань;

– *ризик відповідальності* – використання хибних продуктів ШІ за відсутності усвідомлення власної відповідальності за своє навчання;

– *ризик хибності джерел* – ШІ може помилятися, галюцинувати, вигадувати використані джерела, тому здобувачі мають бути свідомі цих обмежень і перевіряти навчальні тексти та/або шукати інші надійні джерела;

– *ризик відмови* – ШІ може відмовитися давати відповідь на запит;

– *ризик упевненості* – ШІ може наполягати на власній відповіді та сперечатися зі здобувачами, що може привести до навчання хибним речам або запам'ятовування некоректних прикладів, тому важливо мати достатній обсяг знань про предмет.

Ангелос Родафінос (Angelos Rodafinos) під час аналізу інтеграції генеративних інструментів ШІ в академічному письмі підтверджує широке поле їхнього застосування в процесах навчання й навчально-наукових досліджень. Він зауважує, що здобувачі освіти мають змогу звертатися по допомогу до інструментів ШІ як для написання короткого есе, так і для підготовки складних проєктів і кваліфікаційних робіт випускників вишу. Його використовують для заощадження часу, необхідного для підготовки до екзаменів, написання курсових робіт, створення переконливих презентацій, складання розгорнутих або стислих звітів, візуалізації складних наборів даних і знаходження загальних тенденції, які вони ілюструють тощо. Генеративний ШІ допомагає швидко виконувати завдання для самостійної роботи, готувати тези, робити детальний огляд літератури з певної проблеми, аналізувати тексти, логічно будувати аргументи.

Пропонуємо в процесі роботи з ШІ враховувати інструкції, які розробили Ітан і Лілак Моллік для здобувачів, які взаємодіють із різними ролями ШІ (рис. 18).

Рисунок 18 – Інструкції для здобувачів освіти під час взаємодії з ШІ[13]

[13] Рисунок за публікацією: Mollick E., Mollick, L. (2023). Assigning AI: Seven approaches for students, with prompts. *arXiv*. https://doi.org/10.48550/arXiv.2306.10052.

Дослідники ШІ Стефані Краузе, Бхумі Хітеш Панчал і Нікіл Убге з Університету прикладних наук (Німеччина), які аналізують трансформаційний вплив генеративного штучного інтелекту на вищу освіту, пропонують чотири сценарії досягнення академічних цілей із використанням ШІ (рис. 19). Здобувачі, які навчаються у виші, мають свідомо вибирати певний сценарій і нести власну відповідальність за такий вибір.

Рисунок 19 – Сценарії використання штучного інтелекту[14]

Автори цих сценаріїв надають здобувачам вищої освіти такі рекомендації: використовуйте ШІ відповідально з усвідомленням його обмежень; більше довіряйте «людським викладачам», ніж ШІ з дотриманням академічної доброчесності й етичної поведінки; занадто сильно не покладайтеся на ШІ; застосовуйте критичне мислення; використовуйте ШІ для персоналізованого навчання.

Активне застосування ШІ в освітньому процесі провокує цілу низку етичних проблем його неконтрольованого використання. Він є

[14] Джерело рисунку: Krause, S., Panchal, B.H. & Ubhe, N. Evolution of Learning: Assessing the Transformative Impact of Generative AI on Higher Education. *Front. Digit. Educ*. 2, 21 (2025). https://doi.org/10.1007/s44366-025-0058-7.

безумовно потужним союзником і активом здобувача, спрощуючи пошуки логічних структур для організації конкретного завдання, але якщо він повністю виконує всю роботу – це класифікується як академічна недоброчесність.

Отже, основа самостійної навчальної роботи полягає у відповідальному використанні ШІ, коли власне критичне мислення й незалежний аналіз залишаються найважливішими елементом власної діяльності. Кожна робота має бути прозорою в контексті використання ШІ та має супроводжуватися відповідними правильними посиланнями на будь-який контент або ідеї, що створені його інструментами (рис. 20).

Рисунок 20 – Принципи етичного й відповідального використання систем ШІ[15]

Оскільки штучний інтелект продовжує змінювати освіту, важливо зберігати баланс між технологічними досягненнями й людським

[15] Рисунок за виданням МОН: Рекомендації щодо відповідального впровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах вищої освіти. МОН України. Авт. колектив: А. Артюхов, А. Кобрін, П. Демчук, О. Дубно, О. Краковецький, Т. Захарченко, М. Краснощок, С. Климчук, А. Купін, Т. Нанаєва, О. Пінчук, Т. Смирнова, Д. Чумаченко, Д. Мішкін, О. Шебанов. URL : https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2025/04/24/shi-v-zakladakh-vyshchoi-osvity-24-04-2025.pdf.

елементом у навчанні. Сьогодні неможливо ігнорувати застосування штучного інтелекту, але виникає нагальна потреба усвідомлювати, наскільки раціональним є використання ШІ як інструменту навчання. Якою є роль ШІ в розвитку здатності здобувачів самостійно вирішувати проблеми в складних і непередбачуваних ситуаціях професійного й повсякденного життя, у набутті компетентностей, що ґрунтуються на сформованих твердих і м'яких навичках (hard & soft skills). Тут важливим є усвідомлення певних обмежень використання ШІ в освіті, а саме:

1) для ефективного застосування ШІ потрібні якісні й надійні дані, які не завжди доступні;

2) застосування ШІ може призводити до зниження соціальної активності здобувачів, адже багато завдань виконується автоматично, без власного включення в освітню діяльність;

3) взаємодія з ШІ може провокувати надмірну залежність від нього;

4) поширене застосування ШІ несе значні виклики щодо збереження конфіденційності й безпеки особистих даних здобувачів;

5) використання ШІ в освіті породжує складні етичні питання, зокрема щодо спостереження, права власності на дані, особистісної відповідальності.

Центральною етичною проблемою штучного інтелекту в освіті є *прояви академічної нечесності*. Інструменти на основі генеративного ШІ є широко доступними, зростає потенціал для їхнього використання здобувачами для списування чи плагіату. Такі дії ставлять під загрозу цілісність освітнього процесу й когнітивного зростання здобувача, а також можливості визначення його реальних здобутків. ШІ здатен корегувати текст і шліфувати мову здобувача за межами досягнутого ним рівня розуміння навчальних змістів, що може призвести до поверхневого володіння професійною мовою без глибини знань термінологічного й понятійного складу психологічної науки. Виявлення академічної нечесності, коли здобувачі активно застосовують штучний інтелект, має вирішальне значення. Прозорість його використання

відіграє важливе значення для забезпечення ефективного й етичного впровадження інструментів ШІ як засобу, котрий впливає на реальність освітніх результатів.

ШІ революціонізує процес навчання здобувачів, але існує потреба спиратися на рівень його когнітивної зрілості, відповідальне та зважене використання продуктів. Інструменти й уся система використання ШІ вважається прозорою для освітян, учнів і батьків, якщо вона враховує відгуки користувачів, дає чіткі пояснення, залучає відповідальну людину до ухвалення рішень, включає навчання щодо змістів її роботи й обмежень, вирішує питання розподілу конфіденційних даних, ділиться слабкими сторонами своїх інструментів.

Штучний інтелект – необхідний інструмент здобувача освіти, призначений не для повної заміни їхньої пізнавальної діяльності, а для її покращення й розширення можливостей. Це інструменти не зменшення здібностей, а активізації критичного мислення й розуміння засобів вирішення проблем.

Використання штучного інтелекту під час підготовки завдань має бути обґрунтованим і описаним наприкінці завдання з повним наданням деталей застосування ШІ за наведеною нижче структурою.

1. Інструмент ШІ[16] [*назва*].
2. Мета використання ШІ:
    - *[редагування тексту]*
    - *[перевірка граматики]*
    - *[генерація ідей]*
    - *[генерація плану або структури]*
    - *[генерація прикладів] тощо*.
3. Завдання, яке має виконати ШІ: [*зміст завдання*].
4. Дослівне формулювання запиту до ШІ: [*запит*] (якщо запит не є завданням, що виконується).

[16] Інструменти, які використовують для генерування різноманітного контенту – тексту, зображень, відео, аудіо тощо: ChatGPT та Sora від OpenAI, Gemini від Google, Claude від Anthropic, Grok від X, Microsoft Copilot, Midjurney, Udio, Suno, RunwayML, ElevenLabs.

5. Методи обробки результату запиту користувачем:
   - *[перенесено без змін]*
   - *[опрацювання]*
   - *[додано]*
   - *[узагальнено]*
   - *[перевірка] тощо.*
6. Характер внесених змін:
   - *[остаточне самостійне редагування]*
   - *[самостійно виконано аналіз запропонованого контенту]*
   - *[виправлення були переглянуті й внесені особисто]*
   - *[отримані результати були критично переосмислені у висновку]*
   - *[здійснено трансформацію і зміни контенту відповідно до власних думок]*
   - *[забезпечення унікальності тексту відповідно до індивідуального стилю й особливостей способу мислення] тощо.*
7. Позначення частин роботи, створених або доопрацьованих ШІ:
   - *[кольори]*
   - *[шрифт]*
   - *[лапки] тощо*
   - *8. Коментарі до створеного ШІ контенту (обов'язково):*
   - *[оцінювання якості запропонованого контенту]*
   - *[відповідність завдання]*
   - *[загальні враження] тощо.*

У висновку до завдання, виконаного за допомогою інструментів генеративного ШІ, обов'язково обґрунтуйте необхідність його використання, відзначте роль і значення застосування інструментів ШІ під час його виконання.

ЗАПИТАННЯ ЯК УМОВА ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСІВ ЗАПИТУВАННЯ

Мистецтво запитувати є базовим у пізнавальній діяльності людини, саме з запитань починається її знайомство з усім, що її оточує. Для навчання воно є базовим умінням, а в професії психолога – основним його інструментом. Обізнаність людини, її фах, умови життя, особливості діяльності й ціннісна сфера яскраво виявляється в тому, які запитання ставить людина.

Професійна діяльність психолога ґрунтується на вмінні формулювати правильні запитання, тобто такі, які сприяють успішній взаємодії та якісному збору інформації. Правильно поставлені запитання дають змогу зрозуміти й уточнити проблемності, із якими людина стикається. А запитання, які вона ставить, коли не вистачає інформації, показують рівень усвідомлення проблеми та здатність генерувати припущення. Уміння запитувати запобігає проблемам і допомагає їх вирішувати для покращення взаєморозуміння між людьми.

Сучасна людина ставить запитання не тільки іншій людині, а й пошуковим системам у Інтернеті й штучному інтелекту. Уміння виділити ключові слова, на які пошукова система запропонує влучні посилання, також ґрунтується на мистецтві формулювати правильні запитання. Тут замість запитання необхідно визначити ключові слова з передбачуваної відповіді.

Щоразу, коли здобувачі стикаються з нерозумінням, запитання відіграє роль межі між тим, що вони знають і не знають, усвідомлюють або ні. Важливість запитання полягає в тому, що воно вказує на зв'язок між «знаю – не знаю», оскільки містить у своїй структурі наявне знання, а також здійснює первинну категоризацію незнаного. Сама форма питального слова змушує задуматися про причини (чому?), про цілі та

наміри (навіщо?), про речі (що?), їхні властивості (який?) тощо. Відтак питання актуалізують незнане й зберігають раціональність мислення.

Запитування є своєрідною мікротеорію пізнання, за якої відповідно до наявних знань продукується необхідність пізнати незнане, тобто здобути й усвідомити те нове, що хочемо або мусимо дізнатися. У контексті запитань розгортається пошук, який або підтверджує передчуття відповіді, яка зазвичай приховано існує в запитанні, або спростовує.

Запитування відіграє провідну роль у процесах пізнання. Додамо, що за допомогою запитань можна також привернути увагу, одержати інформацію, повідомити інформацію, спонукати до дій, а головне – кожне запитання є «запуском» мислення. Думка залишається живою лише за умови, що знайдені відповіді стимулюють подальші запитання. Отже, готовність ставити запитання, уміння їх формулювати є головною умовою становлення, розвитку й прогресу мисленнєвої діяльності людини.

Уміння ставити запитання, усвідомлено й цілеспрямовано генерувати їх створює міцне підґрунтя для якісного й критичного опрацювання інформації різного плану та пошуку ефективних рішень виявлених проблем. Саме активність під час навчання виявляється шляхом генерування запитань, що вимагає від здобувачів активної обробки, аналізу й застосування інформації. Коли здобувачі ініціюють запитування, ставлять власні запитання, це зумовлює формування незалежності й впевненості в собі, відповідальності за власне навчання, а їхні запитання розкривають те, що вони знають і що хочуть пізнати.

Здобувач, який ставить запитання, є центром власного мислення, уваги, рефлексії над собою. Він усвідомлює кінцевість свого знання, відмовляється просто повторювати думки інших, а натомість шукає власні запитання й відповіді на них. Розширення простору запитувань в освіті трансформує увагу з простого споживання якоїсь інформації, коли

незрозуміле залишається поза увагою, на активну суб'єктну позицію істинного здобувача.

Проблемність запитування полягає в тому, що для його здійснення спочатку потрібно сформулювати для себе самого те, *чого* саме я не розумію, *чому* саме я не розумію. Це вкрай складно. Соціальність проблеми розширення запитування здобувачами як освітньої практики ускладняється наявними соціальними стереотипами: запитання заважають викладачу; витрачають час; якщо ти ставиш запитання, то ти не знаєш, ти дурний, невдаха тощо.

У межах пізнавальної дії та активного мислення постановка й розвиток запитань є ключовим компонентом мислення. Запитування передбачає наявність думки чи відчуття неповноти або неточності вже відомого, унаслідок чого виникає запит на формулювання відповідних аспектів невідомого задля підтримки індивідуального розвитку й необхідності втримання смислів.

Основні характеристики правильних запитань здобувачів у процесі навчання:

– чітка фіксація невідомого, що ускладнює пізнання ;

– позначення невідомого через будь-що відоме, яке імпліцитно має бути в запитанні;

– лаконічне (коротке) формулювання з акцентуванням на невідомому;

– позначення контексту умов пошуку невідомого;

– наявність мотивування пошуку невідомого;

– дотримання балансу між занадто високою складністю запитання й надмірною простотою, коли воно стає зайвим;

– застосування питальних слів або інтонацій;

– відкритість, яка створюватиме можливість відповіді.

Дослідження доводять, що за допомогою запитань можна стимулювати й розвивати вміння логічно й послідовно мислити, а також застосовувати такі складні типи мислення, як дивергентне (творче), конвергентне (критичне) й метакогнітивне (рефлексивне). Запитання та

стратегії їхнього розгортання забезпечують ефективну життєдіяльність людини в контексті розуміння, мислення й організації діяльності, у тому числі й навчання, з одного боку, і в контексті соціальних взаємин і успішної комунікації – з іншого.

ВИДИ ЗАПИТАНЬ ТА ЇХНЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Існує безліч варіантів класифікації запитань, які ґрунтуються відповідно до потреб аналізу невідомого. Залежно від того, як класифікується запитання, виводитися й класифікація їхньої узгодженості з відповідями.

У межах класичного підходу відзначають такі три види запитань (рис. 21):

1) багатоальтернативні запитання;

2) «чи/або»-запитання;

3) «чому»-запитання або спеціальні запитання.

Рисунок 21 – Види запитань за форматом відповіді

Альтернативні запитання – це запитання, зміст яких містить кінцеву безліч альтернативних варіантів, а серед них передбачається правильна відповідь, тобто відповідь міститься в явній передумові запитання. Завдання того, хто відповідає – вибрати один варіант із перерахованої безлічі.

Зовнішніми показниками альтернативності запитання є або очевидна наявність варіантів, або ймовірність реконструкції сполучника «або» в тексті запитання.

«Чи»-запитання (іноді розглядається як окремий випадок альтернативних запитань) – це запитання, зміст яких містить два альтернативних варіанти, а відповідь передбачає ствердження одного або заперечення іншого з варіантів. У запитанні описується два можливих варіанти й передбачається, що один із них є істинним (об'єктивно або суб'єктивно).

Зовнішніми показниками запитання є очевидна готовність до реконструкції в тексті слова «чи». Явна передумова запитання містить повний варіант відповіді але без маркера, тобто без вказівки тієї позитивної чи негативної частини явної передумови запитання, яку слід використовувати для відповіді.

«Чому»-запитання (спеціальні запитання) – це запитання, зміст яких містить питальні слова «чому», «де», «коли», «який» тощо або передбачають реконструкцію різних питальних займенників.

Відповіді на ці запитання пов'язані з необхідністю пошуку інформації, яка відповідає введеному питальному слову (про причини, розташування, часу тощо). У явній передумові запитання міститься лише частина можливого варіанту, а загальна відповідь значно ширша. Такі запитання часто задають багатоваріативну, багатозначну ситуацію і передбачають критерії обґрунтування вибору єдино правильної відповіді.

Для роботи з запитаннями доречно знати більш розгорнуте різноманіття видів запитань (рис. 22).

Рисунок 22 – Види запитань

1. *Закриті запитання* – запитання, відповідь на яке передбачає тільки односкладові «так» чи «ні», тобто за допомогою дають змогу чітко зрозуміти думку або ставлення відповідача з певних фактів; зазвичай ці запитання не створюють передумов для продовження взаємодії.

2. *Відкриті запитання* – запитання, що дають змогу «відкрити» й розгортати розмову, повідомляти інформацію, продукувати певні судження й міркування. Відкриті запитання починаються з питальних слів: хто, що, де, коли, навіщо, чому, скільки, кому, як, чим...?

3. *Навідні запитання* – запитання, у яких пропонується думка (судження), що змушує підтвердити сказане в запитанні, зрідка заперечити це; відіграють важливу роль у виявленні нових сфер застосування наведених положень і активізації пізнавальної пошукової діяльності.

4. *Альтернативні запитання* – запитання, що містять кілька (два чи більше) тверджень для вибору.

5. *Обґрунтовані запитання* – запитання з розгорнутою інформацію в їхньому змісті з поясненням того, для чого необхідна відповідь.

6. *Обхідні запитання* – запитання, що заради безпеки й досягнення мети мають неявні формулювання, дипломатичний характер і вимагають особливої інтуїції та чуття.

7. *Зустрічні запитання* – запитання, спрямовані на отримання більш докладної інформації чи додаткової аргументації; з'ясування основи попередньо заданого запитання або уточнення власних припущень із цього приводу; виявлення імовірних заперечень і вказівки на нові міркування та позиції з приводу запропонованого.

8. *Уточнювальні (контрольні) запитання* – запитання, які забезпечують з’ясування правильного розуміння змісту розмови; спрямовані на те, щоб отримати більш чітку інтерпретацію певного вислову; встановлення відповідності між сприйняттям думки й тим змістом, який у неї вкладено.

9. *Казусні запитання* – запитання, які допомагають з'ясувати справжню глибину проблеми, коли думку висвітлено схематизовано й дуже просто.

Цікавою є систематика запитань, що ґрунтується на створеній Б. Блумом таксономії навчальних цілей із доповненнями Л. Андерсона[17].

1. *Прості запитання* – запитання, для відповіді на які потрібно назвати певні факти, згадати й відтворити інформацію.

2. *Уточнювальні запитання* – спрямовані на надання можливостей для зворотного зв'язку стосовно виголошеної думки. Їх зазвичай починають зі слів: «Тобто ви стверджуєте, що ...?», «Якщо я правильно зрозумів, то ...?», «Я можу помилятися, але, по-моєму, ви сказали, що ...?».

3. *Інтерпретаційні (пояснювальні) запитання* – спрямовані на встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Зазвичай їх починають зі слова «Чому?».

4. *Оцінювальні запитання* – спрямовані на з'ясування критеріїв оцінювання тих чи інших подій, явищ, фактів. «Чому щось добре, а щось – погано?», «Чим один урок відрізняється від іншого?».

5. *Творчі запитання* – містять елементи умовності, припущення, прогнозу й часто включають частку «б»: «Що б змінилося, якби ...?», «Що буде, якщо ...?».

6. *Практичні запитання* – спрямовані на встановлення взаємозв'язку між теорією і практикою.

У процесі самостійної роботи здобувача доцільним є використання запитань, які спрямовані на поглиблене розуміння й стимулюють розгортання навчальних змістів, на вирішення окремих завдань, а саме (рис. 23):

[17] Більше про таксономію навчальних цілей Б. Блума подано в розділі «ОСНОВИ САМООРГАНІЗАЦІЇ»

Рисунок 23 – Запитання, популярні в освітньому процесі

✓ *репродуктивні (фактичні) запитання* – спрямовані на з'ясування фактів і особливостей, які легко спостерігати, відповіді на такі запитання часто можна оцінити як правильні чи неправильні;

✓ *конвергентні запитання* – не мають однозначної відповіді й вимагають напруження думки; у таких запитаннях ані ситуація, ані текст не дають прямої підказки; найчастіше містять запитальні слова «навіщо», «які причини», «чому»; ці запитання поєднують розуміння й фактичний матеріал.

✓ *дивергентні запитання* – забезпечують розуміння існування альтернативи, ґрунтуються на оцінюванні наслідків, тобто певного передбачення майбутнього; відповідають конструкції «що буде (не буде), якщо…».

✓ *оцінювальні запитання* – запитання щодо суджень і порівнянь; вони поєднують розуміння ситуації та ставлення до неї; показують виваженість суджень, уміння уникати категоричності;

✓ *комбіновані запитання* – комплексні запитання, відповідь на які може бути дуже тривалою і розгорнутою, коли запитання одного типу плавно переходять у запитання іншого типу.

Уміння ставити запитання допомагає навчитися адекватно відповідати на запитання інших, робити це вдумливо й без поспіху за

власними міркуваннями й ґрунтовно розвивати свої погляди. Складання плану відповіді на запитання передбачає розділення одного великого запитання більш «вузькі». Психологи зазначають, що запитання показують не тільки рівень обізнаності, а й здатність людини підходити до предмета вивчення нестандартно. Велика кількість комбінованих запитань, запитань із пояснення, передбачення чи оцінки свідчить про наявність творчих здібностей, відсутність стереотипів під час вивчення ситуації. Робота із запитаннями розвиває і такі вміння, як робота з текстом, виокремлення головного, уміння узагальнювати, робити висновки, слухати співрозмовника.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ В СЕЗН ЗНУ НА ПЛАТФОРМІ MOODLE: ЗАГАЛЬНІ ПОРАДИ

Основним ресурсом, у якому акумульована навчально-методична й навчальна складова освітнього процесу є Система електронного забезпечення навчання (СЕЗН) ЗНУ на платформі Moodle. Ця система створює умови легкого доступу здобувачів до цих ресурсів, а також є додатковою системою комунікації в умовах дистанційного чи змішаного навчання.

Усі дисципліни освітньо-професійних програм «Психологія» відповідно до навчальних планів бакалаврського й магістерського рівнів освіти презентовані в СЕЗН ЗНУ на платформі Moodle. Вони організовані за основними секціями (модулями, блоками), які можуть мати певну варіативність щодо їхньої послідовності й особливостей змістового наповнення. Положення ЗНУ про електронний курс навчальної дисципліни[18] передбачає, що структура такого курсу має повністю відповідати структурі дисципліни, але обов'язково поєднувати три елементи (рис. 24):

1) нульова секція, у якій презентуються загальні складові дисципліни;

2) змістові модулі й модулі самостійної роботи;

3) підсумковий контроль.

Організація сторінки дисципліни залежить від специфіки дисципліни, особливостей бачення викладачем достатньо-необхідних елементів і обсягу окремих змістів і завдань.

[18] Положення про електронний курс навчальної дисципліни в системі електронного забезпечення навчання Запорізького національного університету», затверджено Вченою радою ЗНУ 27.06.2024, протокол № 14, введене в дію з 01.07.2024 р.

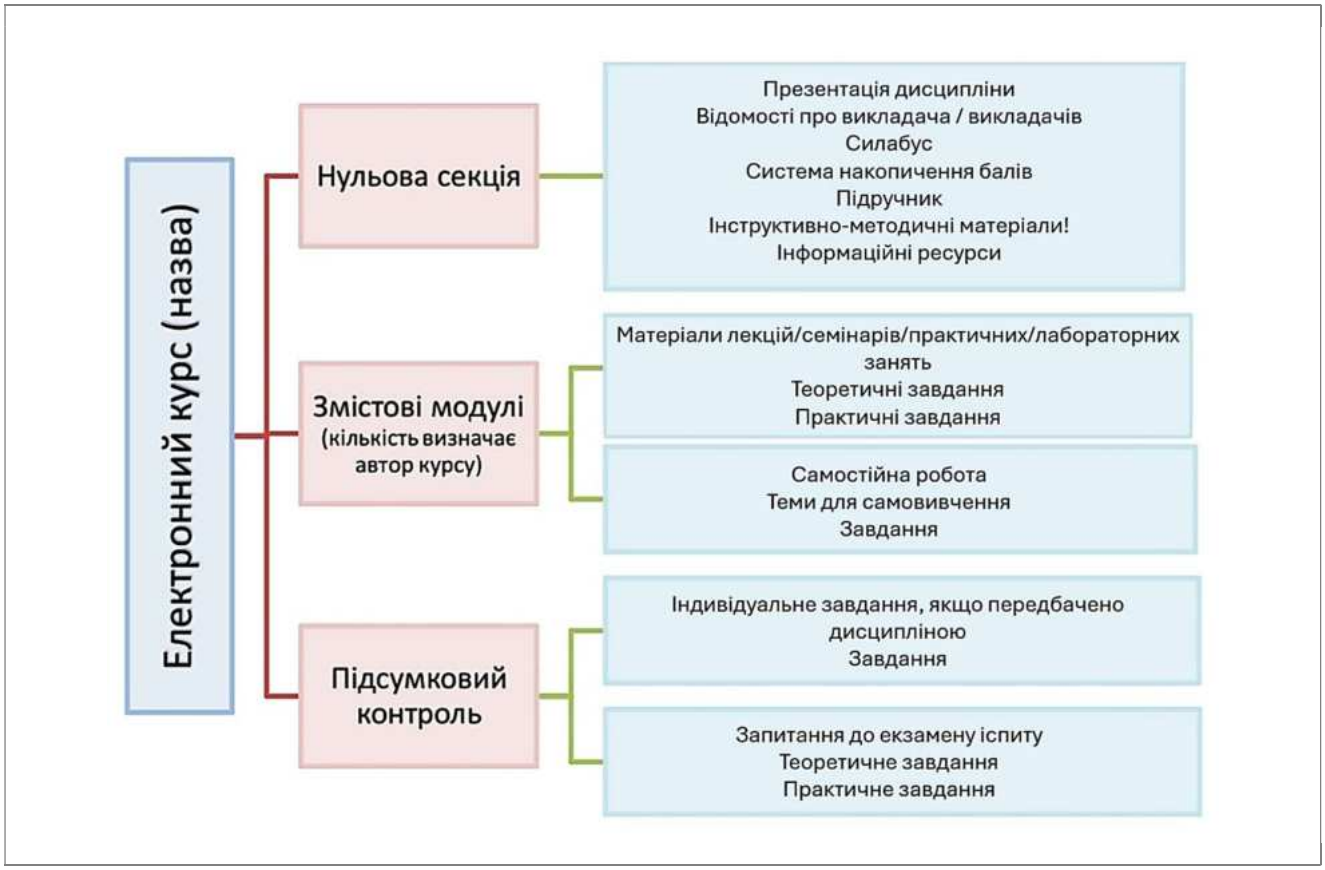

Рисунок 24 – Структури електронного курсу дисципліни в системі електронного забезпечення навчання ЗНУ на платформі Moodle

На сторінці розміщують перераховані нижче основні ресурси, що сприятиме ефективній навчальній взаємодії.

- Загальна презентація дисципліни.
- Інформація про викладача.
- Силабус.
- Форум: новини й оголошення.
- Розгорнутий зміст дисципліни.
- Навчально-методичні матеріали й навчальна література.
- Тести та/або завдання до модульного контролю.
- Інформація до практичних занять.
- Завдання для самостійної роботи.
- Інформація до підсумкового контролю, який складається з індивідуального завдання й підсумкового тесту.

На сторінці дисципліни в СЕЗН ЗНУ на платформі Moodle можна також часто отримати інформацію про відпрацювання пропущеного

практичного заняття, додаткові завдання для самостійної роботи, конспектування першоджерел, допуск до екзамену й перескладання заборгованостей.

Поради з використання ресурсів сторінки дисципліни й навчальної роботи в СЕЗН ЗНУ на платформі Moodle.

1. На початку навчання (перші дні семестру) необхідно насамперед ретельно ознайомитись зі *вмістом усіх матеріалів, представлених на сторінці*. Це дасть змогу сформувати загальне уявлення про представлення дисципліни в системі, а саме: зміст; формати занять; критерії оцінювання; завдання для самостійної роботи; обсяг тестів; ресурси й інформаційні джерела тощо. А також своєчасно з'ясувати те, що є незрозумілим і потребує відповідей на запитання.

2. Урахування важливості *ознайомлення з силабусом*, який узагальнено презентує дисципліну: зміст, обсяг, формати навчальної діяльності, особливості взаємодії з викладачем, форми навчання й оцінювання, умови накопичення балів, перелік компетентностей, які має набути здобувач, і заплановані результати навчання.

3. Складовою першого модуля (нульова секція) є *форум*, призначений для новин і оголошень, які автоматично розсилаються на електрону пошту здобувачів (реєстрація в СЕЗН ЗНУ). У *форумі* також є змога для всіх зареєстрованих здобувачів брати участь у обговореннях, що пропонуються викладачем або окремими здобувачами. Зверніть увагу, що цю розсилку поштові системи часто розміщують у теці «СПАМ», тому діліться отриманою інформацією з іншими здобувачами освіти вашої академічної групи.

4. Під час вивчення дисципліни використовуйте рекомендовані викладачем навчально-методичні посібники, які мають допомагати в організації власної навчальної діяльності, а також електронні варіанти підручників і посібників, представлені на сторінці дисципліни. За бажанням додатково звертайтеся до інших інформаційних джерел, але пам’ятайте про необхідність користування надійними й перевіреними джерелами.

5. Під час вивчення дисципліни відвідування практичних занять є обов'язковим, оцінювання якості роботи на занятті є значущою складовою загальної оцінки за дисципліну. Здобувачі освіти, які за певних обставин не були присутніми на практичному занятті, мають відпрацювати це заняття відповідно до вимог викладача дисципліни.

6. Виконання завдань для самостійної роботи є складовою навчального процесу. Для відображення оцінок за їхнє виконання треба всі свої роботи завантажувати в СЕЗН ЗНУ на платформі Moodle у відповідні модулі на сторінці дисципліни. Перед завантаженням уважно прочитайте роботу й перевірте її відповідність завданню. Пам'ятайте про безумовність дотримання вимог академічної доброчесності.

7. Протягом семестру для контролю здобутих знань здобувачам пропонуються модульні тести або завдання за відповідний період. Час проведення модульного контролю визначається структурою дисципліни та графіком освітнього процесу. Отже, для своєчасного оцінювання необхідно відстежувати терміни виконання таких завдань.

8. Навчання за індивідуальним графіком передбачає узгодження з викладачем особливостей його організації й виконання відповідних завдань. Враховуйте, що ключовою умовою такої форми освіти є обов'язковість дотримання загального графіку навчання з дисципліни й освітнього процесу загалом, основні складові якого містяться в силабусі.

9. Вивчення дисципліни завершується підсумковим контролем, який проводиться в обмежені терміни, визначені розкладом екзаменів. Підготовка до підсумкового оцінювання передбачає застосування додаткових ресурсів і ретельної підготовки, тож радимо завчасно ознайомитися зі вмістом модуля «Підсумковий контроль».

10. Важливим елементом ефективного навчання, опанування змісту дисципліни є здатність до якісного читання та готовність усвідомлювати й структурувати власні знання. За умов, коли виникає проблема розуміння певного завдання або тексту результативним є правило трьох разів, а саме: «Якщо прочитане незрозуміле, то треба

прочитати ще раз, зазвичай трьох разів достатньо». Якщо запитання залишаються, необхідно їх конкретизувати й звернутися до викладача, який допоможе вам.

І головне:

ПІДГОТОВКА ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ: ПОРАДИ Й РЕКОМЕНДАЦІЇ

Процес навчання у вищій школі передбачає проведення занять, призначених для поглиблення знань, набуття вмінь їхнього застосування, а також для вирішення проблем, що виникають під час опанування змісту дисципліни. Це заняття, які залежно від форми й мети їхнього проведення називають практичними, семінарськими, лабораторними, практикумами. Усі ці заняття відіграють провідну роль у формуванні навичок і застосуванні здобутих знань, вони логічно продовжують роботу, розпочату на лекціях. Якщо на лекціях закладають основи теоретичних знань в узагальненій формі, то практичні (семінарські та інші) заняття мають на меті розширити, уточнити ці знання, виробити навички, необхідні в майбутній професійній діяльності.

Практичні заняття є важливим засобом достатньо оперативного зворотного зв'язку між викладачем і здобувачем стосовно розуміння змісту окремої теми з дисципліни. Особливе значення таких занять виявляється в тому, що саме цей формат організації навчального процесу поєднує самостійну діяльність здобувача і його діяльність під керівництвом викладача. Це дає здобувачу змогу набувати досвіду й свідомо керувати самоосвітою, самоорганізацією власного навчання. Ефективність практичних (семінарських та ін.) занять для здобувача освіти ґрунтується на ретельній самопідготовці та якісному опануванні теоретичним матеріалом відповідно до запропонованої викладачем тематики практичних занять.

Система вищої освіти передбачає широкий простір самостійності здобувачів із планування й організації своєї діяльності, але основою успішного навчання є збереження логіки та часових меж освоєння змісту, які зазвичай задані здобувачу в силабусі та/або розкладі дисциплін. Більша частина самостійної роботи має значний ступінь

свободи в часовому вимірі, однак необхідно пам’ятати, що унормованими в часі є аудиторні заняття – лекції та практичні (семінарські й інші) заняття, які передбачають своєчасну підготовку до участі в них.

Підготовка до практичного (семінарського, лабораторного та ін.) занять є цілеспрямованою самостійною навчальною діяльністю здобувачів із літературою та інформаційними джерелами, результати якої презентуються у відповідях, доповідях і запитаннях здобувачів, у їхній готовності вільно оперувати набутими знаннями, доводити положення, полемізувати з одногрупниками, теоретично пояснювати життєві явища. Саме під час цих занять в умовах безпосереднього й активного спілкування можна робити узагальнення, вирішувати завдання пізнавального характеру, формувати професійний і особистісний світогляд, відпрацьовувати методологічні, практичні й мисленнєві навички, які є важливими для становлення кваліфікованих фахівців.

Основу організації практичних (семінарських та ін.) занять складає принцип спільної діяльності (співтворчості). Відповідно до цього принципу заняття є ефективними лише тоді, коли реалізується заздалегідь підготовлені кожним учасником повідомлення, запитання, дискусійні твердження, проблемні ситуації для обговорення, що забезпечує активізацію та реалізацію навчальною групою спільного пошуку відповідей і аналіз різних точок зору здобувачів із аргументуванням власної позиції. Обов’язковими атрибутами тут є співпраця та взаємодопомога, інтелектуальна активність, зацікавленість кожного в досягненні загальної мети навчання, колективне прийняття висновків і рішень.

Основні організаційні формати, які застосовуються в процесі проведення практичних (семінарських та ін.) занять:

1) переважна більшість занять проводиться у формі інтерактивної дискусії, під час якої викладач здійснює поточний контроль якості

знань, визначає рівень розуміння базових феноменів, перевіряє виконання завдань для самостійної роботи;

2) активна участь і виступи на занятті відображають сформованість навичок правильного вживання понять і термінів державною мовою, зміцнюють словниковий запас і вміння лаконічно й точно висловлювати власні міркування та думки;

3) спільна діяльність здобувачів сприяє розвитку здатності уважно слухати своїх однокурсників, що формує важливі для психолога вміння, а саме: розуміти зміст того, про що говорять, оцінювати його глибину, виявляти протиріччя, ставити уточнювальні запитання;

4) бажаним елементом роботи на занятті є готовність до продукування уточнювальних, проблемних і загальних запитань, які є підґрунтям детальнішого опанування змісту, розвитку рефлексивності щодо власних думок і вивченого навчального матеріалу;

5) завершується заняття оцінюванням активності здобувача, рівня володіння темою, самостійності мислення (всі критерії оцінювання розміщені на електронній сторінці відповідної дисципліни).

Основними формами проведення практичних занять є (рис. 25) обговорення, дискусія, групова робота, практикум, конференція.

Рисунок 25 – Форми проведення практичних занять

✓***Обговорення*** – це форма проведення практичного заняття, яка передбачає, що центром навчальної діяльності здобувачів є детальний обмін поглядами, міркуваннями та враженнями з одночасним аналізом, вивченням, розумінням навчального змісту.

Обговорення є особливим видом діалогу, коли акцентується активна участь усіх сторін у побудові загального сенсу, який може бути несподіваним і незапланованим. Під час обговорення відбувається об'єднання думок і почуттів, які сприяють виходу учасників на новий, більш глибокий рівень розуміння, коли на основі розвитку загального сенсу виникає новий тип мислення – учасники більше не можуть протиставляти себе одне одному й навіть не взаємодіяти, а скоріше просто брати участь у цьому творчому процесі, де загальний зміст постійно розвивається та змінюється.

Обговорення передбачає:

- розуміння рівноправності всіх учасників;
- відмови від позиції домінування або спроб домогтися перемоги над партнером, тут не може бути ані перемоги, ані поразки;
- визнання пріоритету уваги одне до одного з активним і зацікавленим слуханням інших;
- відкритість у вираженні почуттів, думок, підходів до предмету обговорення, коректність ставлення одне до одного.

Основною метою обговорення є побудова загальної основи, яка сприяє розширенню знань, уточнення власних поглядів; рефлексію власної позиції. Під час обговорення будуються взаємовідносини, у яких можна помилятися та змінюватися. Обговорення створює простір поєднання наявних у кожного здобувача окремих частин відповідей, які стають цілісним розумінням того, що вивчається.

Отже, обговорення – це співпраця здобувачів задля досягнення загального розуміння, розширення професійного ресурсу, актуалізація нових смислів життєдіяльності .

✓***Дискусія*** – це форма проведення практичного заняття, під час якого здобувачі, які беруть участь у публічному обговоренні будь-якого навчального питання (проблеми) мають різні (часто протилежні) погляди або ці погляди їм задані.

На відміну від обговорення дискусія будується на опозиції, коли кожен намагається довести власну позицію, тобто тут метою є перемога певного погляду.

Під час дискусії кожен учасник слухає іншого, щоб знайти слабкі місця, висунути контраргументи й відстоювати власні положення як істину. Ствердження власного погляду в ході дискусії призводить до критики інших позиції, відтак складаються відносини закритості, рішучості бути правим. Дискусія є протистоянням або викликом іншому й спирається на те, що є правильна відповідь, і вона є у когось одного.

Дискусія на практичному занятті є засобом організації взаємодії задля вирішення певної проблеми, що дає змогу забезпечити різнобічне бачення предмета обговорення, визначити основні тези щодо опису проблеми та знайти краще її розв'язання.

До будь-якої дискусії необхідна певна підготовка. Для активної участі в ній треба визначитися з власним розумінням певної проблеми або явища, обдумати основні характеристики й суперечності, визначити чинники, що зумовлюють вияв особливостей проблеми (явища). Щоб дискусія не перетворилася на сварку, під час підготовки до неї враховують основні правила участі й готуються їх виконувати, а саме:

– не заважати партнеру говорити, уміти слухати, не намагатися заповнити паузи чи мовчання (роздуми), не створювати опоненту перешкод;

– перш ніж відповідати на запитання або наводити контраргумент, бажано уточнити правильність розуміння думки, що була висловлена («Чи правильно я вас зрозумів?..»);

– не поспішати заперечувати, а дати партнерові закінчити висловлювання, адже якщо слухати уважно, можливо, не доведеться заперечувати;

– не користуватися висловами на кшталт «Ви неправильно мене зрозуміли», «Ви неуважно слухали», «Я дуже чітко сформулював свою думку» тощо, а брати відповідальність за нерозуміння, що виникає, на себе («Очевидно, я недостатньо зрозуміло висловився»).

✓***Групова робота*** (в освіті) – це форма проведення практичного заняття, під час якої здобувачі об'єднуються в малі групи для виконання спільних завдань заради досягнення спільної мети.

Групова робота сприяє спілкуванню, обміну ідеями й думками в роботі над спільними навчальними завданнями. Групова робота структурує діяльність за допомогою зрозумілої мети, часового обмеження кожного етапу роботи групи, необхідності презентувати результати її роботи.

За організації групової взаємодії здобувачі мають враховувати, що до групи можуть бути залучені здобувачі, які не готові до активного навчання або є домінуючими, мають різні навички міжособистісного спілкування, різні рівні впевненості щодо власних позицій і знань.

За різноманітними сценаріями групової роботи, яку організовує викладач, здобувачі мають усвідомлювати, що досягнення спільної мети ґрунтується на забезпеченні таких умов:

1) щирого обміну знаннями між членами групи, що допомагає групі досягти успіху;

2) застосування дієвих норм і правил взаємодії в групі, які сприяють сумлінній роботі її членів;

3) готовності нести індивідуальну відповідальність кожного учасника групи за спільний результат;

4) продукування спільного результату, який є основою оцінювання загальної роботи усіх членів групи.

У процесі підготовки до практичного заняття, що передбачає групову роботу, важливо знати чинники, які забезпечують групову ефективність, а саме:

– *групове зусилля* – учасники групи мають докладати максимум зусиль під час виконання завдання;

– *знання й уміння групи* – для групової продуктивності здобувачі мають максимально підготуватися до заняття щодо обсягу знань і навичок, які необхідно опанувати;

– *стратегії виконання завдань* – для учасників групи знання стратегій групової роботи й можливість вибору доцільної стратегії виконання завдання створюють умови для організованої роботи групи.

✓***Практикум*** – це форма проведення практичного заняття, на якому здобувачі застосовують теорію для вирішення реальних завдань і задач з акцентом на відпрацювання навичок.

Практикуми є важливою частиною навчального процесу; вони допомагають підкріпити теоретичні знання практичними діями в реальному або симульованому середовищі шляхом розв'язування задач, вирішення кейсів, виконання вправ. Центральною складовою практикуму є безпосередність зворотного зв'язку з викладачем або одногрупниками щодо з'ясування сумнівів, уточнення власних позицій.

Підготовка до практикуму передбачає плідну роботу з опанування теоретичних знань із заданої тематики, пошук або розробку кейсів, вправ, задач задля знаходження стратегій їхнього розв'язання.

✓***Конференція*** – це форма проведення практичного заняття, що організовується для обговорення певної проблематики, визначеної заздалегідь.

Організація конференції на практичному занятті передбачає творче обговорення й узагальнення результатів самостійної пізнавальної діяльності здобувачів. Формат конференції забезпечує поглиблення, зміцнення й розширення діапазону знань; формування

позитивного ставлення до самостійного набуття знань; можливості виявити пізнавальну активність.

Для активної участі здобувачів у практичному занятті-конференції ключовою є підготовка її змістового наповнення, а саме: дискусійних повідомлень, презентації узагальнень, доведенні переконань з обов'язковим наданням нової та цікавої інформації з теми.

Важливо усвідомлювати, що якість практичного заняття (семінару ін.) передовсім залежить від рівня готовності здобувача до нього, тому доцільно уважно ознайомитися з планом, який відображає зміст чергової теми заняття; прочитати й продумати лекційні записи та презентації з теми семінару; вивчити та/або законспектувати доступні інформаційні джерела; скласти розгорнутий план, ментальну карту, тези чи конспект з усіх питань, запропонованих для обговорення на занятті.

Результативність практичних (семінарських та ін.) занять досягається за рахунок максимальної пізнавальної та навчальної активності самого здобувача, викладач тут виконує лише консультативну й координаційну функції. Саме активна пізнавальна й навчальна позиція здобувача освіти гарантує для нього результативність заняття.

Отже, готуватися до практичного (семінарського та ін.) заняття необхідно не безпосередньо перед його проведенням, а за кілька днів, наприклад, після лекції, оскільки робота з літературою займає певний час. Попередній аналіз обсягу зусиль з підготовки до заняття забезпечує ефективне використання власного часу. Крім того, останній день може принести різні несподіванки, за яких підготовка ймовірно буде неповною і неякісною. Завчасна підготовка до заняття дає змогу врахувати особливості (змістові, часові, інструментальні) виконання окремих видів роботи.

Система практичних (семінарських та ін.) занять з дисципліни *спрямована* на виконання охарактеризованих нижче освітніх завдань.

1. Ф*ормування професійного мислення* майбутнього психолога шляхом:

– осмислення базових категорій, основних фактів і закономірностей психічних функцій індивіда як єдиної системи наукового знання та застосування їх як інструменту професійного мислення психолога;

– опанування способів багатопозиційного бачення психічної реальності людини, зумовленого різноманіттям наукових підходів до її опису й пояснення з позицій психологічної науки;

– набуття вмінь вибудовувати цілісну психологічну картину особистості й прогнозувати можливі її зміни;

– усвідомлення досвіду вільного оперування термінологією, поняттями й категоріями психології;

– розвитку готовності до предметної взаємодії, становлення комунікативних навичок;

– становлення готовності оперативно реагувати на ситуації проблемності, що потребують гнучкості професійного мислення;

– формування критичного ставлення до психологічного знання як гіпотетичного, здатності піддавати сумніву прості й однозначні пояснення різних психологічних фактів, займати рефлексивну позицію відносно власних професійних знань;

2. Ф*ормування готовності до самостійного навчання* протягом життя шляхом:

– стимулювання систематичної роботи з навчальними змістами через набуття вмінь роботи з навчальною та науковою літературою, першоджерелами, додатковими інформаційними джерелами, а також із матеріалами лекцій;

– закріплення знань і розв’язання проблемних запитань, що виникають у здобувачів під час прослухування лекцій і самостійної роботи з інформаційними джерелами;

– розширення й поглиблення знань завдяки виступам і міркуванням інших здобувачів, додаткових коментарів викладача на занятті;

– надання здобувачу можливостей перевірити якість раніше здобутих знань, визначити в них найбільш важливе;

– використання наявних знань для вирішення практичних завдань із метою їхнього поглиблення й деталізації;

– сприяння перетворенню знань на тверді особисті переконання, побудові власної системи знань, що досягається за результатами участі в дискусіях і обговореннях проблемних питань;

– освоєння вмінь вирішувати інтелектуальні проблеми й завдання, відстоювати власну точку зору, а також активно формувати навички професійного мислення;

– створення для викладача умов систематичного контролю за рівнем діяльності здобувачів, корегування навчального процесу.

Самостійна робота здобувача освіти, під час якої він простежує зв'язок психологічної теорії та практики, спрямована на формування його готовність до майбутньої професійної діяльності.

Практичні заняття з психології є діалогічною формою навчального заняття. На них здобувачі мають змогу засвоювати знання в умовах активного обговорення визначених питань і проблем, хоча ступінь їхньої активності може бути різним.

Важливим у процесі самостійної підготовки до заняття є системне повторення вивченого на лекцій, робота з підручником, а також обговорення здобутих знань із іншими, що робить підготовку ефективною, а знання міцнішими.

Основною формою підготовки до практичних (семінарських та ін.) занять є *самостійна навчальна робота здобувача* освіти, яку можна представити як сім кроків (рис. 26).

Рисунок 26 – Алгоритм підготовки до практичного заняття

1 крок. Необхідно уважно ознайомитися з планом заняття, а саме: з питаннями для обговорення, змістом завдань для самостійної роботи, переліком понять до теми. Це дає змогу оцінити для себе обсяг майбутньої роботи, правильно розподілити час.

2 крок. Уважно прочитати конспект лекцій і запам'ятати основні положення з теми заняття, переглянути презентацію до лекції, відзначити основний матеріал, що містить відповіді на заплановані питання.

3 крок. Ознайомитися з рекомендованою навчальною літературою, насамперед із рекомендованими підручниками, і виокремити додаткову інформацію з теми, що вивчається. За бажання поглибленого вивчення теми або окремих питань заняття використати й додаткові джерела.

4 крок. Приділити особливу увагу основним поняттям і категоріям теми, що вивчається, виписати й вивчити їх. Знання основних понять сприяє ефективному засвоєнню теми й побудові структури дисципліни. Необхідним є занесення до словника найбільш важливих понять і їхніх визначень.

5 крок. Узагальнити вивчений теоретичний матеріал. Для цього можна використовувати зручні формати: тези, міні-конспект, анотації, короткі повідомлення або будь-який із форматів візуалізації змісту. Ці записи можуть бути використані на занятті (підказка під час виступу), а також для підготовки до екзамену.

6 крок. Виконати завдання для самостійної роботи. Основні завдання є обов'язковими й подаються для оцінювання; додаткові виконуються до практичного заняття й лише за бажанням можуть подаватися для оцінювання. За результатами виконання завдань доцільно сформулювати власне бачення результатів його виконання та зафіксувати здобуті навички.

7 крок. Визначити основні проблеми (організаційні та змістові), які виникли під час підготовки до заняття. Це дасть змогу активно включатися в роботу в аудиторії та свідомо розв'язувати їх, формувати глибоке розуміння предметного змісту дисципліни.

Уся система практичних занять представлена на сторінці дисципліни в СЕЗН ЗНУ на платформі Moodle. Зазвичай структура кожного заняття складається з таких блоків:

– питання для обговорення, за якими необхідно опрацювати навчальну літературу й лекційний матеріал, щоб вільно висловлювати власні думки стосовно них, визначити проблемні зони та формулювати запитання, які можна запропонувати для обговорення;

– тематичне обговорення за запитом здобувача освіти – підготовка проблемних питань або питань, що викликали труднощі під час підготовки до заняття (бажано);

– практичні завдання (завдання для самостійної роботи) – передбачають самостійне творче й поглиблене вивчення визначених питань задля виконання завдання; їх виконують у системі електронного забезпечення навчання або на окремому аркуші й здають викладачу після закінчення заняття;

– підготовка термінологічного словника з теми – сприяє опануванню понятійного апарату, формуванню професійної лексики та створенню бази підготовки до підсумкового контролю.

Робота в межах певної дисципліни, знання й уміння, набуті студентом, мають стати предметом його самоорганізації. Студент стає суб’єктом освіти (здобувачем) завдяки включенню до спільної з викладачем і одногрупниками роботи відповідно до змісту, який вивчається і який наявний у фактах, предметах, явищах, символах, моделях, наукових колізіях. У всьому, що опановують здобувачі, важливим є не лише кількісне накопичення знань та інформації, але й для надання їм якісних, тобто особистісних смислів для подальшої професійної самореалізації.

Уся активна робота в межах практичних (семінарських та ін.) занять потребує розуміння системи її оцінювання як викладачем, так і власної рефлексії здобувача стосовно навчальних здобутків. Основні критерії оцінювання роботи здобувача на занятті наведено в таблиці 3.

Таблиця 3 – Критерії оцінювання роботи здобувача на практичному занятті

Критерії	***Вищий рівень***	***Прийнятний рівень***	***Пороговий рівень***	***Недостатній рівень***
Коефіцієнт	**1**	**0,75**	**0,45**	**0**
Активність на занятті **0,15**	Активно бере участь у дискусіях, обговореннях, виконанні швидких письмових завдань.	Бере вибіркову участь у дискусіях, обговореннях, виконанні швидких письмових завдань.	Бере участь у дискусіях, обговореннях, виконанні швидких письмових завдань після звертання до нього викладача.	Є пасивним спостерігачем за діями інших.
Володіння матеріалом з теми обговорення **0,25**	Легко орієнтується в проблемі, що обговорюється, наводить приклади й інформацію, пов'язану з темою, демонструє розуміння, посилається на додаткові джерела.	Орієнтується в проблемі, що обговорюється, наводить приклади й інформацію, пов'язану з темою, демонструє певне розуміння.	Орієнтується в обговорюваній темі в межах лекційного матеріалу, потребує додаткового часу для формулювання думок.	Недостатній рівень володіння матеріалом, постійно звертається до пошуку відповідей у інформаційні джерела.
Аргументованість відповідей **0,2**	Аргументи щодо підтвердження думок подаються в логічному порядку, що надає цікавості й полегшує їхнє сприйняття. Формулювання думок змістовне та цілісне.	Аргументи надаються досить логічно, думки формулює конкретно, без узагальнень.	Деякі деталі й аргументи подає нелогічно, не-структуровано, окремі думки висловлюються без логічного завершення.	Більшість аргументів має побутовий характер, думки дискретні, висловлювання обривчасті.
Використання фахової термінології **0,2**	Повною мірою використовує правильну термінологію та розуміє зміст використаних понять.	Зазвичай використовує відповідну термінологію, подекуди губиться в розумінні трактування понять.	Зазвичай використовує відповідну термінологію, але використовує побутову інтерпретацію щодо розуміння понять.	Обмежено й недоречно використовує термінологію, має складності щодо трактування.
Змістовна запитальна активність **0,2**	Активно продукує пізнавальні й проблемні запитання. Чітко формулює запити для обговорення.	Активно продукує пізнавальні запитання.	Активно пропонує репродуктивні запитання. Очікує звернення від викладача.	Не має запитань.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Виконання завдань для самостійної роботи є елементом практичної складової вивчення дисципліни. Якість і своєчасність виконання завдань впливають на загальне опанування змісту дисципліни, а також на оцінювання під час модульного контролю й підсумкового оцінювання з дисципліни.

Кожне завдання має свою специфіку й окремі рекомендації та вимоги. Виконання таких завдань потребує, щоб їхній зміст був побудований логічно, аргументовано, систематизовано, творчо, містив самостійно сформульовані думки, міркування, висновки, які, на думку здобувача освіти, розкривають зміст завдання. Підсумки й результати виконаного завдання подають як особисту рефлексію щодо виконаної роботи.

Обсяг виконаного завдання для самостійної роботи здобувач визначає сам, але він залежить від поставленого завдання й чіткості його виконання. Виконана роботи має містити матеріали за принципом достатньо-необхідного обсягу. Якщо обсяг завдання обмежений певною кількістю знаків, то слід дотримуватися цієї вимоги, з безперечною можливістю зменшити або збільшити цей обсяг у межах 50–100 знаків. Способи розрахунку кількості знаків у документах Microsoft Word подано у Додатку.

Особливою, навіть критично-значущою складовою виконаного завдання для самостійної роботи є дотримання здобувачем норм академічної доброчесності. Уся нормативна інформація наведена на сторінках відповідних дисциплін, які вивчають майбутні психологи. Дотримання вимог академічної доброчесності є запорукою того, що наша держава буде здатна побороти будь-які прояви корупції. Протидія корупції починається з кожного громадянина, який не піддається спокусі здобути особливі умови поза законом.

Академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів і визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень (Стаття 42 Закону України «Про освіту»).

Необхідно враховувати, що порушенням норм академічної доброчесності вважається повна відсутність посилань у тексті роботи за явного цитування наукових і навчальних джерел, а також відсутність списку використаних джерел, оформленого відповідно до правил і норм бібліографічного опису джерела.

За систематичного порушення вимог академічної доброчесності викладач може застосувати п. 4.2 Кодексу академічної доброчесності ЗНУ.

«4.2. За порушення правил академічної доброчесності особи, які навчаються в університеті, можуть бути притягнуті до таких форм відповідальності:

4.2.1. попередження;

4.2.2. повторне проходження оцінювання (контрольної роботи, іспиту, заліку тощо);

4.2.3. позбавлення академічної стипендії;

4.2.4. повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми;

4.2.5. позбавлення наданих пільг з оплати навчання».

Для захисту своєї академічної доброчесності здобувач має бути впевненим, що робота, яку він подаєте для оцінювання, є

індивідуальною, оригінальною та вільною від незаслужених переваг, а саме:

✓індивідуальність роботи – робота безумовно виконується самостійно як продукт власних зусиль, із чітким позначенням використання чужих ідей, даних або слів;

✓оригінальність роботи – усі складові завдання мають бути заново створені в межах дисципліни, яку здобувач вивчає;

✓без незаслужених переваг – у роботі недоцільно використовувати жодні допоміжні засоби або розширення, до яких інші здобувачі, їхня більшість, не мають чи не можуть отримати доступу.

Важливо продумати, як захистити свою академічну доброчесність у онлайн-середовищі.

Виконання завдань передбачає дотримання загальних вимог до їхнього оформлення незалежно від формату надання його викладачу. Можна виокремити основні й додаткові елементи оформлення виконаного завдання.

Основні елементи (обов'язкові).

1. Прізвище й ініціали здобувача освіти, шифр академічної групи, дата виконання завдання.

2. Повний зміст завдання, що виконується здобувачем.

3. Виконане завдання у відповідному форматі: текст, таблиця, схема тощо.

4. Висновки за результатами виконання завдання.

5. Список використаних навчальних і наукових джерел, оформлених відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

Додаткові елементи (за бажанням).

1. Перелік основних питань за темою завдання, які є найбільш цікавими для здобувача як майбутнього фахівця.

2. Визначення власного рівня оволодіння опрацьованим матеріалом за 10-бальною шкалою і фіксування якісних оцінок власної роботи (фіксація успіхів).

3. Формулювання проблемних запитань і труднощів, що виникли під час виконання завдання, як перспектива для подальшої роботи.

Рекомендовано виконувати запропоновані дії, що забезпечують ефективність реалізації пізнавальної ситуації, набуття навичок рефлексування стосовно власної діяльності, але подання їх у завданні є бажаним, а не обов'язковим.

Важливим елементом завдання для самостійної роботи є окремий прикінцевий висновок щодо результатів виконаної роботи. Висновок – це логічний підсумок, зроблений на основі спостережень, міркувань або розгляду певних фактів, дій і явищ. Він є особистим унікальним текстом здобувача без цитування й наведення текстів із джерел і має містити елементи навчальної рефлексії. Окрім узагальнення змісту завдання у висновку має бути визначено, що саме здобуто, які виникли труднощі, що вдалося. Зверніть увагу, що рефлексія стосовно власних навчальних дій ***не*** складається з їхнього переліку, загальних вражень і ставлення до самого завдання.

Отже, зробити висновок щодо виконаної роботи означає поєднати всі елементи навчальних і мисленнєвих дій у одне ціле і сформулювати остаточну найважливішу думку, що відображає усвідомлення *здобутого навчального результату*. Підготовка прикінцевого висновку передбачає використання різних варіантів узагальнювальних таблиць (наприклад, рис. 27).

Нове (що здобуто?)	Проблеми, які заважали й були вирішені самостійно	Незрозуміло, є запитання

Рисунок 27 – Приклад узагальнювальної таблиці

За результатами складання таблиці має бути сформульований підсумок, який позначається за допомогою слів «отже», «відтак», «тому».

Обсяг виконаної роботи в документі Microsoft Word розраховується за допомогою його сервісів.

Критеріями для оцінювання завдань є знання предмета, систематичність викладу, самостійність, творчий характер, аргументованість позицій, відкритість, критичність, наведення власних міркувань і думок, висловлювання особистісної позиції щодо різних підходів до трактування психологічних феноменів.

Під час оцінювання виконаного завдання для самостійної роботи враховуються (табл. 5) такі його складові:

1) відповідність підготовленого тексту (схеми, малюнка тощо) змісту завдання;

2) зміст відповіді має доцільно необхідний обсяг і не містить зайвого змісту (за принципом – багато тексту не підвищує оцінку);

3) наявність елементів самостійного узагальнення без використання шаблонів штучного інтелекту (переліки, схеми, таблиці тощо), які свідчать про свідоме опрацювання теоретичного матеріалу, його розуміння тощо;

4) наявність власних суджень, ставлень, думок, висновків стосовно певних тез із інформаційних джерел;

5) наявність узагальнення щодо змісту роботи й висновків про власні навчальні результати виконання завдання (рефлексія навчальних дій);

6) наявність у тексті відповідним чином оформлених посилань на інформаційні джерела, які використовувались у тексті завдання;

7) наявність списку використаних джерел, оформленого відповідно до вимог стандарту;

8) своєчасність виконання завдання й загальна якість його оформлення: чітке виокремлення абзаців, переліків; уважно вичитаний і відредагований текст.

Таблиця 4 – Критерії оцінювання завдань для самостійної роботи

Вищий рівень Коефіцієнт **1**	***Прийнятний рівень*** Коефіцієнт **0,75**	***Пороговий рівень*** Коефіцієнт **0,45**	***Недостатній рівень*** Коефіцієнт **0,1**
Критерій: *Повнота виконання завдання.* Коефіцієнт **0,25**			
Виклад повною мірою відповідає змісту завдання, виконано всі його складові, не містить зайвої інформації. Думки аргументовані, їхні підтвердження подаються в логічній послідовності. Формулювання думок змістовне й цілісне.	Виклад відповідає змісту завдання, виконано всі його складові, містить додаткову інформацію. Аргументація власних думок наявна. Думки формулює конкретно, без узагальнень.	Виклад змісту завдання стосується окремих складових. Думки не аргументуються, а є власними поглядами (гадками), які частково підтверджуються. Зміст відповіді частково структурований.	Виклад змісту не відповідає завданню, містить багато зайвої інформації. Більшість висловів має побутовий характер, думки дискретні, висловлювання обривчасті.
Критерій: *Рівень самостійності виконання завдання.* Коефіцієнт **0,25**			
Зміст завдання містить елементи самостійного узагальнення: переліки, схеми, таблиці, моделі тощо, які свідчать про опрацювання певного обсягу матеріалу, його розуміння.	Зміст завдання містить елементи самостійного узагальнення у вигляді змістовних висновків, які свідчать про опрацювання теоретичного матеріалу, його розуміння.	Зміст завдання містить елементи узагальнення, взяті з інформаційних джерел, що відповідають змісту завдання і свідчать про розуміння їхньої відповідності йому.	Зміст завдання не містить елементів самостійного узагальнення.
Критерій: *Глибина дослідження змісту завдання.* Коефіцієнт **0,15**			
Легко орієнтується в темі, демонструє розуміння, посилається на додаткові джерела, презентує цікаві приклади й думки, різноманітні й оригінальні підходи, ви-ходить за межі базових підручників, використовує наукові публікації й інформаційні джерела.	Орієнтується в темі, наводить якісну інформацію, демонструє певне розуміння, виходить за межі базових підручників, використовує популярні інформаційні джерела.	Орієнтується в темі в межах лекційного матеріалу, обмежується одним-двома підручниками, використовує популярні інформаційні джерела. демонструє репродуктивні способи виконання завдання.	Недостатній рівень володіння матеріалом, обмежується одним підручником, демонструє репродуктивні способи виконання завдання.
Критерій: *Рівень академічної доброчесності*[19]. Коефіцієнт **0,15**			
У тексті завдання відповідним чином оформлені дійсні посилання на використані інформацій-ні джерела; наявність списку використаних джерел, оформленого за вимогами. Відсутні елементи неаргументованого використання ШІ.	Наприкінці завдання наявний список використаних джерел (за необхідності), оформлений відповідно до вимог. Відсутні елементи прямого використання ШІ.	Наприкінці завдання наявний список використаних джерел (за необхідності) як посилання на інформаційні мережі, Інтернет джерела без вказівки автора. Відсутні елементи використання робіт ШІ.	У тексті завдання відсутні відповідним чином оформлені посилання на інформаційні джерела й список використаних джерел. Наявні елементи використання робіт ШІ без зазначення мети.

[19] «0» балів за цим критерієм призводить до обнуління всіх балів за виконане завдання.

Продовження табл. 4

Вищий рівень Коефіцієнт **1**	***Прийнятний рівень*** Коефіцієнт **0,75**	***Пороговий рівень*** Коефіцієнт **0,45**	***Недостатній рівень*** Коефіцієнт **0,1**
Критерій: *Фахова термінологія.* Коефіцієнт **0,12**			
Повною мірою використовує правильну термінологію і розуміє зміст використаних понять.	Використовує відповідну термінологію, подекуди губиться в розумінні відповідності їхнього використання	Використовує відповідну термінологію, але супроводжує її буденною (побутовою) інтерпретацію та поясненнями.	Обмежено й недоречно використовує термінологію, має складності щодо її трактування.
Критерій: *Підсумковий висновок стосовно виконаної роботи.* Коефіцієнт **0,12**			
Наприкінці завдання сформульований висновок про власні навчальні результати виконання завдання (рефлексія навчальних дій): що вдалося, які були труднощі, що здобуто, а також визначені власні враження від виконаної роботи.	Наприкінці завдання сформульований висновок про власні навчальні результати виконання завдання (рефлексія навчальних дій): що вдалося, які були труднощі, що здобуто.	Наприкінці завдання сформульований висновок про виконання завдання у форматі переліку здійснених дій під час його виконання.	Наприкінці завдання висновок про власні навчальні результати виконання завдання відсутній.
Критерій: *Своєчасність виконання та якість оформлення завдання.* Коефіцієнт **0,06**			
Завдання подане в межах терміну виконання. Відповідає вимогам до оформлення: прізвище й ініціали, шифр групи, зміст завдання, що виконується, варіант (за наявності).	Завдання подане в межах терміну виконання. Частково відповідає вимогам до оформлення: прізвище й ініціали, шифр групи.	Завдання подане пізніше терміну виконання. Відповідає вимогам до оформлення.	Завдання подане пізніше терміну виконання як суцільний текст без вказівки автора роботи, змісту завдання, яке виконувалося.

Додатково необхідно врахувати якість завдання, виконаного рукописним способом для завантаження в СЕЗН ЗНУ на платформі Moodle. Під час його виконання слід враховувати такі рекомендації:

1) текст має бути написаний розбірливим і чітким почерком;

2) має містити всі основні елементи оформлення;

3) фотографія рукописного тексту має бути зроблена за напрямом тексту, без поворотів;

4) кілька фотографій сторінок виконаного завдання має бути оформлено одним файлом у якомусь із цих форматів: .pdf, .doc, .docx, .ppt, .pptx.

Отже, виконання завдань для самостійної роботи вимагає свідомого та вдумливого ставлення до його змісту, дає здобувачу змогу продемонструвати сформовані й розвинути засоби навчальної

діяльності, ступінь володіння навчальним змістом, власні незалежні від ШІ здатності, а також послідовно сформувати професійні способи мислення.

Сьогодні існує широкий вибір форматів завдань для самостійної роботи здобувача освіти, від традиційних і класичних завдань до новаційних і запропонованих штучним інтелектом. Ми пропонуємо такі види завдань із різноманітними варіаціями їхнього змісту.

1. Підготовка конспектів першоджерел.

2. Підготовка анотації до статті, розділу монографії, теми підручника.

3. Написання реферату за заданою темою, самостійно обраною темою, за темою заняття.

4. Анотування статей, розділів монографій або підручників.

5. Підготовка доповіді або повідомлення за результатами опрацювання статей; поглибленого вивчення окремих питань з тем дисципліни; самостійно проведеного дослідження.

6. Підготовка до дискусії з визначеної теми: складання переліку проблемних запитань; формулювання дискусійних тез; приклади з практики, які не мають однозначного рішення; написання короткого проблемного повідомлення.

7. Написання есе із заданої проблематики: міркування щодо застосування набутих знань на практиці; стосовно дискусійних поглядів на психологічні феномени; співвідношення міждисциплінарних підходів до розв’язання психологічних проблем.

8. Створення презентації з узагальненням змісту певної теми; власного проєкту застосування набутих знань у майбутній професійній діяльності; результатів власного дослідження.

9. Побудова узагальнювальних таблиць, схем, моделей з тем окремих модулів.

10. Підготовка тематичного словника з дисципліни або окремої теми.

11. Порівняння близьких за змістом психологічних феноменів (понять) з різних напрямів (теорій, концепцій) психологічної науки.

12. Аналіз підходів до визначення понять і побудова власного розуміння й трактування цих понять.

13. Визначення смислових одиниць тексту статті, розділу монографії або підручника з обґрунтуванням їхнього вибору.

14. Підготовка портфоліо до окремого розділу або всієї дисципліни як вид підсумкового завдання.

15. Розробка за будь-яким обраним видом візуалізації: змісту тем, розділів; системи опанованих під час навчання знань, умінь і компетентностей; властивостей і якостей окремих психологічних феноменів.

16. Підбір ілюстрацій, доцільних для вивчення певних закономірностей, психологічних ефектів і механізмів.

17. Побудова моделей феномена, що вивчається, на основі опрацьованої основної навчальної та додаткової літератури з проблеми.

18. Схематизоване представлення психологічного змісту окремих дій, операцій, механізмів.

19. Побудова алгоритму власних дій щодо опанування змісту дисципліни, виконання завдань самостійної роботи, презентації доповіді (повідомлення).

20. Проведення психологічного аналізу окремих ситуацій, прояву певних феноменів, а також власних дій.

21. Узагальнення відомостей про психологічні феномени з різних джерел.

22. Підготовка характеристики (розгорнутої або короткої) певних психологічних явищ, станів, феноменів.

23. Підготовка узагальнювальних, рефлексивних або тематичних звітів за результатами вивчення окремих модулів і дисципліни загалом.

24. Обґрунтування власних думок щодо існуючих психологічних проблем; вивчених тем; висловів відомих дослідників.

25. Підготовка рекомендацій для розв’язання визначених психологічних проблем, проведення просвітницької психологічної діяльності.

26. Формулювання запитань різних видів до змісту вивченої теми для фіксації труднощів, що виникли під час опанування теми; для обговорення на практичному занятті.

27. Розробка практичних вправ до окремих тем з урахуванням специфіки сучасних змін у психології людини й суспільних взаєминах.

28. Складання задач до тем із конкретизацію змісту в практичному контексті застосування знань.

29. Розробка й підготовка кейсів для аналізу певних феноменів, ілюстрації окремих тем тощо.

30. Складання сінквейну (сенкану) або «діаманти» для опису окремого феномена, теми, дисципліни.

У наступному розділі запропоновано приклади завдань, загальні рекомендації та поради щодо особливостей їхнього виконання. Вони можуть доповнюватися й конкретизуватися відповідно до змісту й завдань дисципліни, що вивчається, або з урахуванням використання штучного інтелекту як складової запропонованого завдання. Наведені завдання можуть використовувати здобувачі освіти відповідно до власних освітніх цілей, а також у межах індивідуальної траєкторії навчання, за власним бажанням, задля поглибленого вивчення дисципліни тощо.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ: ПРИКЛАДИ Й КОМЕНТАРІ

Ефективно виконувати завдання для самостійної роботи буде легше за умови уважного прочитання самого завдання й ознайомлення з інформацією до нього. У цьому розділі пропонуються приклади завдань із дисциплін бакалаврського[20] і магістерського[21] рівня освіти, які передбачають різні формати їхнього виконання: традиційним способом із використанням навчальних і довідкових джерел, за допомогою пошукових інформаційних систем Інтернету; варіації з застосуванням штучного інтелекту. До різних типів завдань подано загальні рекомендації й поради щодо особливостей їхнього виконання. Алгоритм представлення особливостей виконання окремих видів завдань наведений нижче (рис. 28).

1. Загальна характеристика певного виду завдання.
2. Рекомендації щодо особливостей виконання завдання.
3. Приклади завдань, які пропонуються здобувачеві для виконання.

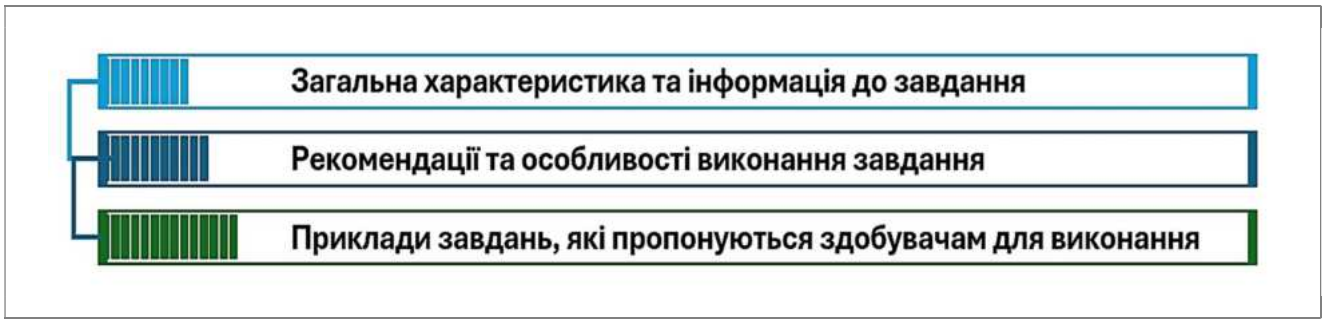

Рисунок 28 – Алгоритм опису завдання

[20] Дисципліни бакалаврського рівня: «Загальна психологія», «Вікова психологія», «Психологія ухвалення рішень (за вибором)»

[21] Дисципліни магістерського рівня: «Методологія наукового дослідження», «Психологія мислення та цілепокладання (за вибором)», «Психологія впливу (за вибором)»

ЗАГАЛЬНІ ФОРМИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Конспектування

> ***Конспект*** – зв'язний і послідовний короткий виклад сутнісного змісту статті, глави книги, брошури, лекції тощо. До конспекту зазвичай відповідно до первинного тексту заносять основні положення, найважливіші факти, приклади, цифри, цитати. Він є різновидом стислого викладу певного тексту.

Під час навчання у виші здобувач освіти стикається з різними видами конспектування, а саме:

– змісту лекцій, які читає викладач;

– основної навчальної та рекомендованої додаткової літератури, коли йде підготовка до занять;

– першоджерел.

Кожен цей вид потребує особливих навичок, але конспектування основної навчальної та рекомендованої додаткової літератури в процесі підготовки до занять і конспектування першоджерел (оригінальних праць у певній галузі) мають більше спільного.

Конспектування лекцій є творчою роботою; кожен конспект відображає індивідуальні особливості, спрямованість думок, інтереси того, хто конспектує. Зазвичай на лекції записи ведуть із використанням власної системи умовних позначень, скорочень, тому запис лекцій, доповідей тільки умовно можна назвати конспектом. Характер цієї роботи відрізняється від конспектів друкованих текстів тим, що під час конспектування лекції здобувачі обмежуються матеріалом лектора, не можуть повернутися до раніше сказаного, зіставити факти тощо. Відтак важливою є робота з опрацювання конспекту, коли записи лекції декодують і доповнюють додатковою інформацією з теми. Саме так

вони набувають рис власне конспекту. Доопрацювання конспекту лекцій є необхідною складовою процесу засвоєння матеріалу лекції.

Робота на лекції вимагає вміння правильно фіксувати матеріал, робити короткі замітки, вести записи, відображати найважливіші питання, загальні положення, які викладає лектор. До конспекту лекції включають таблиці, креслення, малюнки, схеми й діаграми та їхнє пояснення, цитати тощо. Задля ефективного опанування змісту дисципліни й отримання якісного конспекту доцільно визначити в кожній його частині ключові слова, коротку узагальнювальну фразу або визначення, що передають основний її зміст. Особливу увагу слід звернути на визначення основних понять курсу, щоби досягти точного уявлення про те, що вивчається. Корисно складати опорні конспекти.

Сьогодні існують широкі технічні можливості для переадресування роботи певним додаткам, які роблять це якісно і швидко. Така економія часу в певні моменти може були обґрунтованою, але конспектування є не просто засобом запису інформації, а й процесом активного навчання. Під час рукописного способу конспектування активно задіються різні форми пам’яті, актуалізується увага та концентрація на змісті, формуються навички аналізу й фільтрування інформації, відтак відбувається більш глибоке й системне розуміння того, що здобувач записує. Отже, бажання спростити роботу зменшує потенціал когнітивного розвитку.

Ефективним вважають спосіб конспектування за методом Корнелла. Це система конспектування, розроблена в середині XX ст. Вальтером Пауком, професором освіти в Корнельському університеті. В. Паук виклав її в книзі-бестселері «Як вчитися в коледжі».

Метод Корнелла забезпечує систематичний формат для фіксування й організації нотаток під час навчання. Існує кілька способів створення нотаток, але одним із найпоширеніших є стиль нотаток «дві колонки». Сторінку конспекту поділяють на дві колонки: 1 колонка – для конспекту, розташовується зазвичай праворуч на сторінці й займає дві третини її ширини; 2 колонка (ліворуч) – для запитань і ключових слів,

які виникають на лекції або занятті, а також до деяких доповнень і уточнень при опрацюванні лекційного матеріалу. Знизу сторінки залишаються відкритими 5–7 рядків для резюме (своїми словами) – головної думки лекції, підсумку з того, що почуто й записано власними словами (рис. 29).

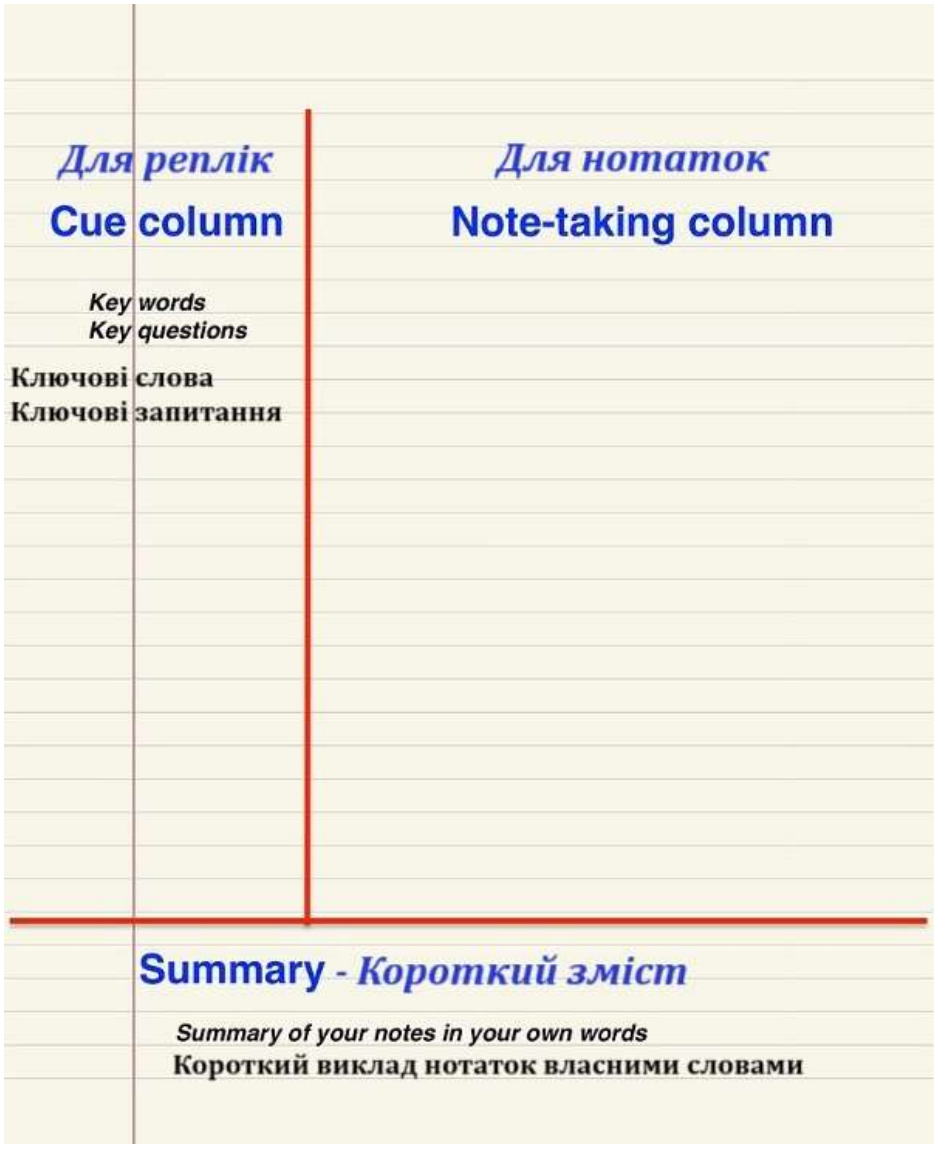

Рисунок 29 – Сторінка конспекту за методом Корнелла

Конспектування основної навчальної та рекомендованої літератури є процесом мисленнєвої переробки й письмової фіксації інформації як короткого викладу основного змісту певного тексту. Таке конспектування є однією з основних форм самостійної роботи здобувача освіти, що забезпечує ефективну підготовку до практичного

(семінарського та ін.) заняття, опанування змісту дисципліни, яка вивчається.

Результат конспектування – певним чином організований запис, який дає змогу протягом певного періоду з потрібною повнотою відновити опрацьовану інформацію, швидко орієнтуватися в опрацьованому тексті.

Конспектування є одним із складних видів самостійної роботи, яка сприяє розвитку мислення, удосконалює культуру мовлення, закріплює в пам'яті прочитане (почуте). Оволодіння практичними навичками конспектування є необхідним для занять самоосвітою.

Для того щоб здійснювати цей вид роботи, у кожному конкретному випадку слід грамотно вирішити певні завдання.

1. Зорієнтуватися в загальній композиції тексту (вміти визначити вступ, основну частину, висновок).

2. Побачити логіко-смисловий ланцюжок повідомлення, зрозуміти систему викладу інформації в цілому, а також хід розвитку кожної окремої думки.

3. Виявити «ключові» думки, тобто основні смислові елементи, які забезпечують цілісність змісту.

4. Визначити інформацію, що деталізує текст.

5. Лаконічно сформулювати опрацьовану інформацію для того, щоб не переносити в конспект усю інформацію дослівно.

Основні вимоги до конспекту:

- логічна послідовність;
- чіткість висловів;
- структурованість тексту;
- застосування різних форм узагальнення (схеми, малюнки, таблиці);
- уникнення зайвих слів.

Конспектування першоджерел

Першоджерело (первинне джерело інформації) – це оригінальна основоположна праця в певній галузі.

Інформація до завдання

Складання конспекту першоджерел є творчою індивідуальною роботою здобувача освіти, яка розширює обізнаність з певної проблеми, розкриває витоки й основні підходи до її вивчення, поглиблює знання, дає здобувачу освіти змогу ознайомитися й опрацювати тексти видатних психологів. Якість цієї роботи суттєво залежить від загальної підготовки, розвинутості пізнавальних і особистісних якостей. Конспект певною мірою відображає як особистісні якості, так і загальне ставлення до навчання.

Під час підготовки конспекту першоджерел найчастіше застосовують три основні його види:

1) *текстуальний конспект* – передбачає вибіркові записи з незначними відхиленнями від тексту оригіналу; якість конспекту залежить від здатності правильно визначати основні смислові, найбільш суттєві одиниці викладу, висловлені автором;

2) *нерегламентований конспект* – текст першоджерела здобувач освіти переробляє відповідно до заданої мети; зміст може бути викладений власними словами й перегруповуватися задля більш зручного розуміння змісту;

3) *зведений конспект* – готують за різними, але близькими за тематикою джерелами, наприклад, для аналізу різноманіття підходів до вивчення певної проблеми.

Головним у процесі конспектування першоджерела є збереження змістовності, фіксація основних принципових положень тексту в стислому вигляді. Уміння передавати думки автора стисло, коротко й власними словами приходить із досвідом і знаннями.

Конспектування складається з послідовного ланцюжка обов'язкових взаємопов'язаних дій – читання → обдумування → запису. Порушення цієї послідовності призводить до того, що до конспекту потрапляють випадкові, другорядні фрази або думки, а сам він стає слабко структурованим і об'ємним (рис. 30).

Рисунок 30 – Процес конспектування як послідовність взаємопов'язаних дій

Отже, конспектування можна починати лише тоді, коли є повна ясність щодо змісту прочитаного. Виокремлюють чотири основні установки читання наукового або навчального тексту:

1) *інформаційно-пошукова установка* – завдання читача полягає в тому, щоб знайти, виділити потрібну інформацію;

2) *установка засвоїти інформацію* – зусилля читача спрямовані на те, щоб якомога повніше усвідомити й запам'ятати відомості, викладені автором, логіку його міркувань;

3) *аналітико-критична установка* – читач прагне критично осмислити матеріал, проаналізувати його й визначити своє ставлення до нього;

4) *творча установка* – відповідає готовності читача знайти відправний пункт для своїх міркувань, наприклад, як образ для дії за аналогією; судження автора, хід його думок, результат спостереження, розроблена методика стають основою подальших пошуків щодо їхнього доповнення, перевірки, удосконалення тощо.

Конспектування першоджерел є досить поширеним завданням для організації самостійної роботи, але, на жаль, немає єдиних правил конспектування. Пропонуємо найбільш поширені правила, які виправдали себе на практиці.

Правила складання конспекту першоджерел.

1. Записати бібліографічні дані джерела: автор, назва, рік і місце видання. Якщо текст із наукового журналу, то записати його назву, рік, місяць, номер видання, сторінки, на яких розташована стаття.

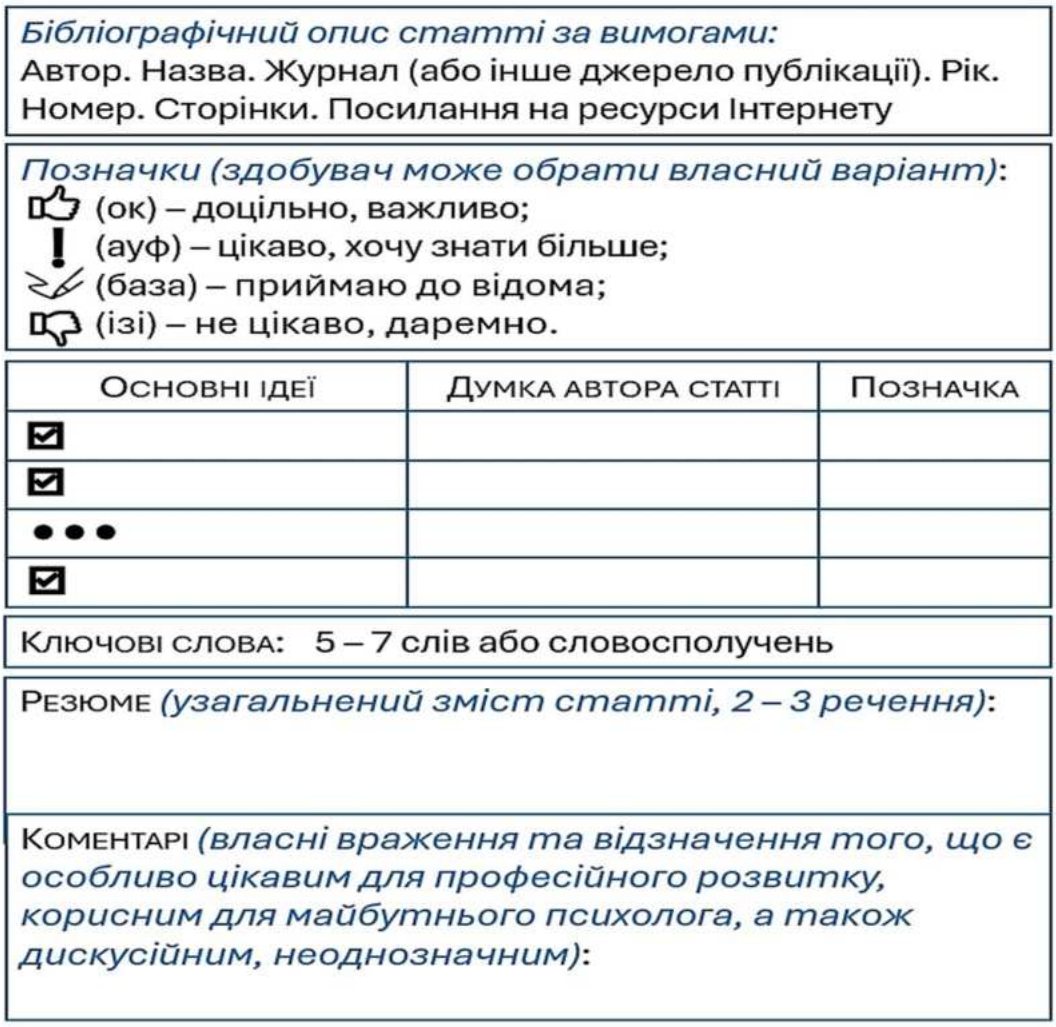
2. Формат конспекту визначається здобувачем. Для традиційного конспекту характерним є розширені поля зліва чи справа, або з обох боків. На полях відзначають сторінки оригіналу, структурні розділи статті або книги (назви параграфів, підзаголовки тощо), формулюють основні проблеми. Конспект зазвичай пишуть лише на одному боці аркуша, з широкими полями й достатньою для виправлення та ремарок міжрядковою відстанню. Варіанти складання конспекту першоджерела можуть бути конкретизовані в завданнях, в інших випадках здобувач має змогу обрати різні способи конспектування. Один із прикладів представлено на рисунку (рис. 31).

3. Перш ніж розпочати конспектування, необхідно ознайомитися з текстом, його структурою, основною ідеєю, розділити його на певні смислові частини, послідовно їх викласти. Важливо не поспішати щось записувати одразу після першого читання.

4. Основний зміст конспекту треба організовувати тільки тоді, коли прочитане стало зрозумілим і можна чітко, стисло, лаконічно сформулювати думку. Це дає змогу зосередитися на головному, найсуттєвішому в тексті, що конспектується.

5. Текст конспекту розташовують за логікою тексту, бажано також позначати логічні зв’язки між окремими складовими тексту й основними поняттями. До конспекту треба вносити лише те, що є повністю зрозумілим.

6. Під час конспектування доцільно дослівно занотовувати визначення, афористичну думку, аргументи автора як повну цитату (їх необхідно взяти в лапки й зазначити сторінки першоджерела, на яких вона міститься). Якщо цитата завелика, то її не можна обривати посередині, варто зробити пропуски в тексті за допомогою трьох крапок.

Бібліографічний опис статті за вимогами:
Автор. Назва. Журнал (або інше джерело публікації). Рік. Номер. Сторінки. Посилання на ресурси Інтернету

Позначки (здобувач може обрати власний варіант):
(ок) – доцільно, важливо;
(ауф) – цікаво, хочу знати більше;
(база) – приймаю до відома;
(ізі) – не цікаво, даремно.

Основні ідеї	Думка автора статті	Позначка
☑		
☑		
•••		
☑		

Ключові слова: 5 – 7 слів або словосполучень

Резюме *(узагальнений зміст статті, 2 – 3 речення)*:

Коментарі *(власні враження та відзначення того, що є особливо цікавим для професійного розвитку, корисним для майбутнього психолога, а також дискусійним, неоднозначним)*:

Рисунок 31 – Приклад конспекту першоджерела

7. У процесі конспектування варто застосовувати різні способи виділення тексту: підкреслення, шрифтові виділення, використання різної символіки.

8. Важливим правилом конспектування є дотримання принципу наочності й чіткості (розбірливості) записів. Використання скорочення слів, умовних позначень застосовують, якщо вони цілком зрозумілі автору конспекту й не ускладнюють його перечитування.

9. Конспект не має складатися тільки з суцільного тексту, ефективно використовувати узагальнювальні схеми, таблиці тощо.

Рекомендації

У конспекті мають бути відображені основні принципові положення вивченого джерела; те нове, що досліджував автор; аргументи, що доводять якість дослідження; висновки. Необхідним

прикінцевим елементом конспекту є наведення ключових слів і фраз, які несуть основне смислове й емоційне навантаження змісту тексту. Вибір ключових слів – це перший етап смислового згортання, смислового стиснення матеріалу. Завершенням конспектування першоджерела мають бути такі прикінцеві складові:

► самостійно (власними словами) сформульована головна думка законспектованого тексту (2–3 речення);

► відзначено те, що є для здобувача особливо цікавим для професійного розвитку; корисним для його практичної роботи психологом у майбутньому; дискусійним та/або неоднозначним.

Завдання з конспектування першоджерел виконуються рукописним способом. Для завантаження підготовлених конспектів у СЕЗН ЗНУ на платформі Moodle роботу фотографують, а фотографії поєднують у файл формату, що дає змогу переглядати конспект послідовно та повністю, наприклад: pdf.

Приклади завдань

Конспектування першоджерел є додатковою формою самостійної роботи здобувача протягом семестру, мета якої – долучення здобувачів до вивчення сучасних тенденцій розвитку відповідної галузі психології.

☑ Протягом вивчення дисципліни необхідно законспектувати до кожного змістового модуля щонайменше одну роботу (наукову статтю, розділ монографії тощо). Вибір наукової праці для конспектування здійснюється здобувачем освіти самостійно. У переліку для конспектування представлені рекомендовані статті, інформаційні джерела, хрестоматії, збірки наукових праць, але ви можете самостійно знайти в доступних інформаційних джерелах цікаві для вас наукові публікації, що відповідають тематиці змістового модуля, і законспектувати їх.

☑ До практичного заняття законспектувати статтю О.І. Власової «Актуальні питання психології розвитку в історичній спадщині науковців українських класичних університетів». Підготувати три запитання,

відповідь на які під час заняття дасть змогу визначити рівень розуміння змісту статті здобувачами групи, виокремити її основні положення.

☑ Запропонувати штучному інтелекту зробити конспект обраної вами статті до певної теми дисципліни. Проаналізувати його роботу. Відзначити такі складові: 1) елементи статті, на яких ШІ не зосередив свою увагу, але вони є цікавими для вас; 2) положення, які схарактеризовано дуже загально, і ті, що занадто конкретизовані. Дати розгорнуту оцінку виконаного ШІ завдання.

☑ Знайти в періодичній літературі статті, що розкривають певну особливість підліткового вікову (не менше 3-х статей). Законспектувати їх, узагальнити інформацію та підготувати коротке повідомлення або презентацію. Обов'язково навести повний бібліографічний опис статті та, за наявності, вказати посилання на її електронний формат.

Реферат

Реферат – це стислий письмовий виклад аналізу інформації розділу підручника, наукової роботи (монографії, статті) або кількох із них, який здійснює здобувач із обов'язковим висловлюванням ставлення до проаналізованої інформації, її оцінюванням і значенням.

ℹ *Інформація до завдання*

За повнотою викладу змісту реферати поділяють на:

– *інформативні* (реферати-конспекти) – містять в узагальненому вигляді всі основні положення первинного джерела (джерел), тобто ілюструють матеріал, найважливішу аргументацію, відомості про методику дослідження, сферу застосування;

– *індикативні* (вказівні або реферати-резюме) – містять не всі, а лише ті основні положення, які тісно пов'язані з темою документа, що

реферується, тобто тут немає докладного викладу результатів і висновків дослідження.

За кількістю первинних джерел реферати поділяються на:

– *монографічні* – складаються за одним документом;

– *оглядові* – складаються за кількома джерелами на одну тему.

За читацьким призначенням реферати поділяються на:

– *загальні* – викладають загальний зміст документа й розраховані на широке коло читачів;

– *спеціалізовані* – виклад змісту орієнтований на фахівців певної галузі знань.

Реферат (навчальний реферат) зазвичай має обсяг 5–12 сторінок друкованого тексту формату А4. Він не призначений для зачитування; зазвичай на його основі готують повідомлення з визначеної теми. Часто реферат виконують з метою поглибленого вивчення теми або проміжної чи поточної атестації здобувача з навчальної дисципліни, або компенсації пропущених із якоїсь причини занять.

Написання реферату – самостійна творча робота здобувача освіти, що передбачає поглиблене вивчення певного питання або теми. Реферат будують як послідовний, переконливий і стислий виклад змісту з будь-якого питання, проблеми чи теми науково-практичного характеру. Тема реферату може бути рекомендована викладачем або обрана самим здобувачем освіти з урахуванням власних інтересів і досвіду.

Реферат не готується як певний набір компіляцій, тобто в ньому не допускається просте механічне переписування тексту з кількох книг, підручників або інших джерел, особливо це стосується складних для розуміння конструкцій. Характер викладу матеріалу має бути проблемно-тематичним.

Мета написання реферату – підготувати здобувачів освіти до проведення власного наукового дослідження, освоєння наукової мови та вимог до написання наукової роботи, правильного її оформлення.

Завданнями цього виду самостійної навчальної діяльності є зокрема такі:

– опанування способів пошуку наукової літератури й іншої додаткової інформації за визначеною темою;

– набуття навичок роботи з науковою та популярною літературою, відбору інформації, яка відповідає темі й допомагає довести сформульовані тези;

– розвиток здібностей критично аналізувати проблеми, факти, явища;

– освоєння операцій систематизації й узагальнення інформації;

– формування здатності до оцінювання теоретичного та практичного значення визначеної в рефераті проблеми;

– відпрацювання способів аргументації власної думки, оцінок, висновків;

– набуття вмінь вибудовувати логіку викладу й коректно викладати точку зору авторів, чиї роботи вивчаються;

– формування навичок оформлення наукових робіт відповідно до стандартних вимог.

Основними етапами підготовки реферату є:

– вибір теми;

– підбір і вивчення літератури;

– складання плану;

– написання роботи;

– оформлення роботи.

Основою реферату є план, що відображає основні питання, які вивчаються:

1) вступ – обґрунтування значущості теми відповідно до мети підготовки реферату, ставлення здобувача до актуальності проблеми;

2) основна частина – складається з 3–4 основних питань (центральні ідеї), які подають як стислий, але досить повний і точний виклад суті навчальної та/або наукової інформації з теми, а також містять певні зауваження й узагальнення;

3) висновки – узагальнення поданої інформації, виокремлення того нового, що пізнав автор, рефлексія стосовно опрацьованої інформації, її значення.

Реферат вважається власною роботою автора, пишеться в його редакції, його власними словами й має певну логічну побудову. Запозичення та дослівне переписування окремих висловів, частин тексту без посилань на них вважається порушенням вимог академічної доброчесності. Цитати або дослівні вислови інших авторів застосовують тільки для підтвердження певних фактів і положень у змісті реферату або для того, щоб зафіксувати наявні в сучасній науці авторитетні думки. За наведення цитати необхідно-обов'язковим є оформлення тексту в лапках і наявності посилання на автора, джерело з зазначенням сторінок. Це називається цитуванням, воно є в міру допустимим. Проте вживання в рефераті великої кількості цитат, які подають одна за одною, є неприпустимим.

Реферат пишуть популярною мовою, доступною для масового читача. Іноземні та/або рідковживані слова обов'язково пояснюють. Слова, зміст яких незрозумілий автору реферату, для використання в тексті реферату потребують додаткового з'ясування й визначення.

Отже, підготовка реферату є аналізом і міркуванням на певну тему, основою якого є вивчення кількох джерел інформації з метою доведення або спростування основної думки (тези); інформацію з різноманітних джерел використовують для аргументації, ілюстрації тощо.

Самостійність роботи здобувача освіти під час написання реферату виявляється у виборі теми, ракурсу розгляду проблеми, джерел для її розкриття, тез і аргументів для доказу власних думок, конкретної інформації з джерел, способу групування й узагальнення інформації, структури викладу, а також в обґрунтуванні вибору теми, в оцінюванні її актуальності, практичного й теоретичного значення.

Реферат до наукової або навчально-наукової роботи. У процесі навчання здобувачі проводять власні дослідження,

результати яких оформлюють у форматі курсових або кваліфікаційних робіт. Нормативною вимогою до структури таких робіт є наявність реферату – короткий виклад у письмовому вигляді змісту власної наукової праці. Це найпростіший вид реферату, у якому подається максимально скорочений зміст роботи. У рефераті дається характеристика питань, які розглядаються, із розкриттям їхнього основного змісту. Важливо враховувати, що реферат дає змогу скласти уявлення про зміст роботи, про саму сутність викладеного в ній. Такий реферат будується в основному мовою оригіналу, оскільки до нього включають фрагменти з основного тексту.

Рекомендації

Під час підготовки реферату необхідно враховувати його аналітичний характер. Наведення окремих думок дослідників із визначеної теми обов'язково має супроводжуватися власними міркуваннями здобувача. Текст реферату важливо будувати на основі вивчення кількох джерел інформації для розкриття змісту визначеної теми й для підтвердження власної думки.

Реферат виконується без використання інструментів штучного інтелекту задля відображення власної позиції стосовно опрацьованих джерел за допомогою обраних форматів класифікації, групування й узагальнення їхнього змісту. Саме робота із самостійного визначення структури викладу є навчальною.

Приклади завдань

☑ Підготувати реферат з теми пропущеного практичного заняття.

☑ Підготувати реферат з теми «...» для виступу на практичному занятті.

Анотація

> ***Анотація*** – коротка характеристика документа щодо його призначення, змісту, виду, форми та інших особливостей.

Інформація до завдання

Анотація (анотування) є таким викладом змісту первинного документа (першоджерела), що дає загальне уявлення про його тему та зміст. В анотації подають лише питання, висвітлені в першоджерелі, але зміст цих питань не розкривається. Анотація узагальнено відповідає на запитання «Про що йдеться в первинному тексті?», а основним завданням анотування є максимальне скорочення обсягу джерела інформації за умов збереження його основного змісту. Анотація дає уявлення про необхідність детального вивчення первинного тексту.

Основні вимоги до анотації такі:

– *точність і конкретність* – не має бути нічого зайвого, за наявності в назві маловідомих термінів їх слід роз'яснити або вказати конкретне посилання щодо їхнього трактування;

– *лаконічність і високий рівень узагальнення* інформації – обмежене використання складних синтаксичних конструкцій, громіздких висловлювань, зайвих слів, повторів, штампів, невдалих виразів;

– *єдність часу й однаковість дієслівних форм* – слід використовувати дієслова однієї часової форми;

– *відповідність і послідовність розкриття змісту* – відсутність «стрибків» по змісту й обсягу тексту, дотримання логічного порядку наведених відомостей;

– *наукова термінологія* – має бути загальноприйнятою, зрозумілою і відповідати сучасному рівню знань;

– *систематизація анотації* – зміст має допомогти з'ясувати без будь-яких суперечностей або невідповідності, до якого виду належить джерело і про що в ньому йдеться.

За змістом і цільовим призначенням анотації поділяють на:

– *довідкові* – характеризують тематику джерела, повідомляють загальні відомості про нього, але не дають його критичної оцінки;

– *рекомендаційні* – характеризують джерело й дають оцінку його придатності для певної категорії читачів з урахуванням рівня підготовки, віку та інших особливостей.

За повнотою охоплення змісту анотованого джерела та його призначення анотації поділяються на:

– *загальні* – характеризують джерело загалом і розраховані на широке коло користувачів;

– *спеціалізовані* – характеризують джерело лише в певних аспектах і розраховані на вузьке коло фахівців.

Спеціалізовані анотації можуть бути:

- аналітичними – характеристика частини або аспекту змісту джерела з зазначенням лише тих розділів, параграфів і сторінок документа, які присвячені певній темі;

- оглядовими – узагальнена характеристика кількох джерел, близьких за тематикою, із відзначенням відмінностей у трактуванні теми, ступеня доступності, подробиць викладу й інших відомостей рекомендаційного характеру.

Структурні елементи анотації, які мають бути відображені під час її підготовки для заданих текстів у завданнях самостійної роботи здобувача, наведені нижче.

І. Загальна частина:

1) повний бібліографічний опис;

2) коротка інформація щодо автора (соціально-професійна належність, учений ступінь, звання, належність до наукової школи);

3) формат анотованого джерела (наукова стаття, підручник, монографія тощо).

II. Анотація – узагальнена характеристика змісту джерела (предмет викладу й основна проблематика, відмінні риси видання, оригінальність, новизна).

III. Завершальна частина:

1) визначення читацької аудиторії (адресата);

2) опис допоміжних ілюстративних матеріалів, доповнень, додатків;

3) якісна оцінка анотованого джерела (бажано взята з інших документів), власне враження;

4) визначення значення джерела для професійного становлення здобувача освіти.

Пам'ятайте, що під час анотування відбувається максимальне скорочення обсягу джерела інформації за умов збереження його основного змісту (провідна проблема й перелік питань, які розглядаються в тексті першоджерела). За мінімізованим обсягом у анотації не наводять цитати, а основний зміст першоджерела передається «своїми словами», простими реченнями з використанням мовних оціночних кліше.

Рекомендації

Підготовка анотації вимагає чіткого дотримання особливостей її змістового наповнення. Пам'ятайте, що анотація презентує лише те, про що йдеться в статті, тобто ви маєте зафіксувати лише питання, висвітлені в ній.

Приклади завдань

☑ Знайдіть у інформаційних джерелах наукову статтю, яка є дотичною до тематики вашого магістерського дослідження. Прочитайте статтю й детально проаналізуйте анотацію до неї. Виберіть формат виконання завдання, що є для вас найбільш цікавим:

1) проаналізуйте зміст анотації відповідно до розкриття її змістового наповнення й на основі наведеного аналізу зробіть висновок;

2) охарактеризуйте анотацію за відомими вам видами, особливостями та сферами її використання, зробіть висновок щодо рівня конкретності відповідності анотації змісту статті;

3) підготуйте власну анотацію до статті й доведіть, що запропонований варіант є більш якісним.

☑ Знайдіть у інформаційних джерелах наукову статтю, яка є дотичною до теми практичного заняття й опублікована в поточному або попередньому навчальному році. Уважно прочитайте її, визначте її смислові складові. Запропонуйте ШІ написати анотацію до неї. Порівняйте ваш оригінал зі згенерованим ШІ, відзначте відмінності.

Доповідь, повідомлення

Доповідь – це один із видів монологічного мовлення; публічне, розгорнуте, офіційне повідомлення з певного питання, засноване на залученні документальних даних.

Інформація до завдання

Основним етапом підготовки доповіді є створення її тексту, у якому викладають основні положення й питання, подають висновки, пропозиції і який призначений для усного (публічного) читання й обговорення.

Основними ознаками доповіді є:

– передача підготовленої інформації в усній формі за умов чітко визначеного часу її проголошення;

– публічний характер донесення її змісту (виступ);

– стильова однорідність доповіді;

– чіткі формулювання задля легшого сприйняття тексту й комунікації доповідача з аудиторією;

– стислий формат викладу ключових положень досліджуваного питання й висновків стосовно нього.

Повідомлення – це короткий публічний виступ на визначену заздалегідь тему.

Повідомлення за своєю структурою схоже на доповідь, але між ними є принципова різниця, а саме:

– значно менший обсяг тексту;

– конкретніша тема чи проблема;

– вищий рівень узагальнення інформації.

Підготовка доповіді (повідомлення).

Підготовка доповіді (повідомлення) скеровує самостійну роботу здобувача на розкриття змісту певної проблеми, аналізу різних підходів до її вивчення, а також формулювання власних поглядів щодо неї з урахуванням того, що підготовлений текст має бути публічно презентований.

Під час роботи над доповіддю (повідомленням) здобувачу бажано мобілізувати свої знання з певного питання або теми, доповнити їх новими фактами, прикладами й привести ці знання в систему. До того ж доповідь обов'язково розкриває власне ставлення здобувача до досліджуваної проблеми, а також окремі суперечливі моменти для провокування дискусій, запитань та/або обговорень.

Існує три види доповідей:

– доповідь-звіт;

– доповідь на наукову тему;

– доповідь як форма самоосвіти, наприклад, для виступу на академічному занятті.

На початку роботи над текстом доповіді важливо чітко усвідомити тему, точно визначити коло питань, які треба в ній висвітлити, а також її вид. Підготовку доповіді можна поділити на чотири послідовні етапи: вивчення інформації з проблеми доповіді; складання плану; написання; остаточне редагування.

Вивчення інформації з проблеми доповіді вимагає самостійної інтелектуальної роботи з вивчення й аналізу найбільш вагомих праць із

обраної теми; урахування найбільш значущих фактів, думок і підходів різних учених, різноманітних наукових положень.

Планування доповіді дає змогу здобути більшу ясність і заощадити час у процесі опрацювання потрібної інформації, а також вирішити, яка інформація є доречною для представлення основної проблеми доповіді, наскільки інформація є достовірною й науково доведеною.

Остаточне редагування доповіді потребує фокусування уваги на трьох основних чинниках, які мають забезпечити доповіді чітку форму, ясний стиль і привабливий характер, а саме: структура, мова, спосіб подачі.

Під час підготовки доповіді (повідомлення) слід ураховувати наведені нижче *рекомендації*.

1. Найкраще зробити доповідь не інформаційною, а проблемною: не просто в певному порядку перераховувати думки (найімовірніше, запозичені), а відтворити перед слухачами саму процедуру народження думки, пошук її доказів і визначення причинно-наслідкових зв'язків.

2. Доповідь має органічно поєднувати необхідно-обов'язкові та складні наукові вислови з розмовними, що полегшує сприйняття виступу.

3. У доповіді всі формулювання мають бути однозначними й точними, а речення – інформаційно насиченими.

4. Доповідь обов'язково має бути побудована так, щоб викликати певну реакцію з боку слухачів: зацікавити їх, залучити до дискусії, спровокувати запитання.

5. Доповідь краще сприймається, якщо виклад матеріалу виголошується з певною зацікавленістю, природно, у звичній для доповідача манері.

6. Доповідь має бути точно розрахованою на визначений час.

7. Після закінчення доповіді доповідач має бути готовим відповісти на запитання слухачів.

Рекомендації

Перед підготовкою доповіді або повідомлення уважно ознайомтеся з інформацією про їхні особливості. Враховуйте, що в доповіді змістова частина максимально відображає тему й ваше розуміння цієї теми. Повідомлення розкриває певну особливість або складову запропонованої теми. Під час підготовки доповіді (повідомлення) використовуйте публікації сучасних українських і зарубіжних науковців.

Приклади завдань

☑ Підготуйте доповідь з теми «.....». Час доповіді обмежений 5-ма хвилинами. До доповіді підготуйте три запитання для уточнення розуміння її змісту слухачами.

☑ Підготуйте доповідь з теми «.....». Час доповіді обмежений 5-ма хвилинами. Запропонуйте ШІ підготувати уточнювальні запитання до неї. Наведіть їх із відзначенням того, наскільки запитання є оригінальними та/або передбачуваними. Подумайте, чи хотілось би вам почути ці запитання від інших.

☑ Підготуйте повідомлення з теми «.....». Повідомлення має ініціювати дискусію відповідно до запропонованих у ньому положень.

Тези доповіді на конференції

Тези доповіді на конференції – це коротко сформульовані основні положення наукової доповіді в стислому викладі для обговорення й апробації результатів дослідницьких пошуків автора – теоретичних, емпіричних, експериментальних тощо.

Інформація до завдання

Основною метою тез доповіді є презентація в стислій конспективній формі основних положень доповіді, що презентує

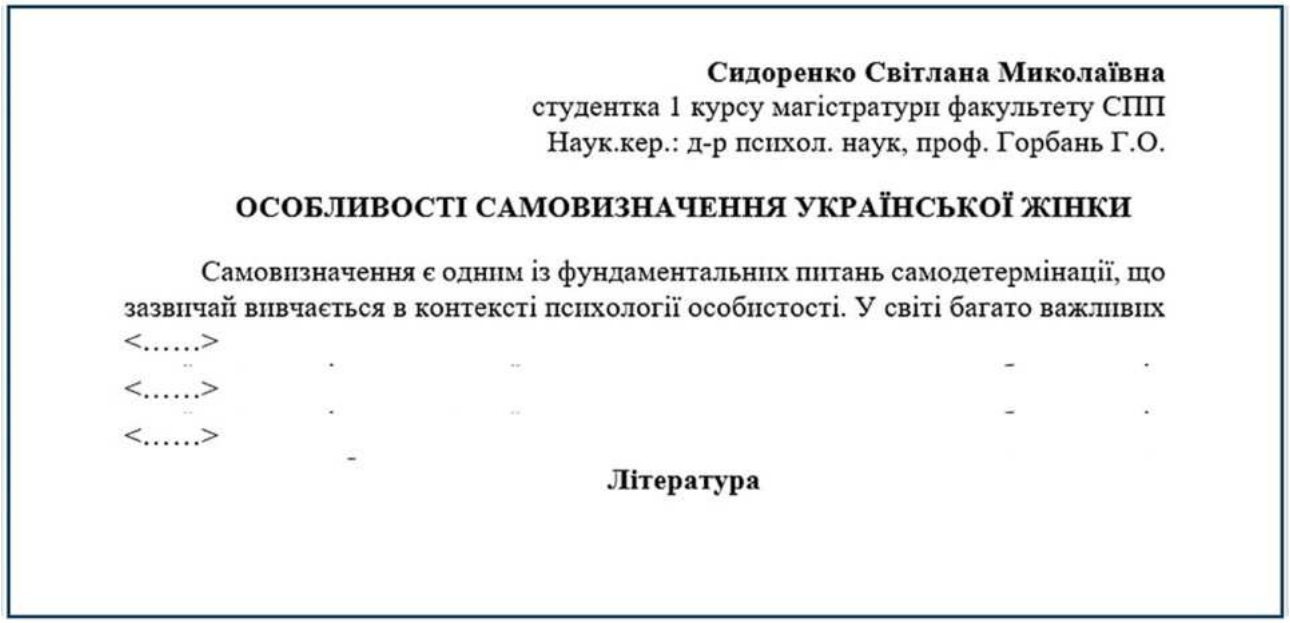
результати певного етапу дослідницьких пошуків та/або попереднього ознайомлення зі змістом доповіді учасниками конференції. Оприлюднення результатів наукових пошуків – важливий етап будь-якої дослідної роботи.

Збірники тез доповідей конференцій зазвичай публікуються до початку конференції та презентують основні її положення для попереднього ознайомлення учасників конференції з тематикою та основним змістом доповідей.

Однозначних (стандартних) вимог до оформлення тез наукової доповіді (структура, обсяг, шрифт, мова тощо) немає. Їх визначають організатори наукового заходу (конференції, форуму тощо), тобто вони мають варіативну структуру. Традиційно розрізняють тези, що висвітлюють результати теоретичного або емпіричного дослідження.

Матеріали, які висвітлюють результати теоретичного дослідження, зазвичай містять такі блоки: його актуальність із теоретико-методологічним обґрунтуванням проблеми; мета; результати певного етапу теоретичного аналізу проблеми; висновки. Матеріали, що висвітлюють результати емпіричного дослідження або розроблених психологічних технологій, організовуються за такою структурою: актуальність із коротким теоретико-методологічним обґрунтуванням проблеми; мета; загальний дизайн (характеристики методики й організації дослідження); основні результати; висновки.

Найбільш поширеними є такі складові тез доповіді: 1) автор(и) (ім’я та прізвище повністю); 2) установа, у якій виконана робота; 3) прізвище наукового керівника (якщо відомо); 4) назва; 5) основний текст тез доповіді. Зазвичай тези за своїм форматом не передбачають використання будь-яких джерел, бо вони презентують доповідь щодо власних досліджень автора, але іноді організатори конференції вимагають цього (рис. 32).

Сидоренко Світлана Миколаївна
студентка 1 курсу магістратури факультету СПП
Наук.кер.: д-р психол. наук, проф. Горбань Г.О.

ОСОБЛИВОСТІ САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ

Самовизначення є одним із фундаментальних питань самодетермінації, що зазвичай вивчається в контексті психології особистості. У світі багато важливих

<.....>

<.....>

<.....>

Література

Рисунок 32 – Приклад оформлення тез на конференцію «Молода наука»

Основним змістом тез у контексті завдання для самостійної роботи магістранта є аргументація актуальності дослідження, яке планується здійснити у кваліфікаційній роботі.

Основний текст поділяють на такі структурні елементи: вступ; результати дослідницьких пошуків; висновки; література (список використаних джерел). Якщо під час підготовки тез було використано елементи текстів інших авторів, обов'язково мають бути посилання в тексті й список використаних джерел.

Вступ. У вступі доцільно дуже коротко висвітлити причини вибору теми, за необхідності вказати приблизну (прогнозовану) мету дослідження, якщо це не очевидно з назви.

Основний текст тез доповіді (як завдання для самостійної роботи) має бути присвячений розкриттю актуальності майбутнього дослідження, яку бажано обґрунтувати шляхом лаконічного огляду сучасних наукових джерел (наукових статей і монографій, а не навчальної літератури), і основні теоретико-методологічні основи цього дослідження. Не варто наводити загальновідомі факти або надавати перелік науковців, які «займалися вивченням проблеми».

Висновки. У висновках непотрібно повторювати те, що написано в попередньому тексті. Це 2–3 коротких завершальних речення ваших

тез. У висновках можна відзначити цінність і практичну значущість прогнозованих результатів.

Література (Список використаних джерел). Рекомендовано посилатися лише на сучасні наукові джерела, безпосередньо використані в тезах. Це насамперед наукові статті й монографії (одноосібні та/або колективні).

Підготовлені тези рекомендовано оформити відповідно до вимог традиційної конференції «Молода наука» в Запорізькому національному університеті, яка проводиться в травні, наприкінці навчального року.

Основними вимоги до оформлення тез доповіді для участі в цьому заході (їх кожного року уточнюють і вдосконалюють) є зазвичай такі:

- обсяг тез – до 2-ох сторінок;
- шрифт Times New Roman,
- розмір шрифту – 14 пт;
- міжрядковий інтервал – 1;
- абзацний відступ – 1,25;
- усі поля – 2 см;
- лапки тільки зразка «»;
- у тексті необхідно розрізняти символи дефісу (-)[22] й тире (–)[23];
- посилання на прямі цитати джерел у тексті тез подаються у форматі, коли сторінка прямої цитати позначається малою літерою «с» з крапкою: [2, с. 4], якщо цитата не є прямою, посилання оформлюють без позначення сторінок [2];
- кількість використаних джерел – до 5-ти;
- текст вирівнюється за шириною сторінки без додаткового форматування (застосування ущільнення шрифту, переносів, форматування відступів до/після абзацу), зменшення/збільшення інтервальних відступів;
- ім’я, по батькові та прізвище здобувача освіти подається повністю.

[22] Дефіс – це орфографічний знак, що є елементом складного слова, який використовується для поєднання слів і не виокремлюється пробілами.
[23] Тире – це пунктуаційний знак між словами, який виділяється пробілами

Рекомендації

Підготовка тез передбачає:

► вдумливе визначення назви тез за тим принципом, що назва є згорнутим змістом тексту;

► якісне змістове наповнення тез відповідно до визначеної теми;

► чітке дотримання вимог до їхнього оформлення.

Уважно ознайомтеся з інформацією до завдання й вимогами оформлення.

Приклади завдань

☑ Підготуйте тези для участі в традиційній конференції «Молода наука». Зміст тез має презентувати лише аргументацію актуальності вашого магістерського дослідження.

Завдання виконується самостійно, а саме: без консультацій із можливим науковим керівником (Ви можете доопрацювати ці тези перед поданням до участі в конференції [24]); без використання генеративного штучного інтелекту.

☑ Підготуйте запит для ШІ про зміст тез із обраної вам теми магістерської роботи. Проаналізуйте згенерований текст. Позначте в ньому доцільну аргументацію актуальності цієї теми (якщо вона є). Поясніть ШІ необхідність розгорнутої аргументації важливості теми й запитайте ще раз. Порівняйте результати. Оцініть їх. Підготуйте розгорнутий звіт вашої роботи під час виконання завдання вами та штучним інтелектом. Обов'язково відзначте, на що треба звернути увагу задля вдосконалення власної роботи в майбутньому.

[24] Під час перевірки оцінюється саме ваша робота, оцінювання вашої спільної роботи з керівником зумовлює моральне протиріччя: викладач не може оцінювати роботу іншого викладача.

Словник

Словник – упорядкований за алфавітним або тематичним порядком перелік мовних одиниць (слів, словосполучень або термінів) із їхнім тлумаченням, стилістичними характеристиками, поясненням позначених ними понять у певних галузях науки або з перекладом на іншу мову.

Інформація до завдання

Сьогодні замість назви *словник* часто використовують близькі поняття *глосарій* або *тезаурус*. Відзначимо їхню специфіку, що дасть здобувачу змогу зрозуміти й визначитися з використанням цих понять, обрати більш доцільне для його подальшої діяльності.

Глосарій – це словник вузькоспеціалізованих термінів певної галузі знань із тлумаченням, інколи перекладом іншою мовою, коментарями та прикладами. Часто глосарії розташовують наприкінці складних наукових праць або видань, у яких багато іншомовних чи незрозумілих слів. Глосарії в часи розвитку науки відігравали роль словників і були їхніми попередниками.

Тезаурус у загальному смислі трактують як спеціальну термінологію. У контексті словникової роботи ***тезаурус*** – це словник (зібрання), у якому представлений максимальний обсяг понять, визначень і термінів спеціальної галузі знань чи сфери діяльності. Розробка тезаурусу сприяє правильній лексичній, корпоративній комунікації, розумінню під час спілкування та взаємодії осіб, пов'язаних однією дисципліною чи професією. Тезаурус є дієвим інструментів опису певних предметних областей. У англомовному світі й у сучасній лінгвістиці словниками-тезаурусами переважно називають стандартні словники синонімів (іноді з антонімами).

Ми будемо використовувати назву *словник* як більш широке за змістом поняття, а здобувач освіти може використовувати ту назву, яка повніше конкретизує його дії та зрозуміліша для нього.

Словник як завдання для самостійної роботи можна визначити як термінологічний словник зі психології або її окремих розділів і галузей. Такий словник здобувач освіти може готувати різними способами, а саме:

– як алфавітний або тематичний словник із дисципліни задля забезпечення якісного опанування професійної лексики, легкого орієнтування в змісті дисципліни, підготовки до екзамену або заліку;

– як словник до певного практичного заняття задля ефективної участі в практичному занятті;

– як словник до окремої теми або заняття з метою відпрацювання пропущеної теми (заняття);

– як окреме завдання в межах самостійної роботи задля порівняння окремих термінів і понять у різних підходах і напрямах психологічної науки.

Підготовка психологічного словника завжди пов’язана з необхідністю опрацювання різноманітних довідкових і навчальних джерел. Ретельно вивчені різноманітні трактування та визначення понять значно покращують системне опрацювання дисципліни, орієнтацію в її термінологічному просторі, а також створюють умови для підготовки до екзамену й системному вивченню галузей психології протягом усього періоду навчання у виші.

У словнику, який складає здобувач, бажано наводити кілька визначень певного поняття, порівнювати їх, відзначати слова, які є ключовими і/або застосовуються в усіх наведених визначеннях. Відібрані трактування понять мають бути зрозумілими, не містити (якщо можливо) суперечностей. Додатково можна знайти синоніми або антоніми.

Здобувачам освіти з метою підвищення ефективності навчальної діяльності рекомендовано складати словник рукописним способом.

Безумовно важливим елементом підготовки словника є фіксація джерел, із яких ці поняття були виписані. Пропонуємо узагальнену структуру словника (рис. 33), яку здобувач може вдосконалити для власних освітніх завдань.

ТЕМАТИЧНИЙ СЛОВНИК			
ТЕМА: *назва теми або розділу*			
Слово (поняття) / словосполучення	Визначення	Джерело	Посилання на Інтернет-ресурс джерела (URL)
Записується психологічний феномен, що вивчається (термін, поняття або словосполучення)	*Наводиться визначення феномена, знайдене в довідкових, навчальних або наукових джерелах*	*Позначається вся інформація про використане джерело (обов'язково)*	*Фіксується посилання на Інтернет-ресурс джерела (за наявності) URL, DOI тощо*

Рисунок 33 – Приклад організації словника з дисципліни (теми)

Портфоліо

> ***Портфоліо*** – це збірка виконаних робіт і напрацювань певної особи; спосіб наочного фіксування, систематичного накопичення, оцінювання й самооцінювання особистого доробку за певний проміжок часу.

ℹ *Інформація до завдання*

Призначенням портфоліо є систематична фіксація і накопичення досягнень, відслідковування професійного прогресу, що забезпечує можливість представлення діяльності й професійного розвитку особи за визначений проміжок часу. Отже, воно є зібранням власних кейсів майбутнього фахівця, які показують успішність його навчальної та практичної діяльності.

Попри розбіжності позицій дослідників щодо тлумачення поняття «портфоліо» в контексті освітньої діяльності спільним є те, що портфоліо вважається потужним інструментом фіксування, накопичення й оцінювання досягнень суб'єктів освітнього процесу за певний період підготовки до професійної діяльності. Систематичне накопичення навчальних робіт і досягнень здобувача відображає його індивідуальний прогрес, розкриває здібності й сильні сторони позитивної динаміки його розвитку. Застосування портфоліо ґрунтується на засадах самостійності його автора, оскільки передбачає визначення цілей, планування, реалізацію й оцінювання власної навчальної/професійної діяльності.

Портфоліо як технологія навчання у виші створює умови для вибору кожним здобувачем індивідуальної освітньої траєкторії, сприяє продуктивному розвитку професійно значущих компетентностей, активізації розумової діяльності, уможливлює моніторинг динаміки особистісного зростання.

Доречно зазначити, що на сайті «Словотвір (Майданчик для пошуку, обговорення й відбору влучних відповідників до запозичених слів)» до слова портфоліо пропонують такі українські відповідники: наробок (усе, що наробив), доробок, напрацювання тощо. Відтак портфоліо дає змогу продемонструвати й підтвердити власні компетенції, здобуті в процесі навчання. Підготовка портфоліо є доцільною для здобувачів, які навчаються за індивідуальним графіком, самостійно опановують дисципліну за вільною траєкторією навчання, мають заборгованість із дисципліни або вивчають її повторно.

Види портфоліо за цільовим призначенням його змісту:

– портфоліо досягнень – збірка найкращих робіт і результатів;

– робоче портфоліо – організація поточних освітніх планів, накопичення відповідних робіт і свідоцтва їхнього виконання;

– презентаційне портфоліо – демонстрація найкращих результатів і досягнень задля певної мети (звіт про виконання освітньої програми, підбиття підсумків навчання, атестація тощо).

Види портфоліо за способом організації доробків його автора:

– друковане портфоліо – класичний варіант, подібний до папки з виконаними роботами й завданнями, яку можна продемонструвати іншим (викладачу, роботодавцю, замовнику тощо);

– портфоліо-вебсайт – сайт із власними роботами – це складний варіант, що частіше використовується здобувачами творчих професій (дизайнери, художники, архітектори);

– портфоліо у форматі PDF – альтернатива друкованому варіанту, коли роботи поєднуються файлами у форматі PDF; такий файл легко надсилати, продемонструвати, а також скорегувати і внести в нього зміни;

– портфоліо-презентація – можливість продемонструвати власні напрацювання яскраво й оригінально за допомогою інструментів оформлення презентацій, що додатково відображає й особистісні особливості автора;

– відеопортфоліо – достатньо складний варіант, який доцільно готувати під час опанування акторської професії, професії виконавця пісень або музичних творів тощо.

– портфоліо в таблиці – ефективно використовувати як засіб узагальнення досвіду з необхідністю зазначити перелік напрацювань, наприклад, участь у проєктах, розробка сайтів тощо.

Переваги створення власного навчального портфоліо (рис. 34)*:*

– підвищення мотивації та самооцінки;

– відстеження прогресу під час навчання та здобуття професійно важливих компетентностей;

– свідомий розвиток індивідуальних здібностей;

– визначення зручного інструменту самооцінювання якості власного професійного становлення, систематичного аналізу й рефлексії здобутків;

– зібрання свідчень для демонстрації досвіду та власних досягнень.

Рисунок 34 – Портфоліо здобувача – власний навчальний ресурс

Портфоліо структурується так, щоби бути зрозумілим і легким для сприйняття. Це ґрунтується на дотриманні таких *рекомендацій і порад щодо його підготовки*.

1. Портфоліо має бути структурованим: структура забезпечує демонстрацію логіки й усвідомленості навчальної діяльності здобувача.
2. Портфоліо має бути зручним: оптимізуйте всі його складові, файли, організуйте їх логічно шляхом об’єднання за темами, формами роботи, результатами, щоб легше було знайти необхідне.
3. Портфоліо має містити основну інформацію про автора, а його дизайн – відображати його індивідуальність.
4. Портфоліо має містити лише результати, відтак слід уникати загальних слів, зайвих епітетів.
5. Портфоліо має демонструвати різноманітність форм і способів навчальної діяльності, методів опанування практичних навичок.
6. У портфоліо наводиться виважена інформація, а саме: лише власні напрацювання, якісні й релевантні матеріали. Важлива якість, а не кількість.

7. Усі матеріали, що містяться в портфоліо, мають бути ретельно відредагованими.

Рекомендації

Специфіка створення портфоліо як формату самостійної роботи виявляється в тому, що здобувач освіти підбирає матеріал із певної теми (дисципліни) у спеціальну теку відповідно до власної системи впорядкування інформації. У теці зазвичай буває кілька розділів, кожен із яких містить матеріали, поєднані за певними ключовими ознаками. Так, наприклад, портфоліо з теми «Мислення» може мати два великі розділи («Вітчизняна психологія мислення» і «Зарубіжна психологія мислення»), кожен із яких відповідно може містити такі дві складові: теоретичний матеріал і описи експериментів. Портфоліо також може містити самостійні творчі роботи здобувача й виконані ним завдання.

Для здобувачів, які навчаються за індивідуальним графіком, підготовка портфоліо є умовою підвищення оцінки й можливістю звітувати про виконану роботу протягом семестру. У межах окремої дисципліни портфоліо організовується та структурується за її силабусом або за змістовими модулями.

Приклади завдань

☑ Підготувати портфоліо з теми для самостійного опрацювання.

☑ Для відпрацювання пропущених практичних занять модуля 3 «Психологія дорослішання» створити портфоліо з теми модуля, у якому обов’язковими є теки за окремими його темами. Кожна тека має відображати характеристики вікового періоду, соціальної ситуації розвитку й новоутворень. Зміст бажано проілюструвати фотографіями, малюнками, схемами.

☑ Сформулюйте запит до ШІ про структуру вашого портфоліо з відповідного модуля або теми для самостійного опрацювання. Проаналізуйте запропоновану структуру, відзначте її відповідність змісту дисципліни, що вивчається. Створіть портфоліо. Підготуйте розгорнутий звіт про результативність вашої роботи й роботи ШІ.

Зазначте, які побажання ви би висловили ШІ для вдосконалення структури; як би оцінили якість його роботи.

ЛОГІКО-АНАЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Аналіз

> ***Аналіз*** – процес уявного або справжнього розділення складного цілісного об'єкта на частини для докладного й ретельного вивчення та розуміння його природи, виявлення закономірностей змін у ньому.

Інформація до завдання

Завдяки ретельно проведеному аналізу можна оцінювати стан об'єкта, покращувати його якісні показники, прогнозувати можливі зміни, корегувати окремі його характеристики. Аналіз як основа логіко-мисленнєвої діяльності завдяки процедурам і операціям розділення цілого на складові частини й елементи задає простір для розгортання міркувань, що набувають доказового характеру.

Залежно від мети визначають різні види аналізу (рис. 35).

Рисунок 35 – Основні види аналізу

1. Констатувальний аналіз – зосереджується на деталізації опису об’єкта, явища або ситуації, які відбулися в певний період.

2. Діагностичний аналіз – спрямований на деталізацію характеристик і розуміння станів об’єкта, явища або ситуації за певних умов.

3. Прогнозний аналіз – ґрунтується на відомих закономірностях і детальному визначені попередніх умов існування об’єкта, розгортання явища або ситуації для оцінювання можливих наслідків впливу актуальних обставин і майбутньому розгортанні подій.

4. Директивний аналіз – аналітика є підґрунтям ухвалення рішень стосовно здійснення об’єкта, явища або ситуації та конкретизує необхідний стан відповідно до умов, що склалися.

Аналітична діяльність є основою професійної самореалізації психолога, забезпечує його ефективну працю в різних галузях, ухвалення обґрунтованих рішень, відтак є незамінним компонентом навчання.

Розвинена здатність здобувача освіти до аналітичної діяльності спирається на опанування методів, за допомогою яких можна виявляти приховані сенси в текстах, особистісних ситуаціях, реальних соціально-психологічних процесах. Вона є надійною основою для розуміння минулого, оцінювання сьогодення й передбачення майбутнього, спрямовує ухвалення адекватних рішень, які максимізують результати навчання.

Саме аналізування є рушійною силою, яка перетворює інтуїтивні уявлення й міркування на логічний і раціональний план сприйняття дійсності.

Ефективна аналітична діяльність складається з таких умінь:

1) уміння розбивати об’єкти на складові (умови, причини, засоби, форми тощо);

2) уміння зіставляти виокремлені складові (елементи);

3) уміння усвідомлювати зв’язки кожної окремої частини з цілим;

4) уміння розуміти загальну логіку об’єкта;

5) уміння адекватно діагностувати й оцінювати стани об’єкта;

6) уміння визначати головне завдання (проблему) та способи його оптимального розв’язання.

Аналітична діяльність здобувача освіти під час виконання завдань для самостійної роботи має бути спрямована на пошук інформації та здобуття знань, які забезпечать йому змогу зайняти позицію експерта стосовно об’єкта, явища або проблеми, що аналізуються. Ця позиція зумовлюється такими процесами:

- розумінням і орієнтацією на досягнення конкретних цілей такої діяльності;
- здатністю системно й комплексно визначати місця, ролі та взаємозв’язки елементів у загальній структурі об’єкта, явища або проблеми;
- адекватним оцінюванням актуальності й перспектив змін об’єкта, явища або проблеми;
- розвиненою суб’єктністю провадження аналітичної діяльності;
- об'єктивністю й обґрунтованістю висновків, оцінок, пропозицій за достовірними інформаційними джерелами;
- неупередженим ставленням до змісту й результатів аналізу;
- готовністю швидко адаптуватися до змін ситуації та нової інформації;
- готовністю аргументовано доводити об'єктивність результатів.

Рекомендації

Більшість завдань для самостійної роботи передбачає попередній аналіз певних феноменів, текстів, ситуацій. Кожного разу, коли виникає необхідність їхнього детального розгляду, здобувач освіти має звернутися до загальної інформації, яка допоможе ефективніше виконувати завдання. Важливо пам’ятати, що аналіз передбачає деталізацію опису й обґрунтування такої деталізації. Якість аналізу може бути підтверджена відповідями на запитання:

- що під час аналізу було корисним для професійного розвитку;

- що під час аналізу спровокувало протиріччя, було дискусійним і неоднозначним;

- що було перешкодою для аналізу, що заважало.

Приклади завдань

☑ Проаналізуйте відомі вам періодизації вікового розвитку особистості. Побудуйте власну періодизацію. Для цього визначте критерій, за яким ви будете її будувати, і поясніть свій вибір. Для назв визначених періодів використовуйте один із форматів: 1) рядки з віршів або пісень; 2) певні прислів'я та/або приказки; 3) вислови відомих людей (афоризми); 4) піктограми (схематичні малюнки).

☑ Проаналізуйте розділ підручника з вікової психології, що розкриває загальні особливості розвитку людини в період зрілості (середня дорослість). Зафіксуйте основні характеристики цього віку. Відповідно до ваших спостережень за людьми цього віку (наприклад, батьки, знайомі) відзначте характеристики й особливості, з якими ви погоджуєтесь, а з якими не погоджуєтесь.

☑ Підготуйте запит для ШІ про структуру або схему аналізу певного психологічного феномена. Порівняйте запропоноване з загальною традицією структури викладу матеріалу в класичних підручниках зі психології. Зверніть увагу на відмінності й поясніть, чому вони є.

Аргументація

Аргументація – це процес переконання шляхом раціонального обґрунтування будь-якого твердження (тези) за допомогою аргументів (достовірних тверджень, фактів, доказів) із метою переконати опонента й довести безпомилковість тези.

Інформація до завдання

Діяльність з аргументування є системою інтелектуально-мовленнєвих дій суб'єкта з метою обґрунтування власних думок або певних тверджень шляхом наведення логічно взаємопов'язаних суджень (аргументів) для об'єктивного доказу їхньої правдивості в процесі комунікації з обов'язковим урахуванням психологічних особливостей її учасників.

Аргументація має таку структуру (рис. 36)*:*

✓ висловити тезу – сформулювати свою позицію, пропозицію або думку;

✓ навести аргументи – свідоцтва, докази, доводи, за допомогою яких обґрунтовується власна позиція автора;

✓ довести форму зв'язку між тезою та аргументом – побудувати логічне обґрунтування тези за допомогою аргументів;

✓ підсумувати – зробити висновок щодо висунутої тези.

Рисунок 36 – Загальна внутрішня структура аргументації

✓*Теза* – це твердження (судження, система суджень тощо), яке відображає позицію суб'єкта на тему аргументації та має обґрунтовуватися ним.

Тези мають бути ясними, точними, небагатозначними; істинними, але неочевидними; незмінними протягом аргументації; обґрунтованими фактами; мають об'єктивно доводити те, що потрібно довести (рис. 37).

Рисунок 37 – Вимоги-характеристики тези

Тезу-ідею слід формулювати чітко й зрозуміло, бо від цього залежить якість подальшого викладу міркувань, легкість пошуку аргументів і прикладів, логічність висновку щодо суперечливості й невідповідності загальноприйнятим поглядам із певної теми або проблеми. Тут важливо якнайчіткіше визначити свій погляд і однозначно сформулювати свою ідею. Якісна теза має викликати бажання отримати більш докладну інформацію та сформувати власне бачення.

✓*Аргумент* – це твердження, що використовується в процесі аргументації для підтвердження, обґрунтування або доказу необхідної інформації та/або висновків.

Розрізняють такі види аргументів (рис. 38):

– *логічні* – раціональні аргументи, звернені до пізнавальної сфери;

– *психологічні* – ірраціональні аргументи, звернені до емоційно-ціннісної сфери;

– *ілюстративні* – наочні аргументи, звернені до пізнавально-емоційної сфери.

Рисунок 38 – Види аргументів

Аргументи обов’язково мають бути конкретними, переконливими й не суперечити одне одному. Для аналізу раціональності аргументів Дуглас Енінгер і Вейн Брокріде (D. Ehninger, W. Brockriede) виокремлюють такі взаємопов'язані компоненти:

1) *твердження* – має бути завершеним;

2) відомості – інформація та факти, які є підґрунтям твердження;

3) *підґрунтя* – висловлювання, що ліквідує розрив між відомостями й твердженням;

4) *підтримка* – доповнення, що забезпечує підтвердження висловленого для підґрунтя; використовується, коли вислови є достатньо переконливими;

5) *спростування* та/або контраргументи – висловлювання, що фіксують обмеження, які можуть виявитися;

6) *позначки* – оцінювальні слова та фрази, що відображають ступінь впевненості автора щодо його твердження (наприклад, вірогідно, можливо, безумовно, завжди тощо).

Перші три елементи розглядаються як основні компоненти практичної аргументації, а три останні не завжди є необхідними.

✓*Форма аргументації* є таким конструктом (способом), за допомогою якого досягається переконання.

Форма аргументації забезпечує демонстрацію взаємопов’язаності тези й аргументу, відображає способи їхнього зв’язку, зумовлює переконливість усієї аргументації. Форма зв'язку між аргументом і тезою є здебільшого логічною.

✓*Висновок* є узагальненим висловом – судженням, яке відображає сутність висунутої тези.

Аргументація як спосіб розуміння й пізнання суттєво впливає на успішність навчальної діяльності, організовує засвоєння предметних знань, їхнє перетворення й використання в різних ситуаціях, включаючи повсякденне життя.

Аргументація може посилювати певне переконання або послаблювати його. Саме завдяки якісно підібраним аргументам людина може чітко пояснити свою думку або позицію, підтвердити її вагомими доказами, виключити непорозуміння. Грамотно побудована аргументація зводить до мінімуму сумніви, свідчить про правдивість і серйозність висунутих тверджень. Ефективна аргументація завжди заснована на фактах, а наведені аргументи мають пряме відношення до предмету аргументації та є актуальними для того, на кого спрямоване аргументування.

Забезпечення ефективної аргументації.

1. Компетентність – застосування об'єктивних, достовірних і глибоко досліджених аргументів, здатність розуміти й визначати явні аргументи, визначати (знати) автора твердження (першоджерела).

2. Наочність – застосування знайомих асоціацій, відомих загалу прикладів і уникнення абстрактних формулювань, використання елементів демонстрації від міміки до графіки.

3. Ясність – зрозуміле пов'язування фактів і свідчень, уникнення недомовленостей, плутанини та двозначності, виявлення передумов отримання висновків, уміння знайти неточність у аргументах.

4. Скерованість – здатність утримувати послідовність викладання аргументів, постійне дотримання обраної логіки досягнення переконання, готовність спростовувати аргументи, наводити контрприклади, виявляти помилки.

5. Межі – уміння чітко визначати межі міркувань у достатньо-необхідному просторі.

6. Насиченість – використання емоційних акцентів, яскравих образів.

7. Узагальнення – формулювання висновків, які пропонуються для переконання.

Під час виконання завдань для самостійної роботи щодо підготовки аргументів із певного питання чи проблеми, висловлювання власної думки або твердження з їхнім аргументуванням треба

спиратися на загальну структуру аргументації та характеристику її складових елементів. Така робота сприяє набуттю важливих компетентностей психолога для практичної роботи в майбутньому.

Для створення успішної аргументації рекомендуємо спиратися на сім основних правил (рис. 39).

Рисунок 39 – Правила успішної аргументації

Помилки в процесі аргументації:

- змішування властивостей цілого та частин;
- хибні аналогії;
- помилкові асоціації;
- зведення аргументації до того, що універсально засуджується;
- експлуатація двозначних виразів;
- поспішне узагальнення.

Рекомендації

Під час виконання завдань для самостійної роботи, які передбачають аргументацію, необхідно чітко дотримуватися її структури й користуватися правилами успішної аргументації.

Приклади завдань

☑ Підготуйте аргументовану відповідь на запитання «Яке значення має період дошкільного дитинства (від 0 до 6 років) в процесі загального розвитку людини?».

Додатково (за бажанням) зверніться до ШІ з запитом щодо оцінки переконливості ваших аргументів, проаналізуйте його відповідь. Який із аргументів, на його думку, був найбільш вдалим?

☑ Підготуйте аргументоване повідомлення з теми «Роль відчуттів у пізнавальній діяльності людини».

☑ Уявіть себе на місці ректора університету або декана факультету, на якому ви навчаєтесь. Сформулюйте одне з найперших рішень, яке би ви ухвалили на цій посаді. Аргументуйте його першочерговість.

☑ Запропонуйте ШІ підготувати аргументи необхідності вивчення заданої теми з психології. Підготуйте звіт про оцінювання надійності, достовірності й переконливості кожного аргументу, які запропонує штучний інтелект.

Обґрунтування

Обґрунтування – це процедура наведення переконливих аргументів чи доказів, відповідно до яких потрібно прийняти певне твердження або концепцію.

Інформація до завдання

Обґрунтування є складним розумовий процесом, що поєднує послідовність мисленнєвих дій, які стосуються певної системи

тверджень або теорії загалом. У цьому процесі встановлюється зв'язок між основою (якоюсь загальною системою тверджень або теорією) і тим, що підлягає обґрунтуванню через розкриття характеристик першого. Істотну роль у механізмах обґрунтування відіграють дедуктивні міркування й умовиводи, коли висновок випливає із загальних тверджень або принципів (рух від загального до конкретного), тут виявляється складність доведення його до висновку або ланцюжка висновків.

Усі різноманітні способи обґрунтування, що забезпечують «достатні підстави» для прийняття твердження, поділяють на абсолютні й порівняльні.

Абсолютним обґрунтуванням є наведення таких переконливих або достатніх аргументів, за яких твердження, яке обґрунтовують, має бути прийнято.

Порівняльним обґрунтуванням є система переконливих доказів щодо підтримки та прийняття одного твердження порівняно з іншим, яке йому протиставляється.

Під час обґрунтування слід враховувати його вихідну основу для висновків, відповідно до чого розрізняють три види обґрунтування:

– експірієнтальне, основу якого складає досвід і переживання, процедура обґрунтування розгортається відповідно до очікувань, результат є однаковим для всіх спостерігачів;

– формальне, основу якого складає певний набір формальних правил, які трактуються як задані, процедура будується як послідовність кроків за цими правилами, що призводять до заданого результату;

– соціальне, основою якого є певний прецедент, процедура обґрунтування розгортається не за досвідом або логікою, а відповідно до попередніх вдалих варіантів.

Обґрунтування становить певну сукупність доказів, фактів і аргументів для переконання та/або підтвердження певної думки (гіпотези, ідеї тощо). Його використовують для схвалення тверджень, стосовно яких наведено *переконливі* аргументи. Обґрунтувати можна

не тільки описові висловлювання, які є істинними або помилковими, а й певні норми, релігійні вірування тощо.

Правило обґрунтування певного аргументу: задля переконання іншого неприпустимо користуватися недостатньо обґрунтованими твердженнями.

Порушення цього правила може призвести до таких помилок:

– отримання нового необґрунтованого аргументу;

– надмірне обґрунтування шляхом додавання до головного аргументу певної кількості необґрунтованих аргументів;

– аргументування шляхом надання аргументів, які своєю чергою обґрунтовуються саме цим аргументом.

Правило заборони неправдивих аргументів: неприпустимо свідомо користуватися завідомо неправдивими твердженнями, хибними припущеннями.

Порушення цього правила може призвести до таких помилок обґрунтування:

– отримання хибного твердження, що не відповідає дійсності, коли це невідомо тому, хто його використовує далі;

– відтворення брехливого твердження, хибність якого невідома тому, хто його використовує;

– надання суб'єктивного твердження, яке є недостатньо обґрунтованим, а той, хто його використовує, знає, що інший вважає його істинним.

Під час виконання завдань для самостійної роботи здобувач освіти має враховувати процесуальну різницю між обґрунтуванням, поясненням і аргументацією, а саме:

✓ обґрунтування включає послідовність мисленнєвих дій, що стосуються певного явища й тієї теорії або системи тверджень, складовим елементом якої воно є, тобто обґрунтування забезпечує доказ через установку примусовості;

✓ пояснення охоплює інтеграцію світу речей, їхніх назв, особистісних характеристик і пріоритетів, тобто пояснення забезпечує демонстрацію змісту через установку креативної примусовості;

✓ аргументація використовує розумові дії, що стосуються певного явища в ситуаційно-особистісному контексті безпосередньої взаємодії, тобто обґрунтування забезпечує доказ через установку воління.

Обґрунтування та аргументація співвідносяться між собою як мета і засіб: способи обґрунтування складають ядро усіх різноманітних прийомів аргументації, але не вичерпують їх. В аргументації використовуються не тільки коректні прийоми, до яких належать способи обґрунтування, але й некоректні прийоми (брехня, маніпуляції тощо), що не мають нічого спільного з обґрунтуванням. До того ж процедура аргументації як жива, безпосередня людська діяльність має враховувати не тільки тезу, що захищається або спростовується, а й контекст аргументації і передовсім її аудиторію. Прийоми обґрунтування на залежать від контексту аргументації, наприклад, від аудиторії. Але всі прийоми аргументації, що виходять за сферу прийомів обґрунтування, є менш універсальними і частіше менш переконливими, ніж обґрунтування.

Рекомендації

Виконання завдань для самостійної роботи передбачає пошук та/або формулювання чітко означених доказів в аргументів стосовно наведених фактів, думок і міркувань, які дають підстави погодитися з ними. Під час обґрунтування враховуйте особливості цього процесу.

Приклади завдань

☑ Розгляньте в різних інформаційних джерелах приклади ілюзій сприйняття й наведіть опис тієї, що вас найбільше вразила. Обґрунтуйте свій вибір.

☑ Наведіть 5 фактів із тем змістового модуля «Вступ до психології», які найбільше вас вразили. Обґрунтуйте свій вибір.

☑ Знайдіть у інформаційних джерелах автореферати дисертаційних робіт або анотації, наведені в дисертаціях, близькі за тематикою та/або напрямом вашого кваліфікаційного дослідження (до 5-ти авторефератів/анотацій). Проаналізуйте наукову проблему, сформульовану автором, і визначте її співвідношення з певною фундаментальною проблемою психології. Обґрунтуйте ваше рішення. Для виконання завдання необхідно прочитати статтю О.М. Ткаченка «Принципи, категорії і методологічні проблеми психології».

☑ Запропонуйте ШІ навести 5 найбільш цікавих фактів із певного розділу психології з обґрунтуванням їхнього вибору. Наведіть отриману відповідь із вашими враженнями стосовно його вибору фактів, доцільності обґрунтування, а також зазначте, наскільки влучними були ці приклади.

☑ Запитайте ШІ про особливості розвитку дитини в період раннього дитинства. Проаналізуйте його відповідь із позицій ваших знань про цей період і оберіть певну особливість розвитку дитини в період раннього дитинства, на яку, на ваш погляд, слід звернути увагу сучасних дослідників.

Узагальнення

> ***Узагальнення*** – це когнітивний процес виявлення загальних ознак, властивостей, закономірностей, що поєднують різні феномени або поняття на основі ширших уявлень.

Інформація до завдання

Наукове знання є сумою суджень, що узагальнюють реальність у певному масштабі. Узагальненням є будь-яке поняття, правило, закономірність, закон. У процесі узагальнення відбувається перехід від одиничного (окремого) до загального, коли на основі виділення

найсуттєвіших і найзагальніших ознак у предметі вивчення (одиничне) формулюють поняття, закони, провідні ідеї (загальне).

Узагальнення є переходом на більш високий ступінь абстракції шляхом виявлення загальних ознак (властивостей, відносин, тенденцій розвитку тощо) предметів аналізованої області. Це призводить до появи нових понять, законів, теорій. Узагальнення в процесі навчання реалізується у двох видах (рис. 40):

– емпіричне узагальнення – здійснюється формально-логічним шляхом за такою схемою: порівняння властивостей об'єктів (аналіз) – добір загальних властивостей (абстрагування) – перелік загальних властивостей (узагальнення);

– теоретичне узагальнення – є основою дедуктивного способу пізнання; здійснюється на основі аналізу й синтезу від абстракції до конкретизації; схема процесу теоретичного узагальнення: аналіз (відокремлення істотних властивостей об'єкта) – абстракція (розкриття власних внутрішніх властивостей об'єктів у закономірних залежностях) – узагальнення (наукове поняття, що відбиває істотно загальне в предметах і явищах).

Рисунок 40 – Характеристика видів узагальнення в процесі навчання

Для узагальнення фактів використовуються:

– поняття (визначення) – найпростіші абстракції, що є важливими структурними елементами будь-якої науки;

– категорії – ширші поняття, які є більш загальними абстракціями;

– принципи (постулати, аксіоми) – вихідні положення будь-якої галузі науки, які є початковою формою систематизації знань, зафіксовані в поняттях і категоріях;

– закони – узагальнення співвідношення категорій, що відображають найбільш суттєві, стійкі, повторювані зв’язки;

– теорії – найвища форма узагальнення й систематизації знань, яка на основі узагальненого досвіду застосування наукових принципів і методів забезпечує пізнання процесів і явищ у контексті впливів на них різноманітних факторів і побудову рекомендацій з їхнього практичного використання.

Виділяють кілька етапів узагальнення знань.

1. Первинні узагальнення – найбільш елементарні, що здійснюються на етапі сприйняття навчального матеріалу.

2. Локальні (понятійні) узагальнення, результатом яких є засвоєння окремих понять.

3. Міжпонятійні узагальнення, які полягають у встановленні суттєвих зв’язків між поняттями, що вивчаються.

4. Тематичні узагальнення – створюють умови засвоєння цілісної системи понять із певної теми, проблеми, галузі.

5. Підсумкові узагальнення сприяють встановленню властивостей і відношень між тематичними понятійними системами, які організуються в цілісну систему понять, категорій, законів, вивчених у межах певної дисципліни.

6. Міжпредметні узагальнення сприяють побудові цілісної картини світу на основі знань більш високого порядку – узагальнення узагальнень.

Функції узагальнення в навчальному процесі:

– закріплення, поглиблення й розширення знань;

– виокремлення головного та суттєвого;

– встановлення зв'язків і відносин між окремими одиницями знань;

– перенесення знань у межах одного предмета, а також на рівень міжпредметних зв'язків;

– формування наукової картини світу;

– забезпечення наступності знань на кожному кроці навчання.

Узагальнення є продуктом мисленнєвої діяльності як форма відображення ознак і якостей явищ дійсності з переходом на вищий ступінь абстракції через виявлення загальних ознак (властивостей, відношень, тенденцій тощо) предметів, явищ, феноменів певного розділу психології. Це означає перехід від понять із меншим обсягом абстракції та об’ємним змістом до понять більшого обсягу і з меншим змістом. Саме узагальнення є основним стрижнем, навколо якого групуються і якому підпорядковані прийоми такої діяльності на кожному рівні мислення.

Під час самостійної роботи здобувача освіти опанування прийомів узагальнення є надважливим завданням. Як фундаментальний розумовий процес воно відіграє центральну роль у навчанні, пізнанні й повсякденному житті. Узагальнення дає змогу швидко орієнтуватися в навколишньому світі, робити висновки на основі попереднього досвіду й застосовувати здобуті знання в нових ситуаціях.

Узагальнення може бути здійснене за допомогою схем, таблиць і різноманітних способів візуалізації знань. Таблиці є одним із ефективних наочних способів графічного узагальнення й структурування навчальних змістів, що зумовлює якісну організацію здобутих знань, виявлення шляхів поглиблення знань та/або їхньої недостатності.

Пропонуємо такі варіанти табличного узагальнення знань у процесі навчальної діяльності:

- прийом «Таблиця-синтез»;
- прийом «Знаю – Хочу знати – Дізнався(дізналася)»;
- прийом «Плюс – Мінус – Цікаво».

Прийом «Таблиця-синтез»

Цей прийом дає змогу узагальнювати певні знання з опорою на ключові слова, тобто вирішується одразу кілька завдань: опанування професійної мови й узагальнення за їхньою структурою відповідних характеристик і особливостей феномена, що вивчається (рис. 41).

КЛЮЧОВІ СЛОВА	ТЛУМАЧЕННЯ	ВИПИСКИ З ДЖЕРЕЛ

Рисунок 41 – Форма узагальнення за прийомом «Таблиця–синтез»

Алгоритм роботи з «Таблицею синтезом» складається в описаній нижче послідовності дій.

1. Визначаються ключові слова з теми, які заносяться в першу графу – «КЛЮЧОВІ СЛОВА».

2. З довідкової літератури й інших інформаційних джерел обирається одне або кілька тлумачень ключового слова в контексті теми, що вивчається. Ці тлумачення записуються в другу графу – «ТЛУМАЧЕННЯ».

3. Відповідно до мети узагальнення до графи «ВИПИСКИ З ДЖЕРЕЛ» записуються тези щодо характеристик обраного ключового слова, окремі акценти.

Прийом «Знаю – Хочу знати – Дізнався (дізналася)»

Це один зі способів графічної організації та логіко-смислового узагальнення навчального матеріалу. Ця форма є досить зручною, оскільки передбачає комплексний підхід до змісту теми (рис. 42).

Алгоритм використання прийому «Знаю – Хочу знати – Дізнався».

1. До початку роботи над темою актуалізуються наявні знання з теми й заповнюються перша та друга графи «Знаю», «Хочу знати».

2. Під час поглибленої роботи з вивчення й розширення обізнаності з теми, опрацювання інформаційних навчальних джерел заповнюється графа «Дізнався (дізналася)».

3. Проміжний висновок за допомогою зіставлення змістів трьох граф «Знаю», «Хочу знати», «Дізнався (дізналася)».

4. Завершується узагальнення з теми наповненням граф «Поняття, що використовуються» і «Залишилося для подальшого опрацювання».

Рисунок 42 – Форма узагальнення за прийомом «Знаю – Хочу знати – Дізнався (дізналася)»

Особливою вимогою використання цього прийому є те, що записи фіксуються в таблиці лише своїми словами, без цитування (переписування) джерел, з яким працювали.

Прийом «Плюс – Мінус – Цікаво»

Заповнення таблиці «Плюс–Мінус–Цікаво» допомагає узагальнювати інформацію на стадії осмислення, коли під час читання певних текстів заповнюються відповідні графи (рис. 43). Використання такої таблиці є доцільним для чіткого узагальнення прочитаного з позначенням власного ставлення до цього: чи було цікаво, що сподобалося, а що є нецікавим, зайвим.

Рисунок 43 – Форма узагальнення за прийомом «Плюс–Мінус–Цікаво»

Здобувачу важливо звернути увагу на відзначення того, що саме, на його думку, є нецікавим або зайвим. Тут можливі зміни, коли за подальшого розширення наявних знань і здобуття додаткових виявляється, що частина позначеного в цій графі може зайняти місце в графі «Плюс» і навіть у графі «Цікаво».

Рекомендації

Під час виконання завдань для самостійної роботи необхідно обрати спосіб узагальнення, який дасть змогу найкраще презентувати власний результат опанування певного змісту.

Основу складає розуміння того, що потрібно виокремити властивості, які об'єднують аналізовані об'єкти в ціле. Доцільно в процесі виконання таких завдань опановувати й випробовувати різні способи узагальнень, що сприятиме розширенню вашого мисленнєвого потенціалу.

Приклади завдань

☑ Підготуйте узагальнену характеристику методів, які використовують під час психологічних досліджень.

☑ Підготуйте узагальнювальну візуалізацію з теми «Пам'ять».

☑ Підготуйте узагальнювальну таблицю певного типу (за вибором) з теми, яка визначена варіантом. Вибір варіанту здійснюється з першою буквою прізвища здобувача освіти.

☑ Запропонуйте ШІ підготувати узагальнений опис системного мислення. До кожної складової узагальнення самостійно підготуйте змістовний коментар і 2–3 уточнювальних запитання.

Порівняння

Порівняння – розумова дія, за якої уявлення про певний предмет (явище, ідея тощо) конкретизується шляхом зіставлення його з іншим предметом задля виявлення подібності й відмінності між ними та досягнення більш глибоких закономірностей і взаємозв'язків.

Інформація до завдання

Порівняння є одним із найпоширеніших методів пізнання, який допомагає формувати нові поняття, удосконалювати наявні знання, розширювати розуміння об’єктивного світу. Порівняння широко використовують для систематизації та класифікації понять, адже це дає змогу зіставити невідоме з відомим, пояснити нове через уже вживані поняття й категорії.

Порівняння є одним із найбільш значущих компонентів людського мислення. Дослідження доводять, що просте порівняння двох речей може призвести до важливих змін у системі знань і допомагає вивчати широкий спектр об’єктів.

Структурні елементи порівняння (рис. 44):

►об’єкт, що порівнюється;

►об'єкт, із яким порівнюється;

►ознака для порівняння.

Рисунок 44 – Структурні елементи порівняння

Порівняння сприяє розвитку аналітичного мислення. Для успішного порівняння потрібно володіти спостережливістю, умінням бачити глибокі зв'язки й відкривати нові аспекти. Порівняння може бути об'єктивним (між предметами чи явищами) або абстрактним (між ідеями чи поняттями). Важливим тут є набуття вмінь визначати й обґрунтовувати доцільні ознаки для порівняння.

Вимоги до порівняння.

1. Порівнювати можна лише явища, між якими існує визначена об’єктивна спільність або які мають певний зв'язок між собою.

2. Для пізнання об’єктів шляхом їхнього порівняння необхідно чітко визначитися з критеріями, за якими порівнюються об'єкти; вони мають бути найбільш значущими та/або істотними.

3. Перелік критеріїв має відповідати меті порівняння й бути максимально повним (вичерпним).

Алгоритм порівняння (рис. 45).

1. Усвідомлення причин і визначення мети здійснення порівняння.

2. Визначення об’єктів порівняння.

3. Пошук елементів, ознак, властивостей, тенденцій розвитку, які можна порівнювати.

4. Вирішення питання, які типи й способи порівнянь будуть доцільними: пошук схожості, пошук відмінності або пошук за двома варіантами.

5. Виокремлення критеріїв, за якими буде проводитися порівняння.

6. Збирання інформації щодо визначених параметрів.

7. Зіставлення характеристик-критеріїв із використанням обраного способу організованої інформації щодо параметрів різних елементів.

8. Формулювання висновку, який відзначає подібність і відмінність об’єктів.

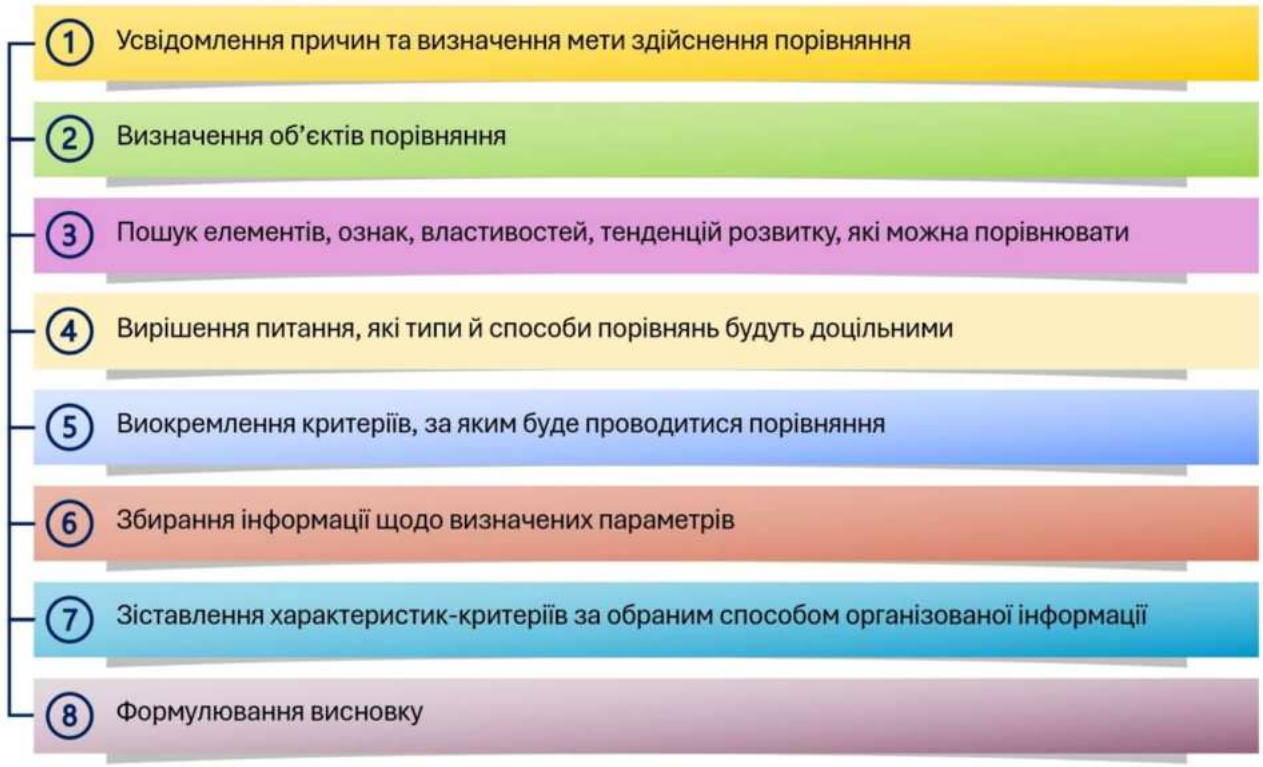

Рисунок 45 – Алгоритм порівняння

Порівняння є потужним і корисним інструментом мислення, але варто враховувати, що воно має певні *обмеження й недоліки*.

1. Використання порівняння часто потребує *скорочення та спрощення* інформації для того, щоб зробити його зрозумілішим і більш наочним. Це може призвести до втрати важливих деталей і характеристик об'єктів і неточної побудови картини явищ.

2. Порівняння є ефективним лише *за наявності кількох предметів* або явищ, які можна порівняти між собою. У багатьох випадках важко або неможливо знайти відповідні об'єкти для порівняння.

3. Результати порівняння *залежать від контексту*, у якому його здійснюють. Це може привести до розбіжностей розуміння об’єкта.

4. У процесі порівняння складно знайти *баланс пізнання між суб'єктивним* (кожна людина має свої пріоритети й критерії порівняння і досвід трактування результатів) *та об'єктивним* (результати порівняння не дають об'єктивних відповідей унаслідок їхніх змін залежно від інтелектуальних здібностей людини).

Порівняння може бути представлене у схемах, таблицях і різноманітних візуалізаціях. Під час навчання найчастіше використовують такі основні методи порівняння:

– ранжування або розставлення пріоритетів – об'єкти або явища порівнюються за визначеними критеріями, а результати організовують за списком відповідно до збільшення чи зменшення рангової оцінки;

– парного порівняння – предмети або явища розглядаються й оцінюються в парах, у результаті отриманих оцінок за визначеними критеріями будується система переваг або пріоритетів;

– побудова порівняльної таблиці – є одним із основних методів порівняння, за допомогою якої наочно упорядковують наявну інформацію.

Порівняльні таблиці створюють основу аналізу подібності й відмінності, акцентують увагу на конкретних критеріях. Серед варіантів порівнянь за допомогою таблиць можна запропонувати такі:

- прийом «Концептуальна таблиця»;
- прийом «Зведена таблиця»;
- прийом «Аналіз умов».

Прийом «Концептуальна таблиця»

Концептуальна таблиця забезпечує аналіз інформації шляхом визначення подібності й різниці між об'єктами чи явищами, що складає основу для висновків щодо вивченого феномена (рис. 46).

Робота з таблицею складається в описаній нижче послідовності.

1. Зрозуміти тему (проблему), яку необхідно вивчити.

2. Вибрати об'єкти чи явища, які можна порівняти в таблиці.

3. Визначити критерії, за якими буде здійснюватися порівняння об'єктів чи явищ.

4. Заповнити таблицю: перший стовпчик має містити визначені для порівняння об’єкти, кількість інших стовбців визначається кількістю обраних критеріїв, за якими буде здійснене порівняння.

5. Позначити на таблиці подібні властивості, а також ті, що різняться, із використанням наочних прийомів (колір, формат шрифту тощо).

6. Проаналізувати заповнену таблицю шляхом групування, узагальнення, систематизації подібності й різниці між об'єктами чи явищами.

7. Зробити висновок, який фіксує результати порівняння.

Об'єкти	Критерій 1	Критерій 2	Критерій N
Об'єкт 1	Властивість за критерієм 1	Властивість за критерієм 2	Властивість за критерієм N
Об'єкт 2	Властивість за критерієм 1	Властивість за критерієм 2	Властивість за критерієм N
Об'єкт 3	Властивість за критерієм 1	Властивість за критерієм 2	Властивість за критерієм N
•••	•••	•••	•••
Об'єкт N	Властивість за критерієм 1	Властивість за критерієм 2	Властивість за критерієм N

Рисунок 46 – Концептуальна таблиця

Прийом «Зведена таблиця»

За цим прийомом таблиця будується для порівняння двох об’єктів за таким правилом: середній стовпчик має назву «лінія порівняння», у якому наводять категорії, за якими передбачається порівняння певних об’єктів, явищ, подій, фактів. У стовпчики, розташовані по обидва боки від «лінії порівняння», заноситься інформація, яка порівнюватися (рис. 47).

Рисунок 47 – Зведена таблиця порівняння

Основним змістом цього завдання є визначення характеристик, за якими порівнюють різні явища, об'єкти тощо. Вихідне правило побудови таблиці полягає в тому, що слід знайти баланс між змістом того, що порівнюється, і категоріями, за якими передбачається порівняння. Категорії порівняння можуть бути сформульовані як поняття, ключові слова, формати дій тощо.

Прийом «Аналіз умов»

Таблиця будується за допомогою трьох стовпців, які дають змогу порівняти умови використання певного об’єкта, засобу, методу тощо (рис. 48).

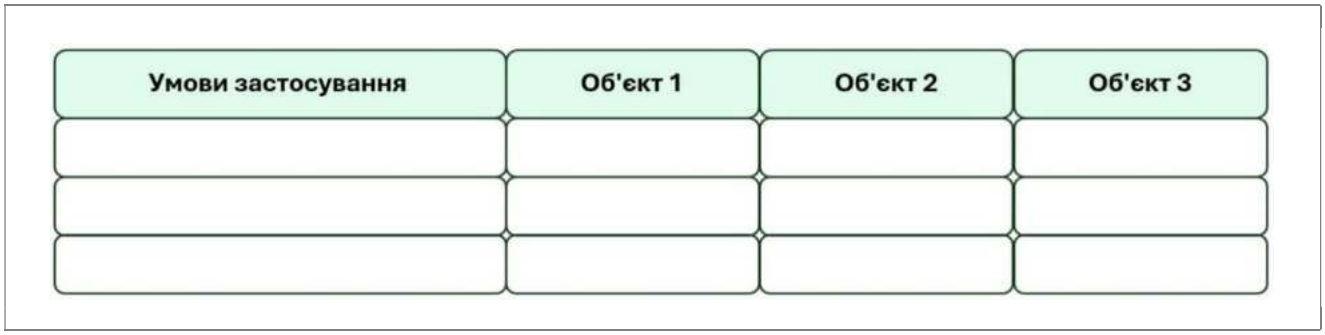

Рисунок 48 – Формат таблиці «Аналіз умов»

Робота передбачає описану нижче послідовність дій.

1. Визначається перший об’єкт для порівняння.

2. У стовпчику з назвою «умови застосування» наводять виокремлені умови використання.

3. Обираються додаткові об’єкти (2, 3…) для порівняння.

4. Для кожного з визначених об’єктів визначаються якісні оцінки застосування в певних умовах.

5. У заповненій таблиці визначаються найбільш загальні умови застосування обраних об’єктів.

Рекомендації

Під час виконання завдань для самостійної роботи обирайте прийоми порівняння, що відповідають умовам завдання та є для вас зрозумілими. Якісно зроблене порівняння передбачає наочність самого процесу та його результатів. Здійснення порівняння з метою визначення спільного чи відмінного не передбачає наведення вражень і описів, узагальнених трактувань різних характеристик порівнюваних феноменів, понять, категорій.

Важливою складовою завдань, основу яких складає порівняння, є висновок про його результати. Побудова, наприклад, лише таблиці порівнянь або суцільного тексту з переліком таких порівнянь є тільки частиною завдання. Обов'язково мають бути зафіксовані узагальнені результати роботи з цією таблицею чи текстом.

Приклади завдань

☑ Вивчіть навчальну й довідкову літературу з теми «Психологія особистості» й випишіть щонайменше 7 визначень поняття «особистість» (із точною вказівкою на джерело та сторінки). Порівняйте їх, зазначте те, що в них є спільного. Позначте визначення, що відображає ваше розуміння його трактування зі психологічних позицій.

☑ Знайдіть у навчальних або наукових психологічних джерелах кілька (5–7) визначень поняття «мудрість». Порівняйте їх і відзначте особливості мудрості як психологічного феномена. У підсумку сформулюйте власне поняття «мудрість» як психологічний феномен.

☑ Складіть порівняльну таблицю (за вибором) відомих вам інструментів або методів ухвалення рішень.

☑ Запропонуйте ШІ навести визначення поняття «свідомість» відповідно до різних психологічних підходів (не менше 8-ми). Підкресліть ключові слова. Додатково позначте те визначення, яке ви вважаєте більш зрозумілим та/або поширеним.

Ключові слова

> ***Ключові слова*** – це слова, що мають істотне смислове навантаження, тобто допомагають розкрити зміст певного тексту.

Інформація до завдання

Під час вивчення й аналізу навчального або наукового тексту ключові слова є одиницями, що відбивають панівну ідею цілого контексту його змісту.

Ключові слова є провідним вектором інтерпретації тексту, тому в мовознавстві визначаються як розряд високочастотної лексики тексту, що складає його семантичне ядро. Вони відрізняються повторюваністю, полівалентністю, а також підсилюють інформативність твору й стають квінтесенцію тексту.

Смислове навантаження ключових слів щодо розкриття змісту певного тексту (теми), зумовлює їхній вибір для забезпечення його розуміння. Якість ключових слів, які відповідають тексту, передбачає збалансованість загальновизнаних слів, що описують текст, і унікальних, що демонструють його специфіку. Вибір правильних ключових слів вимагає глибокого розуміння змісту тексту або теми, а також ретельної уваги до деталей змісту.

Поради для вибору найефективніших ключових слів.

1. Ключові слова відображають терміни й поняття, які необхідно використовувати для пошуку інформації, пов'язаної з текстом (темою).

2. У переліку ключових слів не використовують поняття й терміни, які вже є в назві тексту або теми.

3. Ключові слова мають бути присутніми в усьому змісті тексту (теми) або наявними в окремому розділі, тобто відповідати вимогам повторюваності.

4. Вибір ключових слів передбачає їхню конкретність і лаконічність.

5. Ключові слова мають точно розкривати конкретний зміст тексту (теми).

6. Використання загальних термінів і понять має бути обґрунтованим, бажано уникати переважання ключових слів загального значення.

7. Ключові слова мають правдиво презентувати зміст тексту (теми).

8. Важливо уникати хаосу й великої кількості ключових слів, їх треба групувати за тематикою та/або структурою окремих частин змісту.

Ключові слова – це слова або фрази, які узагальнюють основний зміст теми й допомагають пошуковим системам і базам даних класифікувати, індексувати й ідентифікувати її, що значно полегшує пошук у інформаційному просторі.

Належним чином побудований список ключових понять дає змогу ефективно опанувати певний обсяг навчального матеріалу з теми, структурувати його відповідно до загального змісту дисципліни.

Рекомендації

Ретельно добирайте ключові слова, які дають змогу максимально повно описати зміст певної теми, забезпечити якісну навігацію в межах дисципліни. Обрані вами слова мають продемонструвати розуміння та здатність узагальнювати певний обсяг навчального змісту. Переконайтеся, що ваші ключові слова тісно пов’язані з означеною темою. Виберіть достатньо-необхідну їхню кількість. Вважається, що кількість ключових слів (понять) має бути не менше 5-ти, але не більше 20-ти слів.

Приклади завдань

☑ Проаналізуйте зміст визначеного варіантом змістового модуля дисципліни. Випишіть із підручників, довідників та інших інформаційних джерел 7–10 ключових понять до цього модуля. До кожного поняття

знайдіть кілька (2–3) варіантів їхнього трактування. Обов'язково позначте посилання на використані джерела.

☑ Оберіть до визначеного в темі базового поняття (феномена) 5 понять, які можуть скласти основу побудови ментальної карти до теми. Обґрунтуйте ваш вибір.

☑ Визначте 5–7 ключових слів до заданої варіантом теми. Запропонуйте їх ШІ із запитом підготувати текст до 3000 знаків з використанням цих ключових слів. Проаналізуйте текст, відзначте його відповідність заданій темі.

Смислові одиниці

> ***Смислова одиниця тексту*** – це найменша частина тексту, яка несе базове смислове навантаження, виражає ключові значення й дає змогу вільно ідентифікувати текст.

Інформація до завдання

Слово – це найменша смислова одиниця мови, яка є основою побудови висловлювань, тобто це елемент мовленнєвої системи, що є нерозкладним у межах такого рівня членування тексту і протиставленим іншим одиницям у підсистемі мови.

Смисловими одиницями тексту є окремі слова, поняття, словосполучення, які несуть *базове смислове навантаження*. Поняття «*смисл*» презентує не конкретну психологічну структуру, а складну й багатогранну смислову реальність.

Смисл є такою одиницею свідомості, за якої:

– зміст певного об'єкта пов'язаний у цій свідомості з ментальним образом предметного знаку;

– зріз змісту об'єкта відображається в мисленні, коли певний знак репрезентує об'єкт понятійно або у формі представлень, що обумовлюються науковими чи житейськими потребами;

– визначається характер змісту слова (поняття, думки), що формується в певних обставинах, тобто зміст доцільно й планомірно обирається відповідно до наміру й замислу виразу та не є повноцінним змістом предмета.

Отже, смисл є характеристикою того чи іншого соціокультурного феномена, що відзначає значущість, статус, роль цього феномена у відносинах із іншими феноменами, а також всередині певної цілісності, до якої цей феномен належить. Смисли породжуються у взаємодії між собою та в процесі рефлексії, коли пізнання об'єкта передбачає міркування з надання смислу всьому, що нас оточує. Усі поняття, якими людина оперує, є складними системами смислів і уявлень, що набуваються в досвіді соціокультурного життя.

Пізнання не лише спрямоване на об’єкт, а й передбачає надання смислу всьому, що заслуговує нашого міркування. Тому пізнання є певною зміною смислів, які у своїй послідовності аргументують доцільність пізнавального процесу в досягненні ним істини та її верифікації (чи фальсифікації).

Рекомендації

Під час вибору смислових одиниць зверніть увагу, що вони несуть основне глибинне, сутнісне навантаження, а не є переліком ключових понять, які відображають загальний зміст певного тексту.

Приклади завдань (для магістерського рівня освіти)

☑ Наведіть перелік основних смислових одиниць аргументації актуальності запланованого вами дослідження в межах виконання кваліфікаційної роботи магістра. Важливо, що вони мають стосуватися саме аргументації, а не містити ключові слова до проблеми.

☑ Оберіть наукову статтю з проблеми запланованого вами магістерського дослідження. Проаналізуйте зміст статті. Визначте три смислові одиниці, які відображають її смисли. Обґрунтуйте ваш вибір.

☑ Запропонуйте ШІ сформулювати 5 смислових одиниць до обраної вами статті. Оцініть його рішення, відзначте, чому і в чому ви з ним погоджуєтесь, а що викликає у вас сумнів.

ТЕКСТОВІ ФОРМИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Твір-міркування (твір-роздум)

Твір-міркування – це текст, у якому доводяться й роз'яснюються причини чи наслідки явищ і подій.

Міркування – форма мислення, послідовний виклад суджень або умовиводів, спрямованих на те, щоб з'ясувати істинність тези, довести її або заперечити.

Інформація до завдання

Міркування є процесом і результатом роздумів. Людина спроможна заглиблюватися думками, щоб зрозуміти та/або пояснити певні феномени, явища, факти, предмети, тобто вона здатна розмірковувати (обмірковувати).

Основою міркування є причинно-наслідкові відносини, докази. У широкому значенні до міркування відносять усі тексти, у яких або представлені каузальні відносини, тобто і доказ, і пояснення, або виражена авторська позиція як, наприклад, у оглядах або під час систематизації матеріалу.

Пізнавальні ситуації обмірковування вимагають розгортання низки думок, які стосуються певного предмета або запитань і йдуть одна за одною в такий спосіб, що з попередніх думок послідовно випливають наступні, а в результаті знаходиться відповідь на поставлене запитання. Безсумнівно, міркування є поступовим переходом від певних посилань (тези) до висновку.

Мета твору-міркування – довести думку за допомогою доказів, аргументів, прикладів, зіставлень. Такий текст містить зіставлення та

зв'язування думок, щоб довести щось, зробити висновки. Сам процес міркування є особливим логічним засобом, у ході якого на основі відомих знань здобувають нові. Знання фактів є точкою відліку вивчення наук, адже саме міркування наповнює факти, проблеми й поняття змістом. Розмірковуючи над здобутим знанням, людина приходить до повнішого його розуміння.

У творі–міркуванні зазвичай ідеться про пошук відповідей на запитання «Чому?» («Навіщо?»). На початку стверджується певна думка, далі йде доведення та доказ її правильності (істинності), а завершується цей текст обов'язковим висновком.

Текст твору-міркування складається з трьох частин.

У *першій* частині висловлюється думка, яка потребує пояснення чи доведення. Тут важливо чітко висловити тезу. Ця частина вимагає відповіді на запитання «чому»?

У *другій* частині тексту дається відповідь на запитання, сформульоване в першій частині – «тому що». Підготовка цієї частини передбачає пошук переконливих доказів на захист твердження й містить пояснення, докази, аргументи, приклади чи зіставлення, які будуть підтверджувати чи спростовувати висловлене твердження.

У *третій* частині виводиться загальний висновок – «отже». Він є результатом, до якого приходять у процесі розмірковування над висловленим твердженням. Його формулюють коротко й конкретно.

Отже, структура твору-міркування є такою (рис. 49):

- твердження (теза);
- доведення;
- висновок.

Рисунок 49 – Загальна структура твору-міркування

Кожну частину тексту-міркування треба записувати з нового абзацу.

Виділяють два великі типи текстів-міркувань.

1. *Текст-міркування аргументувального типу* з «жорсткою» композиційною моделлю, а саме: теза–аргумент–висновок (подано вище). У такому тексті з чіткою структурою побудови ланцюга висновків на обрану тему кожне наступне судження витікає з попереднього. У процесі викладу міркування реалізовують такі комунікативні настанови: доведення, пояснення, спростування. Таке міркування має на меті з'ясувати визначене поняття, розвинути, довести або скасувати усталену думку. Такі тексти-міркування потребують добору, аналізу й узагальнення фактів задля розкриття причинно-наслідкових смислових зв'язків між об'єктами, явищами та діями.

Підтипи тексту-міркування аргументувального типу.

1. Текст-доказ – обґрунтовує правильність суджень, істинність яких не є очевидною, він розкриває істинність одних суджень і хибність інших.

2. Текст-спростування – доведення хибності тези.

3. Текст-підтвердження або емпіричного доказу – функція встановлення достовірності висловленого положення за допомогою підкріплення його фактами.

4. Текст-обґрунтування – встановлення доцільності дії, мотивування.

2. *Циклічний текст-міркування* характеризується зміною системи міркувань у різних частинах тексту. Для них характерним є роздуми з ослабленим логіко-структурним аспектом композиції тексту, а також переважання стилістико-риторичних планів вираження думки, широке використання фігур думки, що створюють ефект руху свідомості, розповсюджуючи відомі явища. Особливості текстів-міркувань цього типу спираються на індивідуальні особливості мовленнєвих форматів особистості, її настрою, специфіки бачення світу.

Відповідно до функціонального спрямування розгортання процесів міркування розрізняють такі типи міркування:

1) власне міркування, функцією якого є виведення нового знання;

2) доведення, функцією якого є встановлення істинності чи хибності певного твердження;

3) підтвердження, функцією якого є встановлення достовірності певного твердження;

4) обґрунтування, функцією якого є встановлення доцільності певної дії;

5) пояснення, функцією якого є встановлення причин певної події.

Отже, твір-міркування є цілісною системою взаємопов'язаних, взаємообумовлених та ієрархічно співвіднесених одне з одним поглядів, думок, асоціацій і проявів особистості автора. Відмінність міркування від роздуму полягає в тому, що, під час міркування суб'єкт прагне знайти певну відповідь, дійти певного висновку, отже його роздуми зумовлюють постановку необхідних запитань, які сприяють розумінню об'єкта, що розглядається.

Рекомендації

Самостійна робота передбачає продукування низки власних міркувань стосовно заданої проблеми, пошуку способів її розв'язання як певна послідовність взаємопов'язаних думок. Ці завдання виконуються самостійно **без звертання до штучного інтелекту**. Власні думки, навіть не дуже «гладенько» висловлені, мають більшу цінність для вас, ніж транслювання думок машинного мислення.

Приклади завдань

☑ Прочитайте публікацію Елізабет Колберт «Чому факти не змінюють нашої думки». Підготуйте ваш твір-міркування щодо того, про що йдеться в публікації. Виберіть певну тезу й проілюструйте її прикладом із вашого життя.

☑ Підготуйте твір-міркування на тему «Цілепокладання чи спонтанність – важлива здатність ефективного життя».

Есе

> ***Есе*** – невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію та висловлює індивідуальні думки й враження з конкретного приводу чи питання та не претендує на вичерпне й визначальне трактування теми.

Інформація до завдання

Як вид самостійної роботи здобувача освіти есе є своєрідним твором-міркуванням над певною проблемою з використанням асоціативних образів, ідей, концепцій з галузі знання, що вивчається, а також громадської практики та власного досвіду. Ми вчимося мислити, поки вчимося висловлювати свої думки. Есе є одним із видів текстів-міркувань зі своїми специфічними особливостями.

Коли необхідно написати есе, то *кожна думка в ньому має бути самостійною*. Есе відображає особисті уявлення про світ, проблему, явище, факт, навіть якщо це уявлення здобуте лише шляхом посиленого читання й опрацювання чужих думок. За допомогою есе можна асоціювати факти й твердження з різних джерел, будувати аргументацію, робити знання більш чіткими та систематизованими.

Головна *мета есе* – навчитися логічно вибудовувати аргументи, які складають основу прикінцевих висновків. Завдання полягає в тому, щоб коротко розглянути інформаційні джерела, розвинути свою аргументацію та дійти розумних висновків.

Основу есе складають сила й оригінальність доказів. Це означає, що слід не просто ознайомитися з судженнями авторитетів із цього питання, а й доповнити їх *власними судженнями*, скорегувати відповідно до інших джерел і думок інших авторів. Важливо не просто розповідати, що написано в книгах (переказування прочитаного), а

зіставляти те, що там написано, і включатися до обговорення проблеми, викладати *власні думки* стосовно питання, що вивчається.

Основними прикметними характеристиками есе є такі :

– невеликий обсяг;

– наявність конкретної теми, проблеми або питання;

– внутрішня смислова єдність;

– свобода творчості та стилю;

– суб'єктивна позиція висловлювань, тобто відображення власного світогляду, думок і почуттів, роздумів і асоціацій, а не просто відтворення фактів;

– невимушеність і свобода міркувань;

– динамічна зміна полеміки в послідовності висловлювань, запитань;

– орієнтація на розмовний стиль мовлення, образність, парадоксальність, афористичність.

Особливого значення під час написання есе набуває актуалізація власного життєвого досвіду як «узагальненого» продукту опрацювання у свідомості багатьох відбитків пережитих ситуацій. Процес написання створює умови виходу за рамки свого досвіду та його переконструювання, а інформація, сприйнята в певній ситуації, стає моделлю переосмислення реальності. Відтак саме ситуація актуалізації досвіду може служити тим контекстом, на тлі якого можливі міркування над проблемою та вираження своїх думок.

Мета навчального есе – розвиток навичок самостійності творчого мислення й письмового викладу власних думок шляхом розкриття обраної або запропонованої викладачем теми з використанням роздумів і доказів, підкріплених аргументами.

Структура навчального есе запропонована нижче (рис. 50).

1. Вступ: загальна характеристика актуальності проблеми.

2. Основний виклад: послідовність думок автора за правилом коротка теза – аргумент.

3. Висновок: підсумовуються міркування, складається загальне резюме про ставлення та/або думки з проблеми.

Рисунок 50 - Структура есе

Есе як вид самостійної роботи характеризується такими особливостями:

– оригінальністю способу подання тексту;

– суб'єктивізацією змісту, застосуванням метафор і асоціацій, які свідчать про обізнаність здобувача та його орієнтацію в проблемі;

– авторською модальністю тексту, його відкритістю, свободою в оцінках і коментарях;

– вільною формою запису, що допускає поєднання різних жанрових варіантів – лист до себе, звернення до читача тощо;

– установкою на розмовну інтонацію і лексику, природністю тону міркування, що не претендує на загальноприйняте трактування предмета висловлювання, без використання наукової термінології.

На перший погляд, написання есе є достатньо легким завданням, оскільки немає потреби опрацьовувати певну кількість джерел, поєднувати знайдену інформацію за логікою доповіді й забезпечувати її цілісність. Однак його написання передбачає висловлення *власної думки* з залученням власного досвіду, а відтак потребує багатого словникового запасу, афористичного мислення, послідовності у викладі думок і вміння використовувати образні засоби.

Отже, есе – це твір невеликого обсягу й вільної композиції, що виражає індивідуальні враження та міркування з конкретного приводу чи питання та явно не претендує на остаточне або вичерпне трактування

предмета. Есе є евристичним інструментом власного мислення, формулювання власних думок.

Есе мають різні форми, кожна з яких призначена для ефективної передачі конкретної інформації та ідей (рис. 51).

Рисунок 51 – Види есе

1. *Описові есе* – це жанр пояснювального письма, призначений для яскравого зображення людини, місця, предмета чи події за допомогою детального опису й сенсорних образів. Їхня основна мета – стимулювати сенсорний досвід і емоції за допомогою використання описових прикметників, яскравих прислівників і переносного значення слів, які апелюють до органів зору, звуку, смаку, дотику й нюху.

Структурно ці есе зазвичай вводять тему у вступі, розвивають її опис в основних абзацах шляхом побудови логічної послідовності сенсорних деталей і завершуються узагальненням як цілісним враженням чи емоційним впливом. Завдяки інтеграції елементів опису й емоційної мови такі есе ефективно занурюють у глибину теми, залишать незабутнє й глибоке враження.

2. *Есе про процес* – це навчальні частини пояснювального тексту, які систематично окреслюють етапи та/або процедури процесу для з'ясування способів його виконання чи особливості його функціонування. Ці есе полегшують розуміння й дають змогу відтворити в тексті певний процес за допомогою чіткого й покрокового опису керівництва ним. Такі есе є навчальними саме тому, що за допомогою структурованих і самостійно створених описів сприяють ефективному опануванню механізмів здійснення процесів і пояснення ланцюжка операцій.

3. *Порівняльні есе* – це аналітичні тексти, які дають змогу досліджувати подібності й відмінності між двома або більшою кількістю предметів, ідей, явищ тощо. У цих есе ретельно розглядаються й висвітлюються ключові характеристики, атрибути й аспекти кожного досліджуваного предмета.

Метою порівняльних есе є забезпечення розуміння взаємозв'язків між предметами, ідеями або явищами, які можуть бути не одразу очевидними, шляхом виявлення схожості, а також виокремлення контрастних рис, які відрізняють їх одне від одного. Такий процес аналізу допомагає досягти глибшого пізнання предметів, що порівнюються, через формулювання власних поглядів на їхні нюанси й наслідки. Порівняльні есе не лише висвітлюють спільні риси, але й підкреслюють унікальні якості, заохочуючи замислитися над значенням цих подібностей і відмінностей у ширшому контексті.

4. *Причинно-наслідкові есе* досліджують взаємозв'язки між діями та їхніми результатами. У цих текстах ретельно розглядаються причини, через які відбуваються певні події або ситуації, а також наслідки, до яких призвели ці причини.

Головним тут є дослідження зв'язків, визначення основних чинників, що стоять за конкретними результатами, демонстрація того, як одна подія може безпосередньо впливати на іншу або зумовлювати її. Цей аналітичний підхід допомагає зрозуміти ланцюжок подій, моделі поведінки й ширші наслідки явищ, що вивчаються.

5. *Есе про проблему та її розв'язання* зосереджені на виявленні важливих проблем, визначенні шляхів і пропозицій щодо ефективних рішень. Ці есе починаються з представлення певної проблеми чи питання, ретельного аналізу їхніх причин і наслідків. На основі цього пропонуються практичні стратегії або рішення, що сприяють подоланню проблеми.

Цей тип есе має на меті підвищити обізнаність, стимулювати критичне мислення й мотивувати до дій із вирішення соціальних, екологічних чи особистих проблем. Завдяки вдумливому аналізу й

інноваційним пропозиціям ці есе сприяють більш широким дискусіям та ініціативам, спрямованим на позитивні зміни.

6. *Академічне есе* – це офіційний твір, який представляє добре структурований аргумент або аналіз із конкретної теми в межах певної академічної дисципліни. Це навчально-наукова робота, що вимагає критичного мислення, досліджень і доказових міркувань для підтримки думок і тверджень автора есе.

На відміну від інших форм письма, академічні есе характеризуються своєю спрямованістю на інтелектуальне дослідження, логічну організацію та дотримання академічних конвенцій. Зазвичай вони пишуться для аудиторії колег, викладачів або фахівців певної галузі, щоб сприяти розумінню окремих проблем або залучити до критичного дискурсу.

Академічні есе є для здобувачів засобом демонстрування свого розуміння предмета, здійснення критичного аналізу й продуктивного висловлення своїх ідей. Вони сприяють ширшому академічному спілкуванню, інтелектуальному зростанню та розширюють знання в певній галузі навчання.

Існує кілька видів академічних есе (рис. 52), кожен із яких має свою унікальну мету, структуру й підхід до представлення інформації та аргументів. Важливо зазначити, що ці види есе служать загальними категоріями, а деякі есе можуть поєднувати елементи різних типів. У межах кожного типу можуть бути певні варіації та підвиди залежно від конкретних вимог завдання або навчальної дисципліни.

ВИДИ АКАДЕМІЧНИХ ЕСЕ :				
твір-розповідь	твір-опис	пояснювальний нарис	переконувальне есе	класифікаційне есе

Рисунок 52 - Види академічних есе

1. *Твір-розповідь*. У межах есе здобувач розповідає певну історію або розкриває особистий досвід з теми шляхом яскравого опису подій,

персонажів і умов, часто використовуються сенсорні деталі й техніки оповідання. Розповідні есе мають на меті викликати емоції або передати досвід, урок чи мораль.

2. *Твір-опис*. Такі есе зосереджені на детальному описі людини, місця, предмета чи події з використанням сенсорної мови та яскравих образів, що сприяє побудові виразної картини у свідомості читача. Мета – допомогти читачеві пережити та/або уявити описуваний предмет.

3. *Пояснювальний нарис* має на меті пояснити, інформувати або описати певний термін, поняття, зміст тощо. Він є збалансованим аналізом предмета через представлення фактичної інформації, визначення, пояснення або покрокового опису процесу. Пояснювальні есе вимагають ретельного дослідження й чіткого представлення ідей із використанням доказів і прикладів для підтримки пояснень.

4. *Переконувальне есе* має на меті запевнити читача прийняти певну думку, погляд, висновок, зробити конкретну дію або змінити свої переконання чи поведінку. У ньому мають бути представлені аргументи й докази щодо підтримки чітко визначеної позиції (думки) шляхом послідовного її обґрунтування, представлення логіки міркувань, емоційних закликів або апеляції до авторитету. Переконувальні есе вимагають глибокого дослідження, сильної риторики й ефективного використання доказів, щоби вплинути на думку іншої людини.

5. *Класифікаційне есе* має на меті надати ясність і структуру складним або різноманітним предметам шляхом сортування (класифікації) їх за окремими категоріями. У такому есе створюються умови для кращого розуміння взаємозв'язків між різними елементами й можливостей виявити подібності та відмінності всередині груп. Основна теза такого есе окреслює основу класифікації, якою є базовий принцип, поняття або ідея чи якість, які є спільними й дають змогу групувати їх разом. Далі розкриваються конкретні характеристики, що використовуються для сортування предметів або ідей у певну категорію. Далі шляхом логічно організованого контенту певного кола тем, предметів і явищ із прикладами для кожної категорії визначаються

допоміжні деталі класифікації. У класифікаційному есе організаційна структура має вирішальне значення для ефективної категоризації та групування предметів або ідей на основі конкретних критеріїв. Виділяють два основних типи організаційної структури: ієрархічна й функціональна.

Кожен тип есе має чітку мету щодо передавання інформації, аналізу концепцій, систематичного й логічного обґрунтування ідей. Розуміння типів есе допомагає вдало представляти власні погляди, вносити їх для дискусій та/або ухвалення рішень.

Створення есе передбачає кілька важливих кроків задля забезпечення ясності, зв'язності та якості побудови його тексту.

Основні кроки написання есе (рис. 53).

1. *Розуміння теми-завдання* есе. Уважно прочитайте й зрозумійте, про що має бути есе, які питання мають бути розглянуті; визначте тематичну спрямованість, область знань; уважно ознайомтеся з додатковою інформацією та наявними інструкціями до есе.

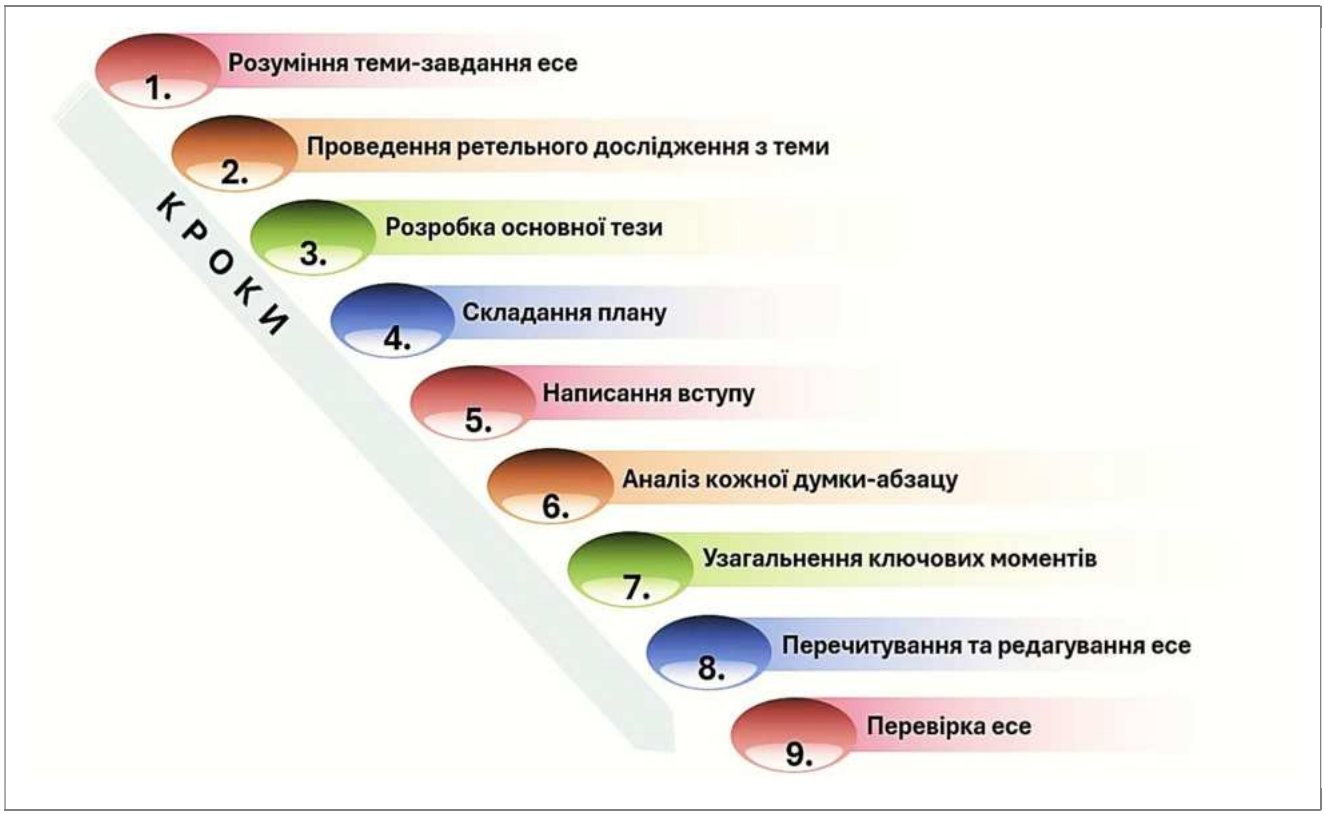

Рисунок 53 – Кроки написання есе

2. *Проведення ретельного дослідження з теми*. Вихідним є збір необхідної інформації та проведення дослідження з теми есе. Використовуйте навчальні підручники й посібники, наукові статті, інформацію з авторитетних веб-сайтів та інших надійних джерел, щоб зібрати докази, приклади й допоміжні матеріали.

3. *Розробка основної тези*. Сформулюйте чітку й лаконічну тезу, яка представляє ваш основний аргумент або вашу центральну думку; теза має забезпечувати фокус для аналізу й обговорення.

4. *Складання плану*. Упорядкуйте думки й ідеї шляхом визначення основних складових есе (вступ, основні абзаци й висновок); розташуйте свої підтверджуючі думки та докази в логічному порядку.

5. *Написання вступу*. Вступ має надихати й привертати увагу до теми з чітким формулюванням основної тези; надайте огляд основних моментів, які ви плануєте обговорювати.

6. *Аналіз кожної думки в контексті загальної тези* в окремих абзацах основної частини. Кожну думку або аргумент стосовно основної тези розкривайте в окремих абзацах; надайте обґрунтовані докази, ілюстрації та аналіз, щоби підкріпити думки й аргументи; переконайтеся, що кожен абзац містить чіткий фокус і пов'язаний з основною тезою; використовуйте логічні міркування й наукові ідеї, щоб зміцнити власні твердження.

7. *Узагальнення ключових моментів*, що обговорювалися. Поміркуйте над важливістю ваших аргументів і надайте завершеності есе; уникайте внесення додаткової інформації або аргументів у висновок.

8. *Перечитування й редагування есе* для забезпечення ясності, зв'язності й дотримання граматики. Ретельно вивчіть своє есе, щоби переконатись у ясності, зв'язності й логічній послідовності ідей; перевірте наявність граматичних, орфографічних і пунктуаційних помилок; переконайтеся, що есе відповідає зазначеним рекомендаціям; відредагуйте есе за змістом, структурою та використанням мови.

9. *Загальна перевірка змісту есе*. Уважно перевірте своє есе, зверніть увагу на структуру речень, вибір слів, загальну читабельність і наявність помилок; процес вичитки й редагування має вирішальне значення для підвищення якості есе й остаточного доопрацювання змісту.

Поради з техніки письма.

1. *Використовуйте чітку й лаконічну мову.* Пишіть есе зрозумілою мовою, виключайте зайві слова, фрази й жаргон, зосереджуйтеся на основній ідеї.

2. *Застосовуйте підтверджувальні докази*. Для верифікації тези спирайтеся на достовірну й фактичну інформацію, статистичні дані, приклади й думки експертів; переконайтеся, що всі джерела належним чином цитуються та відповідають заданій темі.

3. *Забезпечуйте послідовний перехід між ідеями*. Послідовність представлення інформації має ґрунтуватися на коректних переходах між абзацами й ідеями; використовуйте такі слова й словосполучення: «однак», «відтак», «додатково», «крім того», «з іншого боку», «отже», «коли так, то», «через те, що».

4. *Натхненно працюйте з текстом*. Удосконалення чернетки починається з перевірки контенту на ясність, чітку послідовність і актуальність; бажано позбутися зайвих слів і фраз, повторювання інформації; задля доопрацювання есе необхідно остаточно переконатися, що основна теза чітка й підкріплена вагомими доказами; остаточно відредагуйте текст, зверніть увагу на граматику, пунктуацію та структуру речень.

5. *Зверніться до інших для рецензування та зворотного зв'язку*. Використовуйте точки зору інших, щоби покращити есе; отримайте зворотний зв'язок від однолітків, референтних осіб, консультантів і викладачів; звертайте предметну увагу на конструктивну критику; врахуйте цікаві пропозиції для посилення аргументів або усунення інформаційних прогалин.

6. *Завершуйте есе*. Уважно прочитайте весь текст, щоб упевнитися, що відсутні орфографічні, граматичні й пунктуаційні помилки, узгоджені форматування, цитати й стиль посилань (якщо вони є); переконайтеся, що вступ і висновки ефективно формулюють і узагальнюють основні думки.

Свідоме використання принципів написання есе сприяє покращенню комунікативних навичок, розвитку критичного мислення, розширенню знань, більшої поінформованості загалом.

Рекомендації

Есе – специфічний формат завдань для самостійної роботи, який у нашій системі часто підміняють рефератом, тому дуже важливо дотримуватися основних його характеристик включно з невеликим обсягом тексту й висловленням власних думок. Посилання наводяться лише за умови наведення цитат, що підтверджують вашу думку або близькі до неї.

Ці завдання виконуються самостійно **без звертання до штучного інтелекту**. Штучний інтелект генерує однотипні есе як за структурою, так і за ідеєю. Тож відсутність самостійного тексту простежується навіть без застосування програм контролю.

Саме завдяки вільному висловленню власних думок можна заявити їхню наявність, навіть якщо вони не зовсім «красиво написані». Ви навчаєтеся; не можна постійно спиратися на взірці, саме есе дає змогу запропонувати власні думки, які мають найбільшу цінність для вас, ніж транслювання чужих думок або думок машини.

Приклади завдань

☑ Підготуйте есе на тему «Я керую власним характером чи характер керує моїм життям».

☑ Напишіть есе з теми «Загальна психологія: моє перше враження».

☑ Підготуйте есе на тему «Підліток у сучасному світі: виклики й проблеми становлення».

☑ Підготуйте есе на тему «Психологічний портрет дорослої людини: як я це бачу».

☑ Підготуйте есе (або роздуми-обґрунтування) з теми «Навчання в університеті – моє власне рішення?».

Звіт-рефлексія

> ***Звіт-рефлексія*** – вид письмової роботи, у якій автор обмірковує власний досвід, почуття й особливості діяльності за результатами виконання певних завдань у процесі досягнення мети.

Інформація до завдання

Звіт-рефлексія не є простим переліком або описом власних дій, а є зверненням до себе з метою обмірковування власних здобутків і результатів у процесі діяльності. Специфіка такого звіту полягає в прямій спрямованості тексту на внутрішнє Я, тобто текст має розгортатися навколо власної особистості, власних здобутків, власних почуттів, власного досвіду.

Рефлексія – це спосіб усвідомлення результатів діяльності особистості. Під час рефлексування людина уважно вивчає свої думки й ідеї, розглядає накопичені знання, здобуті вміння, обмірковує результати вчинених та/або запланованих дій. Рефлексія виявляється в здатності людини звертатися вглиб себе, піддавати свої вчинки та досягнення самоаналізу й оцінюванню стосовно власної особистості, а не ситуації в якій людина знаходиться. Слід розуміти, що рефлексія – це не просто певні знання (навіть знання про себе), а потреба усвідомлювати ці знання й способи їхнього набуття.

Залежно від часу рефлексія може здійснюватися в трьох основних формах:

1) *ретроспективна* форма – характеризується зверненням до минулих подій і дій;

2) *ситуативна* форма – виражається реакцією звернення на події та дії, що відбуваються в актуальному часі;

3) *проспективна* форма – рефлексування стосовно подій, які мають відбутися відповідно до планів і цілей людини, оформлення її мрій.

Рефлексія в навчанні є важливим етапом конструювання й усвідомлення системи знань. Саме осмислення того нового, що набувається в освітньому процесі, дає змогу певною мірою розуміти здобуте й привласнювати його.

Під час рефлексії здійснених навчальних дій доцільно рухатися по колу рефлексивних запитань (рис. 54).

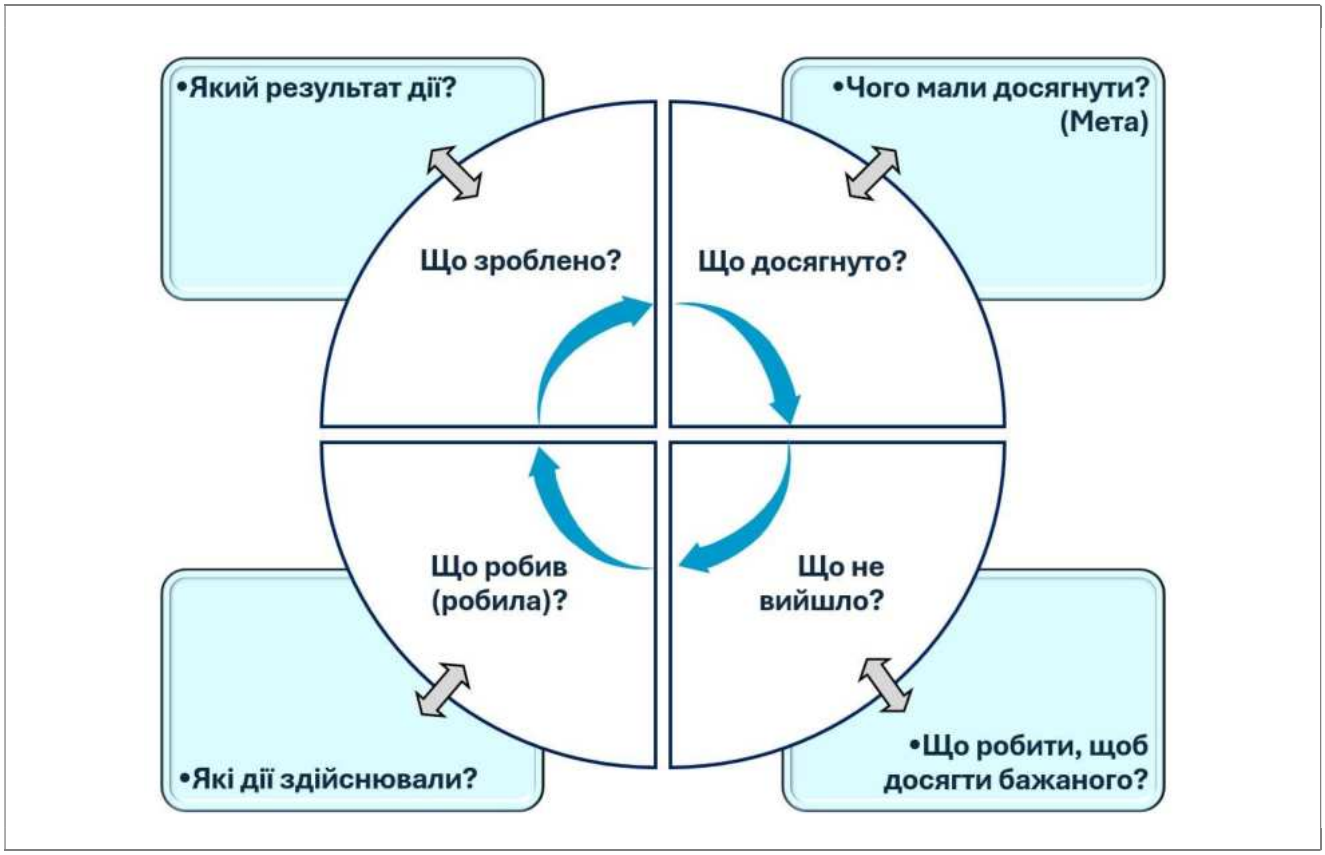

Рисунок 54 – Коло рефлексії навчальних дій

Починати власну рефлексію стосовно набутих знань можна шляхом завершення таких речень: ▸*Я дізнався (дізналася)*... ▸*Я стикався (стикалася) з такими труднощами*... ▸*Мені було*

складно… ▸ Моя діяльність може бути описаною… ▸ Я зрозумів (зрозуміла), що… ▸ Було важко… ▸ Я навчився (навчилася)… ▸ Я зміг (змогла)… ▸ Було цікаво… ▸ Мене здивувало, що я… ▸ Мені захотілося… ▸ Я можу відзначити такі власні зміни… ▸ Я досягнув (досягла) такі цілі… ▸ Я можу визначити такі шляхи змін… .

Для поглиблення рефлексивних міркувань доцільним є використання певного початку речення від трьох до п'яти разів, коли кожного разу зміст буде поглиблюватися.

Основні особливості звіту-рефлексії такі:

– звіт-рефлексія обмежується рамками відповідної діяльності;

– максимально повне розгортання міркувань про власні дій, що сприяли досягненню освітньої мети;

– суттєвим елементом звіту є деталізація власних напрацювань, здобутків, почуттів, які супроводжували діяльність;

– відзначення причин і наслідків переосмислення наявних форм діяльності, звичних уявлень щодо навчальної діяльності, цінності знань;

– розкриття проблем, які виникли, і відображення шляхів, які сприяли їхньому вирішенню;

– відзначення результатів власного досвіду навчання в контексті саморозвитку.

Формат звіту рефлексії здобувач обирає самостійно, але головне – увесь зміст має бути спрямований на зміст, перебіг, особливості власної діяльності.

Рекомендації

Підготовка звіту-рефлексії передбачає власне усвідомлення дій, думок, висновків, які поступово формуються в процесі навчання. Важливим є розуміння, що перелік виконаних дій – це лише зовнішня, ситуативна складова роботи. Головне питання – «Що я робив, коли виконував ці дії? Навіщо? Для кого? Де є саме моє Я?».

Ці завдання виконуються самостійно **без звертання до штучного інтелекту**. Штучний інтелект генерує подібні тексти як за структурою,

так і за ідеєю, часто без урахування особливостей і специфіки організації навчальної взаємодії. Відсутність самостійного тексту простежується навіть без застосування програм контролю завдяки однаковості структури й акцентів.

Приклади завдань

☑ Підготуйте звіт-рефлексію вашого пошуку проблематики й формулювання теми дослідження, яке ви плануєте реалізувати в межах підготовки кваліфікаційної роботи магістра. Додатково відзначте, які норми наукової етики ви враховували під час пошуків тематики дослідження.

Коментар

> ***Коментар*** – це короткий роз'яснювальний, аналітичний або критичний текст стосовно різноманітних повідомлень, подій, явищ тощо.

Інформація до завдання

Основна спрямованість, мета коментарів – запропонувати власні та/або нові погляди на повідомлення, публікації, питання або події. Важливими аспектами побудови коментарів є розкриття певного авторського змісту крізь призму того, хто робить цей коментар.

Коментар має містити чітке формулювання позиції коментатора стосовно теми й міркування про її вплив на майбутнє. Написання коментаря передбачає розуміння теми та поглядів на проблему, коли коментатор враховує наявність суперечливих поглядів і обґрунтовує власні за допомогою доказів, які є не лише достовірними, але й точними. Ще однією значущою складовою написання коментаря є те, що його автор синтезує дві протилежні позиції впевненості й скепсису.

Задля написання коментаря до певного тексту необхідно простежити за думкою автора й знайти ті слова та думки, які привели його до певного погляду на проблему чи явище.

Отже, основне функціональне завдання коментаря пов'язане з тим, щоб розкрити зафіксувати на зрозумілому для читача рівні зміст проблеми, яка розкривається автором, а також в узагальненому вигляді закріпити найбільш важливі складові міркувань автора. Саме коментування тексту допомагає читачу зосередитись на проблемі, розкритій у тексті.

У процесі коментування:

– має бути зафіксована проблема, яку, на думку коментатора, автор розкриває в тексті;

– доцільним є підтвердження наведених думок шляхом виокремлення фактів, які автор використовує для презентації думки;

– необхідно діалектично поєднувати «загальне» й «конкретне», щоб уникати надмірно узагальнених формулювань;

– мають враховуватися всі текстові реалії: підтекст, контекст, задум автора тощо;

– важливо подати твердження, що пояснюють думку коментатора, прямо, точно й однозначно;

– мова коментаря має бути, чіткою, зрозумілою та доступною,

– термінологічний арсенал коментарів має складатися з точних, коректних і загальноприйнятих понять певної наукової галузі.

Рекомендації

Під час підготовки коментарів намагайтеся «схопити» думку автора, те, як ви розумієте його задум. Важливо зазначити, як відбивається зміст у вашому світогляді, що є для вас насправді головним.

Приклади завдань

☑ Самостійно (без використання нормативних документів) визначте мету для закінчення таких речень:

►Головною метою сучасної освіти є ...

►Головною метою сучасної вищої освіти є ...

►Головною метою навчання є ...

►Головною метою моєї освіти є ...

Додайте ваші коментарі до вашого вибору кожної мети.

☑ Прочитайте (або пригадайте) оповідання Рея Бредбері «Усе літо в один день» і прокоментуйте його з точки зору особливостей взаємин різного плану (діти–діти, діти–вчителька, діти–очікування тощо).

☑ Сформулюйте вашу думку стосовно особливостей розвитку сучасного дошкільника (3–4 речення). Запропонуйте ШІ написати коментар, наведіть його з власним ставленням до висловів ШІ.

Рецензія

> ***Рецензія*** – це критичний розбір і оцінювання будь-якого твору або книги: художньої, наукової, науково-популярної.

Інформація до завдання

Рецензія на наукову публікацію – це один із жанрів наукового тексту, який складається з короткого аналізу й оцінювання змісту, публічно інформує та поміщає актуальну чи класичну роботу в простір наукової комунікації.

Для рецензії характерний відносно невеликий обсяг і стислість викладання змісту: 1800–3600 знаків залежно від її мети.

У науковому середовищі прийнято рецензувати публікації результатів теоретичних і експериментальних досліджень різного формату щодо їхньої відповідності актуальності, науковості, доцільності, якості тощо. Рецензування здійснюється задля ухвалення рішення про рекомендацію наукової роботи до публікації та/або надання автору зворотного зв’язку від наукової спільноти.

Автор рецензії висловлює своє ставлення до наукового тексту, відзначає актуальність, обґрунтовує його важливість для науки, аналізує та виокремлює значущі здобутки, відмічає недоліки й особливості. Рецензування наукової роботи передбачає її вивчення в контексті сучасного життя, новітніх знань і наукових здобутків.

Основні завдання рецензування:

– інформаційні – коротка й доступна форма інформування про нові наукові публікації;

– аналітичні – аналіз і кваліфіковане оцінювання наукової роботи;

– комунікативні – рецензія є формою наукового спілкування, сприяє подоланню ізольованості окремих груп наукового співтовариства.

Рецензія – це не випадково-імпульсивне особистісне оцінювання роботи, а ґрунтовна, чесна й неупереджена оцінка, яка представляє власні суб'єктивні погляди на публікацію, що супроводжуються поясненням і підкріпленням доказами.

Підготовка рецензії на наукову публікацію вимагає уваги до таких її складових:

– змісту тексту, що рецензується, розуміння рецензентом його змісту й позиції автора;

– проблеми, що вивчається (досліджується), з огляду на її актуальність;

– стилю логіки й послідовності написання роботи.

Алгоритм написання рецензії (рис. 55).

1 крок. Перевірка власної точку зору, припущень і знання тексту. Тут доцільними можуть бути такі мовні конструкції:

- *згоден з тим, що… бо…*;
- *я не згоден з тим, що… бо…*;
- *я не розумію…*;
- *це нагадує мені…*;
- *я здивований…*;

Рисунок 55 – Алгоритм написання рецензії

а також запитання, що звертаються до власного досвіду:

- *Які відчуття викликає публікація? Чому?*
- *Як сприймається стиль чи тон автора?*
- *Які питання хочу поставити автору?*
- *Якими є три найкращі думки публікації?*
- *Якими є три найгірші думки? Чому?*

2 крок. Усвідомлення й розуміння контексту публікації для того, щоби прийти до справедливого сприйняття й оцінки її змісту. Тут доцільними є такі запитання:

- *Які зв'язки існують між цією публікацією та іншими на аналогічну тематику?*
- *У чому полягає наукове чи суспільне значення цієї публікації?*
- *Як ця публікація впливає на розуміння відповідних феноменів?*
- *Чого не вистачає в роботі: певних видів доказів або методів? У чому особливість теоретичного підходу?*
- *На досвід яких груп спирається дослідження?*
- *Які ще можливі перспективи чи висновки?*

3 крок. Узагальнення власних ідей щодо актуальності й цінності публікації, її сильних і слабких сторін, які доцільно зорганізувати у план рецензії.

4 крок. Підготовка вступу рецензії, у якому представляють назву публікації, автора й короткі тези. Тут слід надати:

– відповідну бібліографічну інформацію;

– інформацію про характер, обсяг і значення публікації;

– коротку й чітку тезу щодо загальної оцінки публікації.

5 крок. Коротка характеристика змісту роботи, яка має бути дійсно короткою. Бажано розкрити її в одному-двох абзацах, зосередившись на темі, меті публікації; основних моментах дослідження; ідеях і аргументах, які будуть оцінюватися або обговорюватися в рецензії.

6 крок. Аналіз публікації передбачає визначення чіткості представлення авторського підходу, зіставлення мети й одержаних результатів, ясність методологічної позиції автора, обґрунтованість використаних інформаційних джерел, ступінь її оригінальності, унікальності й новизни. Оскільки в рецензіях зазвичай не використовують підзаголовки, тут важливими є точне виокремлення абзаців, використання чітких тематичних речень, адекватних термінів і понять. На цьому кроці виправданими є відповіді на такі запитання:

- *Чи відповідає зміст публікації заявленій меті?*
- *Чи є робота достатньо достовірною і точною?*
- *Наскільки публікація відповідає проблематиці визначеної наукової галузі?*
- *Які причини погодження або незгоди з позицією автора?*

7 крок. Якісне оцінювання публікації ґрунтується на критичному прочитанні її змісту, тому для обґрунтування тверджень про сильні й слабкі сторони потрібно наводити чіткі й конкретні докази з рекомендаціями та побажаннями.

8 крок. Висновок і рекомендації завершують рецензію, відзначенням узагальнених результатів, доказів і здобутків автора з загальною оцінкою роботи, поясненням значення оцінки, рекомендаціями щодо вдосконалення наявних результатів і подальших дослідницьких пошуків.

Підготовка рецензії – складний і відповідальний процес, тому бажано враховувати *п'ять поширених пасток*, у які потрапляє рецензент, і способи їхнього уникнення.

1. Аналізуйте й оцінюйте текст, а не просто підсумовуйте його зміст. Стислий виклад думок тексту є важливою частиною написання рецензії, але вона є винесенням оцінювальних суджень.

2. Не використовуйте зміст публікації як принцип структурування рецензії. Доцільно організувати рецензію навколо аргументів, окреслених у публікації, або міркувань щодо них.

3. Під час рецензування спирайтеся не на власні наміри, а на наміри автора. Він презентує результати на власний розсуд, а не для того, щоб сподобатися вам.

4. Не витрачайте занадто багато часу на недоопрацюваннях і недоліках щодо вибору цитувань і джерел, особливо коли використання бібліографії стає демонструванням власних знань рецензента. Робіть критичні зауваження лаконічними.

5. Не використовуйте в рецензії занадто багато цитат автора, тут краще перефразовувати певні твердження автора або використовувати лише короткі промовисті цитати в реченнях.

Підготовка ***рецензії на Освітньо-професійну програму «Психологія»*** здобувачами, які навчаються за цією програмою, зумовлена:

– здобуттям практичних навичок рецензування програми, зміст якої безпосередньо стосується здобувача;

– ознайомлення здобувачів зі змістом Освітньо-професійної програми «Психологія»;

– важливістю отримання зворотного зв’язку й пропозиції щодо її вдосконалення.

Автор рецензії висловлює своє ставлення до програми, обґрунтовує його, аналізує позитивну та/або негативну сторони, виокремлює недоліки, відзначає її актуальність і особливості. Під час підготовки рецензії необхідно розглядати освітньо-професійну програму в контексті сучасного життя, новітніх знань, відповідності

запитам здобувачів бакалаврського або магістерського рівня освіти, особливостям організації освіти в ЗНУ.

Перед початком роботи над рецензією слід ознайомитися з інформацією до завдання «Рецензія», особливостями рецензування освітньої програми та її текстом. За підсумком підготовчої роботи зрозуміти основні положення та зміст освітньої діяльності в межах програми, визначитись із її актуальністю, сформулювати власну позицію щодо неї, знайти аргументи, що підкріплюють цю позицію.

Для рецензії характерні відносно невеликий обсяг і стислість. Стандартний обсяг рецензії складає 1800–3600 знаків.

Рекомендації

Підготовка рецензії здобувачем у межах самостійної роботи має відповідати науковому стилю написання, мати чітко сформульовані тези й позначатися точністю формулювання авторської думки та власним ставленням до неї. Докладний переказ публікації суттєво знижує цінність рецензії: не можна підміняти аналіз тексту його переказом.

У процесі підготовки рецензії можна користуватися загальною структурою, наведеною нижче.

1. Бібліографічні дані публікації.

2. Зміст рецензії – коментарі до основних положень, які розкривають думку автора; результати аналізу відповідно до завдання; ставлення до постановки проблеми.

3. Висновок – узагальнена аргументована оцінка.

Зміст рецензії зазвичай містить такі стандартні мовні вирази:

- авторський підхід дослідника простежується чітко;
- робота має певний рівень оригінальності, унікальності, новизни;
- результати роботи досягають мети, поставленої на початку виконання дослідження;
- зміст дослідження чітко структуровано, логічно побудовано, відповідає назві;
- джерела роботи підібрані правильно й виражають зміст роботи повною мірою;

‣ висновки роботи є самостійними, доцільними, оригінальними, чіткими;

‣ робота написана без помилок, із дотриманням ділової мови, коректно перекладена професійною мовою, технічних помилок не допущено.

Під час підготовки рецензії на освітньо-професійну програму «Психологія» обов'язково дотримуйтеся виконання таких умов:

► зазначте прізвище, ім'я та по батькові рецензента, групу й курс навчання;

► наведіть результати вашого аналізу основних положень ОПП «Психологія» щодо відповідності її змісту вашим уявленням про якісну підготовку за цим фахом;

► сформулюйте узагальнену аргументовану оцінку;

► запропонуйте пропозиції з удосконалення ОПП, які реально впровадити в наступному навчальному році;

► надайте ваші рекомендації до вдосконалення освітнього процесу в університеті, на факультеті й у межах програми «Психологія».

Приклади завдань

☑ Оберіть цікаву для вас наукову статтю або кваліфікаційну роботу здобувача освіти з проблем психології за останні 2–3 роки. Підготуйте рецензію. У висновку до роботи зазначте, що вас спонукало обрати саме цю статтю або роботу.

☑ З метою врахування думки здобувачів освіти під час щорічного перегляду освітньо-професійної програми «Психологія» підготуйте рецензію на ОПП вашого рівня освіти. Наприкінці рецензії обов'язково наведіть ваші пропозиції для її вдосконалення*.

Освітньо-професійна програма «Психологія» розміщена на сайті університету в розділі «Навчання» – «Освітні програми», оберіть відповідну програму. Проєкти освітньо-професійних програм «Психологія», доопрацьовані на наступний рік, розміщуються на сайті університету в розділі «Громадське обговорення».

Використання штучного інтелекту є недоцільним.

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ЯК ФОРМАТ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Презентація

> ***Презентація*** (мультимедійна презентація) – це сучасна інформаційна технологія, метою якої є демонстрація аудиторії певних ідей, планів, розробок, змістів шляхом поєднання комп'ютерної анімації, графіки, відео, музики та звукового ряду, які організовані в єдине середовище.

Інформація до завдання

Сьогодні презентація давно перестала бути просто слайдами з текстами. Вона є безумовним помічником перетворення текстів на зрозумілі образи, схеми та діаграми, вона є важливим зв'язком між доповідачем і аудиторією.

Для зручного сприйняття інформації презентація має поєднувати інформації різних типів: тексту, графічних зображень, музичних і звукових ефектів, анімації та відеофрагментів. Під час розробки презентації необхідно враховувати специфіку комбінування фрагментів інформації різних типів, а також правил подання кожного типу інформації.

Погано розроблена презентація може заплутувати, відволікати увагу від значущої інформації, а також спричиняти значне когнітивне навантаження. Для того, щоби презентація добре сприймалася й не викликала негативних емоцій (підсвідомих або цілком усвідомлених), бажано дотримуватися принципів і певних правил її оформлення. Створення ефективної презентації ґрунтується на трьох основних принципах: цілісності, структурованості, додатковості (рис. 56).

Рисунок 56 – Принципи створення ефективної презентації

Презентації виконують різноманітні функції, які традиційно поділяються за орієнтацією на: розум і мислення, емоцій та особистісні особливості.

Презентація складається з послідовності слайдів. *Слайд* – це одна сторінка, зазвичай побудована на основі заголовка, основного тексту й ілюстрацій або таблиць. Кілька слайдів послідовно поєднуються, щоб розповісти загальну історію презентації.

За своєю структурою презентація може бути:

– *ієрархічною* – слайди мають ієрархічний взаємозв'язок через назви заголовків і підзаголовків;

– *послідовною* – слайди організуються за (1) хронологією розповіді або за (2) двоїстістю чи дихотомією подання матеріалу (проблема – вирішення, порівняння – контраст, причина – наслідок або перевага – недолік).

– *довільною* – слайди систематизують інформацію з різним ступенем довільності, наприклад, за алфавітом, за географічним місцем розташування, за хронологією подій тощо.

Під час самостійної роботи підготовка презентацій може бути зумовлена необхідністю:

– ілюстрації доповіді на семінарі, конференції, захисті;

– організації здатності систематизувати й узагальнювати знання з певної теми, проблеми, питання в межах завдань для самостійної роботи;

– побудови схем, моделей, діаграм для полегшення сприйняття складних тем і змістів;

– демонстрації здобутих знань із теми або дисципліни тощо.

Залежно від завдань презентація має певні структурні й змістові особливості, але безперечним залишається дотримання основних принципів і загальних рекомендації щодо її створення.

Рекомендації та поради для якісної підготовки презентації.

1. Важливо, щоб уся презентація була витримана в єдиному стилі, *що можна забезпечити:*

– використанням одного шаблону й загальної схеми розміщення інформаційних блоків;

– використанням загальної схеми кольорів у дизайні слайду та для збереження на всіх слайдах презентації;

– визначенням певних параметрів шрифтів (гарнітура, колір, розмір) та їхнім оформленням (ефектами) для різних типів текстової інформації (заголовки, основний текст, виділений текст, гіперпосилання, списки, підписи);

– вибором єдиного способу оформлення візуалізацій (ілюстрацій, схем, діаграм, таблиць тощо);

– інформаційною цілісністю послідовного наповнення змістом кожного слайда, тобто коли кожен слайд містить один інформаційний блок, одну ідею або одне питання смислового розгортання загальної теми презентації.

2. Необхідно враховувати особливості організації змісту, який подається в презентації та на кожному її слайді*, що досягається:*

– помірністю інформаційного навантаження, мінімізацією хаосу й безладу в її представленні, оскільки занадто багато інформації на слайдах перевантажує когнітивні системи людей;

– відсутністю на слайді зайвої інформації; навіть якщо слайди мають певний обсяг «білої площі», не відчувайте себе зобов'язаними заповнювати пусті області на своєму слайді;

– побудовою оптимально коротких, зрозумілих і однозначних фраз (текстів) на слайді;

– використанням повних речень, оскільки це покращує сприйняття й запам'ятовування інформації;

– вибором для заголовка (назви) слайду вступного чи заключного речення до його змісту;

– розділенням складного слайду з великою кількістю даних на кілька різних слайдів, якщо представлена інформація не потребує порівняння;

– включенням доцільних цитат, імен дослідників та/або окремих посилань, що має супроводжуватись єдиним стилем їхнього позначення на слайді;

– практичною відсутністю слайдів, які містять тільки текст, і обов’язковим додаванням якісних візуалізацій і ретельно вибираних ілюстрацій до змісту;

– балансом достатньої необхідності елементів, а саме: тексту, картинок, схем, графіків та їхньою складністю;

3. Оформлення кожного слайду не має відволікати увагу від його змістової частини, *що ґрунтується на:*

– ефективному використанні простору кожного слайду;

– недопустимості щільного заповнення слайду текстом;

– важливості видалення всього, що є стороннім стосовно основного повідомлення;

– уникненні надмірно строкатих стилів і виваженому виборі маркерів, шрифтів, ієрархічних стилів і кількості видовищних ефектів;

– виключенні з використання шрифтів дуже великого розміру, курсивом і з підкресленням, а також текстів, які цілком складаються з усіх великих літер; для акценту доцільним є використання жирного шрифту;

– послідовному й системному використанні великих літер і літер нижнього регістру;

– використанні висококонтрастних кольорів між текстом і фоном і простих фонів із низькою насиченістю кольором або без нього для слайду;

– доречному виборі візуальних елементів на кожному слайді за умови, що вони є достатньо актуальними;

– візуальному зв'язку елементів слайду між собою.

Під час виконання завдань для самостійної роботи з підготовки презентації необхідно звертати увагу на правила та специфіку її створення. Представлення на слайдах лише текстових форматів не є презентацією, а лише текстом у форматі презентації. Насичення презентації візуалізаціями без пояснень і узагальнень також знижують її презентаційну якість.

Найпоширеніші правила, які існують для розробки якісної презентації.

1. Обмежте свої ідеї однією основною ідеєю на слайд і розкривайте її в такому порядку: одна думка на рядок, не більше 5–7 слів у рядку, не більше 5–7 рядків на слайді.

2. Обережно використовуйте кольори (до чотирьох) і максимум три гарнітури шрифтів.

3. Використовуйте зображення та графіку лише в тому випадку, коли вони підтримують зміст з урахуванням того, що занадто велика їхня кількість буде перешкоджати сприйняттю цього змісту.

4. Обов’язково перевіряйте правопис і граматику на слайдах.

5. Застосовуйте правило 6х6: шість слів на пункт – шість пунктів (маркерів) на слайді – не більше 36-ти слів на одному слайді.

Для вибору певних елементів стилю (колірних співвідношень, розміру тексту, ілюстрацій, таблиць) рекомендовано враховувати специфіку відтворення зображень і тексту на екрані комп’ютера, телевізійному екрані або екранному полотні. Відтворення презентації в різних умовах може суттєво погіршити чи покращити сприйняття змісту.

Отже, уніфікація структури та форми подання матеріалу в презентації створює відчуття цілісності, наступності й комфортності під

час його сприйняття, а також свідчить про якість володіння цим матеріалом автором презентації.

Рекомендації

У процесі виконання завдань із підготовки презентації враховуйте обмеження щодо кількості слайдів. Уникайте суто текстової інформації дрібним шрифтом. Вибір або створення базового шаблону презентації ґрунтується на дотриманні навчального та ділового характеру роботи.

Сьогодні в мережі Інтернет можна знайти презентації на будь-яку тематику, тому уважно прочитайте завдання. Ваша презентація має відображати не лише відомі факти, характеристики й особливості, а головне – презентувати вашу особисту, оригінальну роботу, ваші оригінальні думки. Застосуйте власну креативність і творчість під час розробки презентації.

Штучний інтелект безперечно може допомогти вам із оформленням слайдів, навіть із їхньою структурою, але зміст складається вами на основі розуміння матеріалів, що презентуються.

Приклади завдань

☑ Розробіть оригінальну презентацію однієї з відомих вам теорій інтелекту (5–7 слайдів, за варіантом).

☑ Підготуйте оригінальну презентацію характеристики особливостей певного виду мислення (за власним вибором). У висновках обґрунтуйте ваш вибір.

☑ Підготуйте презентацію на тему «Зона найближчого розвитку в концепції Л.С. Виготського». Зверніть увагу на психологічний контекст вашої презентації (5–7 слайдів).

Ілюстрація

Ілюстрація – один із видів графіки для супроводу тексту візуальними образами (візуалізації), які сприяють його поясненню, доповнюють його й підсилюють емоційне сприйняття.

Інформація до завдання

Основними видами ілюстративного матеріалу є креслення, технічний рисунок, схема, фотографія, малюнок.

У самостійній роботі здобувача освіти ілюстрація може виконувати супроводжувальну роль (1), коли до змісту основного завдання додатково включають ілюстрації, а також змістову (2), коли вибір і наведення ілюстрації є основним змістом завдання.

У першому випадку здобувач наводить ілюстрації за власним бажанням для більш повної демонстрації володіння змістом відповідної теми.

У другому випадку наведення ілюстрації з поясненнями до неї є *самим завданням*. Тут дуже важливо уважно прочитати завдання й визначити: 1) що саме має бути проілюстровано (який феномен, особливості, механізми тощо), 2) які необхідно зробити пояснення; 3) про що має бути висновок.

Завдання, у яких слід проілюструвати певний психологічний феномен, передбачає пошук відповідного зображення (малюнок, піктограма, фотографія тощо). Обране зображення супроводжується текстом із поясненням і обґрунтуванням того, що саме зумовило вибір зображення, як у ньому розкривається заданий феномен, що наочно пояснюється ним.

Для оформлення зображення в тексті роботи застосовують такі формати: 1) у тексті посилання на рисунок зазначають у дужках – (рис. і

його номер); 2) безпосередньо в тексті в межах речення наводять слова «на рисунку» і вказують його номер.

Ілюстрації супроводжують пояснювальними даними (підрисунковий підпис), що зазвичай має такі основні елементи:

- найменування зображення (завжди слово «Рисунок»);
- порядковий номер зображення (якщо їх більше, ніж одне);
- тематичний заголовок (стисла назва зображеного);
- посилання на використане джерело (звідки взято зображення);
- експлікацію, що описує (якщо є) деталі зображення, їх позначають цифрами, які виносять у підпис і супроводжують поясненнями; варто зазначити, що експлікація не замінює загальної назви зображення, а лише пояснює його (рис. 57).

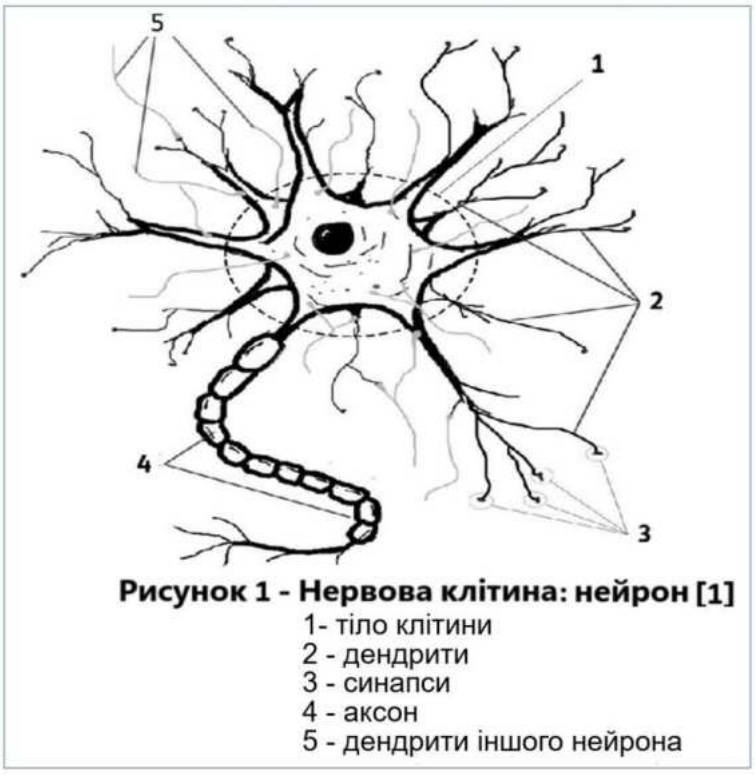

Рисунок 57 – Приклад оформлення ілюстрації

Рекомендації

Для якісного виконання завдань із пошуку певних ілюстрацій уважно читайте завдання. Ілюстрація має повністю відображати задане. Обов’язково сформулюйте назву ілюстрації. Коротко опишіть

зображене на ілюстрації (малюнку, фотографії, картині тощо) й детально прокоментуйте відповідність ілюстрації завданню.

Приклади завдань

☑ Знайдіть у інформаційному просторі ілюстрацію, яка найбільш повно відображає психологічні особливості певного вікового періоду (за варіантом). Чітко відзначте тут психологічну особливість, яку ви ілюструєте; коротко опишіть цю ілюстрацію й доведіть, що ваш вибір відповідає завданню.

☑ Знайдіть у інформаційному просторі ілюстрацію, яка найбільш повно відображає певну психологічну особливість заданого вікового періоду (за варіантом). Сформулюйте запит штучному інтелекту про опис ілюстрації та визначення психологічної особливості, проілюстрованої на ньому. Наведіть його відповідь. Порівняйте результат із вашим задумом. Зробіть висновок.

☑ За допомогою інструментів штучного інтелекту знайдіть ілюстрацію, яка, на його думку, відображає задану вами психологічну особливість обраного вікового періоду. Проаналізуйте ілюстрацію щодо її відповідності завданню, наведіть у роботі додатковий запит щодо уточнення ілюстрації.

Модель та моделювання

> ***Модель*** – спрощений образ складного об'єкта або явища, який відображає його важливі деталі й властивості.

Інформація до завдання

У більш широкому контексті модель визначають як спрощений аналог оригіналу складного об'єкта або явища природної чи соціальної реальності, що є штучно створеним для відображення й відтворення в простому й узагальненому вигляді його структури, властивостей,

взаємозв'язків і відносин між елементами. Вона завжди має відповідати об’єкту-оригіналу (або його фрагменту) в тих властивостях, які підлягають розумінню або вивченню, але водночас має відрізнятися від оригіналу за іншими ознаками. Це робить модель зручною для вивчення необхідних властивостей об’єкта.

Модель дає змогу чітко визначити компоненти, які утворюють систему, схематично розглядати зв’язки між компонентами, порівнювати зв’язки всередині моделі, генерувати ідеї, ставити питання щодо об’єкта, який вивчається й досліджується.

Побудова наочних зображень моделей є одним із методів візуалізації. У процесі побудови моделі зі значної кількості різних властивостей об’єкта виокремлюють головні, найбільш суттєві, властивості для вивчення.

Дослідження об’єктів, процесів або явищ шляхом побудови та вивчення їхніх моделей для визначення або уточнення характеристик оригіналу називається моделюванням.

Моделювання – це метод пізнання будь-яких явищ, процесів або систем об’єктів шляхом побудови й аналізу їхніх моделей.

Моделювання є творчою, цілеспрямованою дією конструктивно-проєктної, аналітико-синтетичної діяльності з метою відображення цілісності об’єкта (системи об’єктів) шляхом виокремлення значущих для його пізнання складових.

Моделювання сьогодні є найпоширенішим способом пізнання шляхом виконання як теоретичних, так і практичних завдань. Людському розуму важко вповні охопити всі прояви різноманіття світу, які зазвичай презентовані об’єктами, що мають складну системну природу. Тому за допомогою створення моделей певних об’єктів вивчаються аспекти й властивості, які є найсуттєвішими з погляду конкретної галузі пізнання.

Моделювання як метод пізнання ефективно використовується тоді, коли безпосереднє дослідження оригіналу неможливе або не рекомендоване з етичних позицій, що важливо в процесі вивчення психологічних феноменів.

Процедура моделювання передбачає бачення особливостей самої моделі, готовність визначити предмет, засоби та способи моделювання (рис. 58). За предметом моделювання навчальні моделі можуть бути спрямовані 1) на відображення структури об’єкта, що вивчається – структурні моделі, 2) на розкриття якісних властивостей об’єкта, що вивчається – змістовні моделі; 3) поєднання в моделі структури та властивостей об’єкта – структурно-змістовні моделі. За засобами моделювання розрізняють образні, знакові й образно-знакові моделі. За способом моделювання виокремлюють комп’ютерні (сучасні) та некомп’ютерні (побудовані традиційними засобами докомп’ютерного періоду).

Рисунок 58 – Класифікація моделей даних

Отже, моделювання під час самостійної роботи здобувача є особливим пізнавальним процесом, коли опосередковане пізнання об'єкта здійснюється шляхом створення схожого на об’єкт замісника, що неможливо без чіткого та глибокого розуміння особливостей і складових цього об’єкта. Саме в процесі побудови моделі певного психологічного феномена в наочному форматі відбувається усвідомлення його теоретичного та прикладного значення, а що головне – уможливлює перенесення здобутого в реальні умови психологічної практики. Здійснення моделювання передбачає

враховування, що один об’єкт може мати кілька моделей, кожна з яких відображає певні його особливості.

Основними етапами моделювання є:

1) *постановка завдання* – встановити властивості об’єкта, які є необхідно-обов’язковими, тобто ті частини, що підлягають вивченню; відкинути інші складові, щоб «не заважали»;

2) *розробка моделі* – з урахуванням визначених предмету, засобу та способу моделювання, а також визначеного ступеня точності на основі відібраних властивостей будується модель для вирішення поставленого завдання;

3) *перевірка дієвості моделі* – за рахунок прогнозування певних умов розроблена модель застосовується для характеристики або пізнання об’єкта;

4) *аналіз результатів моделювання* – оцінюється результат і продуктивність розробленої моделі як джерела пізнання об’єкта.

Основним завданням самостійної роботи з моделювання є створення умов, які дають змогу детально зрозуміти явище, що вивчається, принципи функціонування об’єкта, що моделюється; скласти прогноз щодо вияву особливостей поведінки об’єкта в тих чи інших ситуаціях.

Рекомендації

Під час виконання завдання самостійної роботи з моделювання намагайтеся чітко деталізувати задане явище, враховуйте внутрішні й зовнішні процеси його функціонування. Наочно відображайте значення окремих елементів моделі в загальній її конструкції. Обов’язково вкажіть, до якого виду можна віднести вашу модель: структурна, змістовна або структурно-змістовна модель.

Приклади завдань

☑ Побудуйте модель соціальної ситуації розвитку людини у визначений період вікового розвитку (за варіантом).

Додатково запропонуйте штучному інтелекту описати й прокоментувати вашу модель. Проаналізуйте його відповідь.

☑ Коротко опишіть ситуацію психологічної проблеми, характерної для обраного вікового періоду. Побудуйте модель, яка візуалізує цю психологічну проблему.

☑ Оберіть базовий феномен до заданої теми (за варіантом) й за допомогою інструментів штучного інтелекту побудуйте його модель. Оцініть роль штучного інтелекту, відзначте ваш особистий внесок в удосконалення моделі. Додайте до роботи скрін вашого діалогу з ШІ.

Схема та схематизація

> ***Схема*** – спрощене зображення, викладення чогось у загальних, основних рисах.

Інформація до завдання

Відповідно до теорії Ж. Піаже, схема є пізнавальною структурою, що впорядковує знання або здібностей, які змінюються з віком в міру набуття життєвого досвіду. Такими пізнавальними структурами можуть бути фізичні схеми (наприклад, уміння їздити на велосипеді) й мисленнєві схеми (наприклад, схеми ділення та множення).

Схема – це графічна конструкція, що складається з набору графічних позначок елементів, знаків дій і переходів між цими елементами, позначення межі всієї конструкції та окремих її елементів (рис. 59). Відтак вона є втіленням уявлень і відображення змісту мислення чи об'єктивного змісту в знакових форматах.

Схема є засобом об'єктивного фіксування певного ідеального змісту та його смислів із розкриттям відносин і взаємодій його елементів. Тут важливо пам’ятати, що на одній схемі відображається одна думка. Це також один із методів візуалізації.

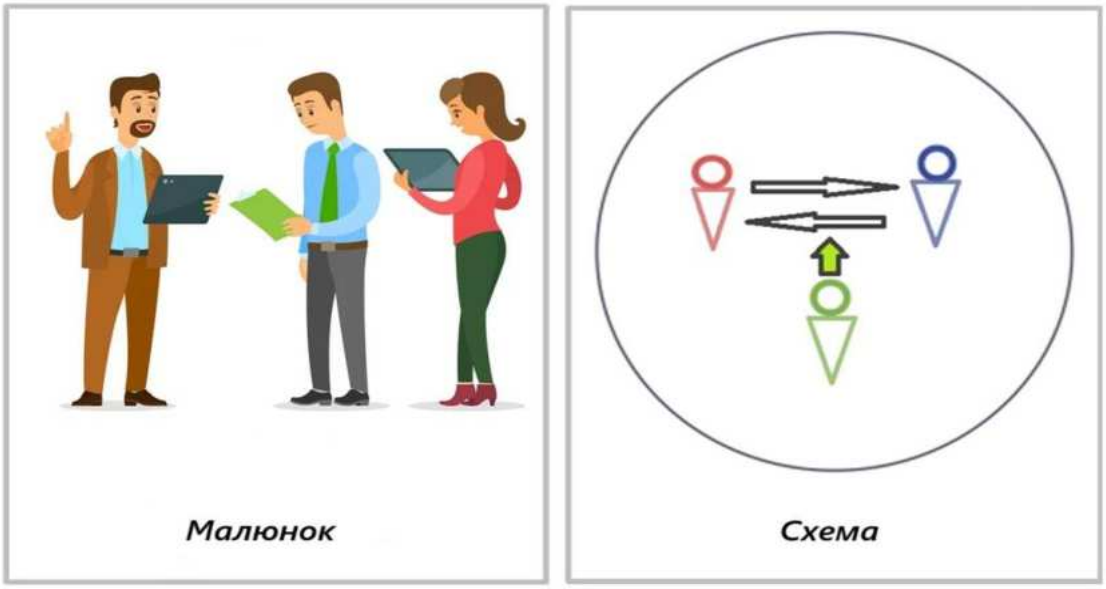

Рисунок 59 – Порівняння малюнка і схеми

> ***Схематизація*** - це спосіб організації розуміння в процесі створення схеми, який передбачає знання правил конструювання схем і схематичної мови.

Схематизація – це складний творчий процес, що забезпечує реальне розуміння основ досліджуваних феноменів. Процедура схематизації є засобом організації мислення й розвитку його операцій, за яких шляхом певного спрощення та схематичної організації інформації виявляються зв'язки між елементами й можна побачити загальну структуру, а відтак ефективно опанувати й запам'ятати інформацію. Схематизація сприяє запуску мисленнєвої дії, що відбувається шляхом розкриття істотного в предметах і явищах дійсності, усвідомлення сенсу та значення цього.

Схеми відображають сутність понять і явищ, їхню структуру та взаємозв'язки, отже, саме вони є одним із ефективних засобів організації розуміння нових предметних уявлень. Не просто подана схема, а схематизація та робота зі схемою, у яких задіяні всі мисленнєві процеси, є важливою основою осмислення нових знань.

Принципи схематизації.

1. Схема відображає одну думку, а погляд на схему має одразу висвітлити центральний її конструкт.

2. Схема фіксує лише елементи та зв'язки між ними.

3. Процес побудови схеми передбачає чітке визначення умовних позначок її елементів, їхніх позицій, позначення зв’язків.

Правила конструювання схем.

1. На схемі має бути відображено зміст і внутрішню структуру об’єкта.

2. Схема має складатися з тих елементів, які містять значущу інформацію про об’єкт, додаткові деталі – за необхідністю.

3. Схема має містити лінії зв’язку, які поєднують графічні елементи й відображають взаємозв’язки та відношення між предметами й позиціями.

4. У схемі кожна частина інформації має чітке обмеження, тобто для логічно цілісних змістовних частин має бути побудована окрема схема.

5. Схема має розкривати динаміку, тобто показувати процес переходу з одного стану в інший, для цього об’єкти зображують поруч один з одним – паралельно.

6. Якщо в схемі багато дій і переходів, то її доцільно розбити на кілька етапів і зображати етапи послідовно.

Основні процедури схематизації (рис. 60).

1. Збір матеріалу для майбутньої схеми.

2. Вибір мови схеми: система графем, умовних знаків, образів.

3. Обрання типу схеми: асоціативна, організаційно-технічна, процесуальна, методологічна тощо.

4. Виявлення значимих частин основного об’єкта.

5. Роз’єднання значимих елементів. Коли частини схеми розділяються за значимістю, з’являється кілька частин, які можна відокремлювати рамками чи межами.

6. Створення графічного зображення об’єкта з виділенням наочними засобами значимих елементів і зв’язків між ними.

7. Синтезування графічних елементів, коли виокремлені частини поєднуються в ціле, уточнення й корегування схеми.

8. Завершення конструкції схеми, остаточне її корегування.

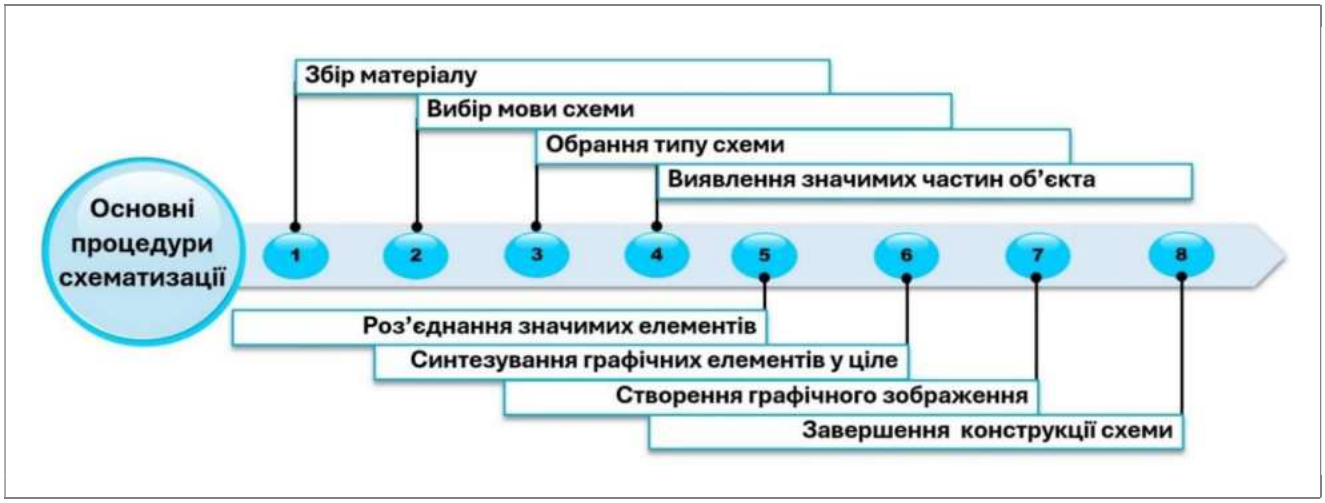

Рисунок 60 – Процедури схематизації

Помилки схематизації:

– спроба перетворити структуру тексту на схему;

– бажання схематизувати причини та наслідки;

– не варто схематизувати будь-яку класифікацію, це скоріше буде ілюстрацією.

У процесі схематизації здобувачі стикаються з труднощами подвійного характеру. По-перше, необхідно вибрати тип схематизації, знайти графічну мову, за якою буде найповніше виражена ідея схеми. По-друге, графічну ідею треба візуалізувати – надати їй яскравої, вражаючої, сучасної форми, тобто зберегти схематизми й надати їм ілюстративного характеру.

Схематизація є суто персональним процесом, тому здобувач поступово може створювати власні алгоритми побудови схем. Тут варто пам’ятати, що здатність до схематизації набувається в навчальній діяльності поступово шляхом виконання безлічі різноманітних вправ з побудови графічних конструкцій, у яких застосовуються позначки

складових елементів і їхніх позицій, зв’язків і переходів між елементами, просторові позначки співвідношення місць цих елементів.

Для побудови якісної схеми певного навчального матеріалу необхідно здійснити такі послідовні дії:

– виокремити ключові фрагменти з інформації (теми в підручнику, статті, монографії), тобто сформувати смислові блоки та зв’язки між ними;

– вибрати два-три мовленнєвих та/або графічних позначення для кожного фрагмента, обрані скорочення мають бути чітко окресленими й конструктивними;

– скласти список позначень, він є допоміжним інструментом розуміння схеми;

– створити ескіз схеми з визначенням просторового співвідношення елементів з урахуванням симетричності, однаковості, зручності для сприйняття та розуміння;

– побудувати схему й презентувати її.

Рекомендації

Під час виконання завдання з побудови схеми певного психологічного феномена, процесу або організації певної діяльності важливо не лише відзначати складові елементи, а й виважено позначати зв’язки між ними, враховувати напрями цих зв’язків і особливості просторових перетинів їхніх проявів. Саме визначення особливостей зв’язків між обраними елементами схеми є основною роботою щодо розуміння психологічного феномена, процесу чи організації певної діяльності.

Приклади завдань

☑ Підготуйте узагальнювальну схему з теми «Пам'ять».

☑ Підготуйте схему вікового розвитку людини в заданий віковий період.

☑ Підготуйте загальну схему організації роботи з проведення кваліфікаційного дослідження.

☑ Запропонуйте ШІ визначити основні структурні елементи заданого (за варіантом) психологічного феномена. Проаналізуйте його пропозиції, за необхідності скорегуйте. Оформіть схему зі вказівкою зв'язків між визначеними елементами.

Алгоритм

> ***Алгоритм*** – це регламентний опис, що задає чіткі інструкції-команди про зміст і порядок дій виконавця з можливістю врахування різних умов, дотримання яких зумовлює досягнення наперед визначеного результату.

Інформація до завдання

Слово алгоритм увійшло в повсякденну мову, і сьогодні будь-які послідовності дій, які можна чітко описати й розділити на прості кроки задля досягнення певної мети, називають алгоритмами.

Алгоритм як точний і повний опис послідовності виконання визначеної кількості дій, необхідних для вирішення будь-якого завдання заданого типу, дає змогу чітко усвідомити й осягнути весь обсяг робіт для досягнення мети або максимально цілісного виконання завдання з можливими варіантами розвитку подій (рис. 61).

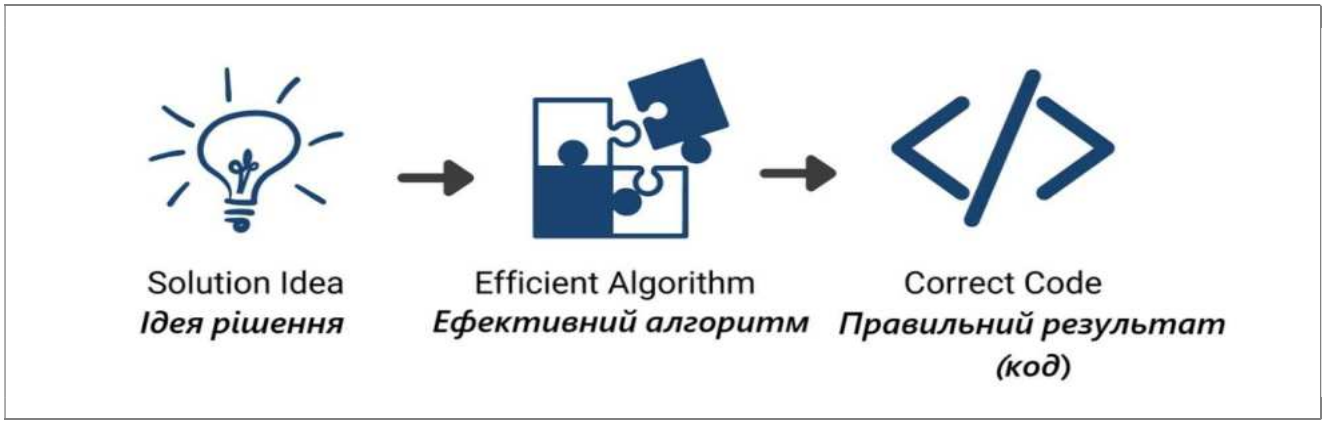

Рисунок 61 – Базова послідовність для алгоритму[25]

[25] Побудова та розуміння алгоритмів: крок за кроком для новачків / Редакція Академії ITSTEP. Сайт : Академія ITSTEP: блог. https://cloud.itstep.org/blog/building-and-understanding-algorithms-a-step-by-step-guide-for-beginners (опубліковано 14.07.2023)

Алгоритм складається зі скінченного переліку інструкцій, поданих у визначеній послідовності, що мають чіткий зміст і можуть бути виконані протягом певного періоду часу відповідно до заданих правил. Розроблені алгоритми забезпечують ефективне й коректне виконання завдань. Процес створення й описання послідовності кроків, які необхідно виконати для вирішення визначеної задачі або конкретної цілі, називають алгоритмізацією. Алгоритми можуть бути записані як текстовий опис, блок-схеми, формалізовані конструкти. Певні формати алгоритмів є одним зі способів візуалізації.

Популярними є такі способи подання алгоритмів (рис. 62):

1) словесний спосіб – послідовний перелік визначених дій;

2) графічний – блок-схеми;

3) алгоритмічною мовою або мовою програмування.

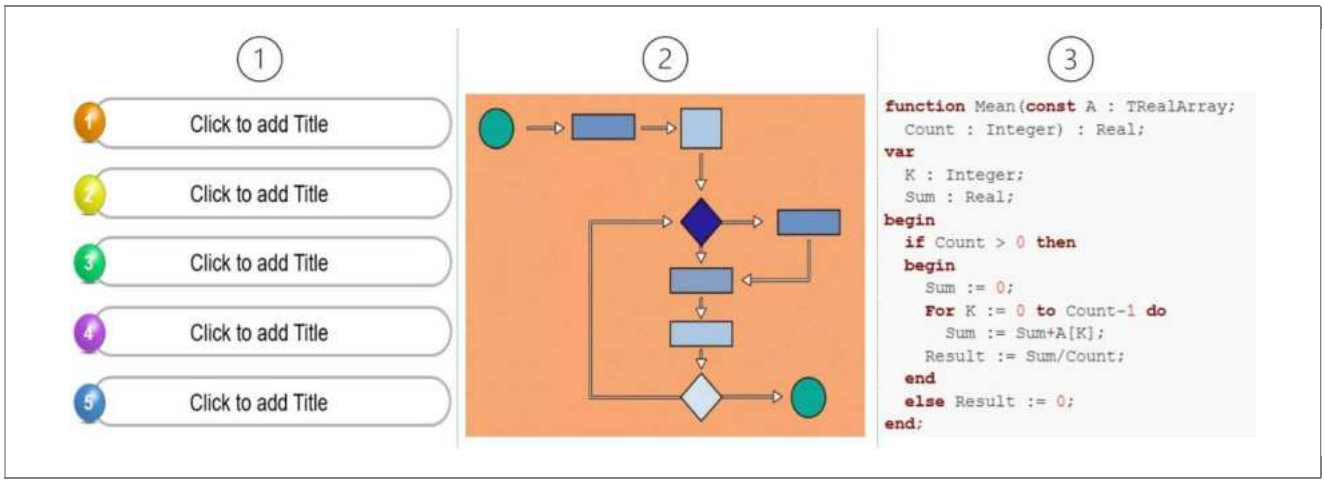

Рисунок 62 – Способи подання алгоритмів

Основні властивості алгоритмів:

- дискретність – обов'язкове виокремлення елементів, які забезпечують досягнення мети;
- результативність – виконання алгоритму обов'язково має привести до будь-якого результату за відсутності невизначеності;
- детермінованість – інструкції мають бути чітко визначені й не допускають різноманіття їхнього трактування;
- зрозумілість – у алгоритм вводять тільки ті дії, що відомі й зрозумілі виконавцям;
- кінцевість – алгоритм має завершитися певним результатом.

Види алгоритмів:

‣ лінійні – дії послідовно змінюють одна одну, наступна здійснюється лише після закінчення попередньої;

‣ гілкові – побудовані на виборі напряму розгортання алгоритму, коли наступна дія обирається тільки за правильністю умов для наступного кроку;

‣ циклічні – мають блокову структуру, коли в межах блоку дії повторюються кілька разів до досягнення результатів певного циклу, після цього відбувається перехід до наступного кроку.

Алгоритм можна будувати, керуючись різними підходами, а саме:

– зверху-вниз – складну проблему поступово розкладають на простіші;

– знизу-вверх – виділяють прості елементи, які поступово об’єднують у складніші;

– розширення ядра алгоритму – спочатку вибудовують головну частину алгоритму (скелет алгоритму), яку поступово доповнюють рештою елементів.

Розробка ефективних алгоритмів може бути складним завданням, особливо у світі складних систем і завдань. К. Ачарья пропонує низку кроків для вирішення будь-якого алгоритмічного завдання.

1. Уважно прочитайте (або сформулюйте) завдання й переконайтеся, що не пропущені важливі деталі.

2. Визначте входи (вхідна інформація, початок дій) і виходи (результат на виході), розуміння цього допоможе краще виявити проблему.

3. Візуалізуйте проблему, створіть уявний образ того, про що саме проблема; тут можна намалювати карту, діаграму або блок-схему.

4. Розділіть проблему на доцільно дрібні частини, тобто визначте підпроблеми для вирішення їх по черзі.

5. Запишіть кроки вашого алгоритму простою мовою.

6. Перевірте свій алгоритм за допомогою зразків вхідних даних і переконайтеся, що він видає правильний вихід для кожного входу.

7. Скорегуйте ваш алгоритм для отримання правильного результату.

8. Оптимізуйте алгоритм, шукайте способи зменшення кількості операцій.

9. Враховуйте часову складність, тобто те, скільки часу потрібно для виконання алгоритму.

Рекомендації

Під час виконання завдань зі створення алгоритмів важливо визначитися, що є ядром алгоритму, на який результат мають бути спрямовані дії, яка їхня циклічність. Необхідно вказати кінцеву мету діяльності за розробленим алгоритмом.

Основна послідовність дій здобувача освіти.

1. Уважно прочитати умови завдання.

2. Визначити:

– що задано (вихідні відомості);

– чого треба досягти (результат);

– які формати дій з відомими складовими можливі під час досягнення результату.

3. Сформулювати назву алгоритму.

4. Визначити кроки на шляху до результату, позначити (за необхідності) важливі додаткові дії.

5. Подати алгоритм у зручному (бажано візуальному) форматі.

Завдання щодо побудови алгоритмів власної діяльності виконується **без використання штучного інтелекту.**

Приклади завдань

☑ Підготуйте розгорнутий алгоритм організації та проведення вашого дослідження в межах підготовки кваліфікаційної роботи магістра.

☑ Підготуйте розгорнутий алгоритм вашої діяльності під час ухвалення рішення про визначення дисципліни за вибором у вашій індивідуальній траєкторії навчання.

Ментальні карти

Ментальна карта – це потужний графічний метод візуального вираження процесів мислення, який представляє центральну концепцію шляхом розташування цих процесів навколо центральної ідеї карти за допомогою нелінійного графічного макета понять, завдань або інших елементів.

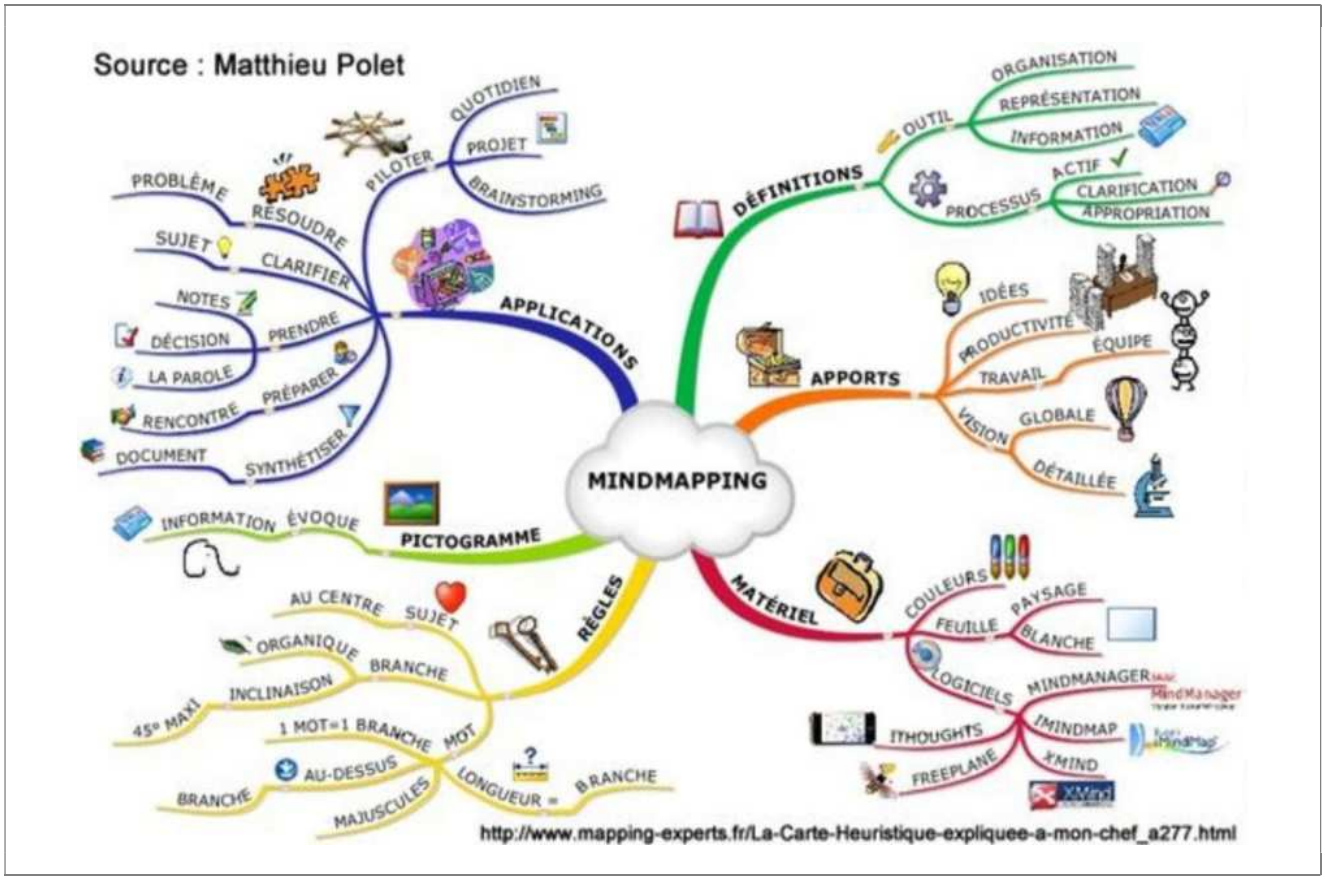

Рисунок 63 – Приклад ментальної карти

Інформація до завдання

Неможливо упевненістю сказати, хто саме створив концепцію «ментальної карти» [26] в сучасному її вигляді. Авторство найчастіше приписують Тоні Бьюзену, який працював над ментальними картами

[26] Подібний формат візуалізації мислення відомий зі стародавніх часів.

протягом 40-ка років під час організації «мозкових штурмів», але лише після публікації його міжнародного бестселера «The Mind Map Book» у 1996 році ментальні карти справді набули популярності.

Сьогодні всім відомий термін «mind map» має різноманітні переклади: інтелект карта, ментальна карта, карта (мапа[27]) думок, карта (мапа) розуму, карта (мапа) пам'яті, асоціативна карта тощо. Ці переклади зазвичай використовують як синоніми.

Метод ментальних карт ґрунтується на ідеї, що дві половини людського мозку відповідають за різні завдання. Ментальні карти призначені для використання обох сторін для збільшення продуктивності й покращення зберігання в пам'яті. Вони допомагають візуалізувати й класифікувати ідеї та є чудовими інструментами для навчання, вирішення проблем і ухвалення рішень.

Ментальні карти характеризуються чотирма базовими *особливостями*:

1) об'єкт уваги (вивчення), сфокусований у центральному образі (умовний центр карти);

2) основні теми та ідеї, пов'язані з об'єктом уваги, розподіляються на гілки від центрального образу й фіксуються як ідеї;

3) гілки, що утворюються, множаться й нарощуються задля пояснення певної ідеї ключовими образами та словами, тобто ідеї наступного рівня також зображуються як гілки;

4) гілки розгалужуються та формують пов'язану вузлову структуру або систему.

---

[27] Тут необхідні пояснення стосовно використання слів «карта» та «мапа». Сьогодні навколо їхньої синонімічності серед фахівців точаться дискусії, ми займаємо позицію розрізнення використання цих слів.

Карта – *аркуш* із умовними зображеннями, який у складі колоди призначений для гри (гральні карти, карти Таро); *технічний документ* організаційно-інструктивного характеру (маршрутна, операційна, технологічна карта); *асортимент страв і напоїв* у закладі харчування; *пристрій* у цифровій мікроелектроніці (карта пам'яті, SIM-карта).

Мапа – зменшене *зображення поверхні* Землі, інших астрономічних об'єктів (топографічна мапа, мапа Києва, мапа зоряного неба); схематичне *зображення спеціальних відомостей на місцевості* (мапа банкоматів, мапа говорів української мови, мапа-схема фестивалю).

URL : https://medium.com/correctarium-blog/карта-картка-чи-мапа-f10a828bbe4b.

Подання цих зв'язків у радіальній, нелінійній формі сприяє організації мислення без необхідності створення детальної концептуальної системи перед початком роботи. Елементи розташовуються в інтуїтивному порядку відповідно до їхньої важливості й організовуються в групи, гілки, або окремі рівні. Узагальнене графічне представлення інформації в процесі здобуття знань може допомагати пригадувати вже наявні знання.

На відміну від лінійного тексту, ментальні карти не тільки зберігають факти, але й демонструють взаємозв'язки між ними, що забезпечує глибше розуміння інформації.

Головні переваги ментальних карт полягає в тому, що вони:

1) активізують процеси мислення й генерації нових ідей, що сприяє розвитку логічного та креативного мислення;

2) стимулюють переосмислення та структурування інформації у зручному й персоніфікованому форматі, завдяки цьому легше усвідомлювати й запам'ятовувати інформацію;

3) сприяють впорядковуванню ключових питань і структурних елементів інформації, а також пошуку й ілюстрації ключових причинно-наслідкових зв'язків у межах єдиної композиції;

4) відображають ефективність сприйняття інформації за допомогою її відокремленості та яскравості порівняно з текстом.

Правила створення ментальної карти.

1. Ключове слово, навколо якого розгортається пізнання, інформація, думка розміщуються в центрі.

2. Навколо ключового слова записують складові (категорії) першого рівня, їх бажано виокремити шрифтом та/або кольором. Вибирати кольори слід виважено: людське око не може швидко сприймати й опрацьовувати понад 8 кольорів одночасно.

3. Для складових першого рівня визначають їхні елементи (рівні другий, третій тощо) і позначають зв'язки між елементами; для кожного рівня певної гілки використовують той самий колір, яким позначено блок першого рівня. Для якісного сприйняття карти важливо не

перебільшувати рівні ієрархії, оптимальним є дроблення елементів першого рівня на 5–9 елементів.

4. Задля уникнення ускладнень під час сприйняття змісту карти необхідно зберігати її ієрархічну композицію з чітким розміщенням певного рівня елементів і підкатегорій у просторі вихідної складової першого рівня, залишати достатньо місця між окремими елементами, зменшувати розмір букв від центру до периферії схеми, щоб показати головні й другорядні поняття.

5. Опис складових елементів кожного рівня має бути лаконічним – до 5-ти слів.

6. Для наочності й змістового наповнення ментальної карти доцільно використовувати ілюстрації та згорнуті нотатки з текстовими блоками, у яких обов'язково вказувати бібліографічні дані тексту.

7. У змісті елемента не має бути переліків, а кожен пункт – є його окремим піделементом.

8. Існує широкий вибір сучасних онлайн-інструментів для створення ментальних карт, але коли вона будується вручну (принаймні перші два її рівня), то мозку простіше упорядковувати й запам'ятовувати її зміст.

Алгоритм розробки ментальної карти.

1. Визначення мети побудови ментальної карти, а також теми, яку планується візуалізувати.

2. Визначення основної ідеї або центрального поняття, навколо якого буде організовуватися ментальна карта.

3. Додавання ключових елементів до основної ідеї або питання, пов'язаних із нею.

4. Встановлення взаємозв'язків між ключовими елементами за допомогою ліній, слів-зв'язків або ключових фраз.

5. Вибір кольорів і зображень.

6. Перевірка й доопрацювання.

Для створення ментальних карт існують спеціальні програми, доступні в Інтернеті. За матеріалами з Вікіпедії та інших ресурсів

сьогодні доступно безліч онлайн-інструментів, які спрощують побудову ментальних карт (табл. 5).

Таблиця 5 – Онлайн-інструменти створення ментальних карт (2025 р.)

Назва	***Короткий опис***
Canva	Сучасний інструмент для створення ментальних карт й іншого візуального контенту, є мультимовним інструментом, інтерфейс адаптується 28-ма мовами, зокрема українською. Частково безкоштовний.
Draw.io	Багатофункціональний сервіс, що дає змогу створювати ментальні карти, різноманітні інженерні схеми, таблиці, блок-схеми, нескладні інфографіки й презентації, є мультимовним сервісом, його інтерфейс можна налаштувати будь-якою з 50-ти мов, зокрема українською. Частково безкоштовний.
XMind	Один із найпотужніших інструментів із багатофункціональними можливостями форматування й експорту, доступний також як десктоп-додаток (Windows, macOS, Linux). Частково безкоштовний.
WiseMapping	Відкритий веб-сервіс із чистим інтерфейсом, базовим функціоналом, без необхідності інсталяцій. Підтримує спільну роботу та вбудовування карт. Безкоштовний.
Mindomo	Потужний гнучкий інструмент із можливістю створення ментальних карт із відео, PDF, зображеннями; має офлайн-додатки. Частково безкоштовний.
Mind42	Проста, без особливих надмірностей онлайн-платформа для створення ментальних карт виключно в браузері без потреби встановлення додатків; можна додавати посилання, нотатки й зображення. Безкоштовний (повністю, але з рекламою).
Bubbl.us	Інтернет-сервіс спільного створення ментальних карт, є безкоштовний план.
Comapping	Програмне забезпечення онлайн для створення ментальних карт, для керування інформацією та обміну нею. Частково безкоштовний.
FreeMind	Інструмент на основі Java, який дає змогу створювати інтелект-карти й керувати ними для різних цілей, розповсюджується згідно з загальною публічною ліцензією GNU.
Gliffy	Платна онлайн-програма для створення різних блок-схем, діаграм, графіків, технічних креслень, макетів і прототипів графічних інтерфейсів.

Продовження табл. 5

Назва	***Короткий опис***
Coggle	Частково безкоштовний вебдодаток для ментальних карт, створює ієрархічно структуровані документи, взаємодіє з Документи Google, які надають або лінійний (текстовий документ), або табличний (таблицю) формат документів.
LucidChart	Платформа, яка дає змогу створювати діаграми за допомогою штучного інтелекту, даних і автоматизації. Її користувачі також можуть об'єднуватися й працювати разом над створенням блок-схем, організаційних діаграм, ментальних карт тощо.
MAPMYself	Частково безкоштовний онлайн-додаток для створення красивих ментальних карт у органічному рукописному й класичному стилях.
MindMup	Інтуїтивно зрозумілий інструмент, що ідеально підходить для швидкого створення ментальних карт; має інтеграцію з Google Drive, можлива публікація карт як презентацій. Частково безкоштовний.
MindMeister	Один із найпопулярніших інструментів створення ментальних карт із привабливим інтерфейсом, великим вибором шаблонів і багатим функціоналом, підтримує експорт у pdf, FreeMind (.mm), MindManager 6 (.mmap), документ .rtf, зображення (.jpg, .gif, .png). Частково безкоштовний.
SpiderScribe	Онлайн-інструмент із візуальною орієнтацією, який дає змогу розміщувати елементи довільно на полотні й поєднувати текст, файли, календарні події тощо, різні типи вузлів (наприклад, події з датами). Частково безкоштовний.
Text2MindMap	Дуже простий сервіс, який генерує ментальну карту на основі структурованого тексту, можна зберегти як JPEG-файл. Підходить для швидких чернеток або навчання. Безкоштовний, із мінімальною функціональністю, періодично змінює доступність.
VivaMind	Маловідомий інструмент, орієнтований на простоту, дає змогу створювати презентацію всередині вузла (асоціювати текст, відео, малюнки), підходить для простих карт без зайвих функцій. Підтримка обмежена. Частково безкоштовний або застарілий.
Spinscape	Додаток для створення мап думок із власним форматом (.smap), а також підтримує імпорт і експорт до популярних форматів. Інструмент із фокусом на бізнес-аналіз і дослідження, включає додаткові функції для роботи з великим обсягом інформації. Лише за оплату.

Рекомендації

Створення ментальних карт є одним із засобів візуалізації опанування й розуміння навчального матеріалу.

Під час розробки карт доцільно керуватися такими порадами:

– узагальнити основні складові теми для максимального охоплення її основного змісту;

– визначити структурно-смислові одиниці теми, що вивчається;

– зберігати послідовне розгортання основного змісту;

– дотримуватись принципу оптимізації розміру й кількості елементів і зв'язків;

– використовувати для підбиття підсумків вивчення змісту теми (розділу, модуля) з чіткою його деталізацією.

У карті обов'язково необхідно вказати прізвище та ініціали її автора, курс і групу.

Не використовуйте готові карти й карти, створені ШІ. Основною метою побудови карти є ваша власна аналітична діяльність.

Приклади завдань

☑ Підготуйте ментальну карту до практичного заняття з теми «....». Обґрунтуйте вибір центрального поняття й понять першого рівня.

Карта понять

> ***Карта понять*** – це ментальна карта, елементи якої подано з застосуванням понятійно-термінологічного апарату.

Інформація до завдання

Створення карти понять ґрунтується на техніці візуалізації мислення шляхом побудови ментальних карт. Для побудови карти понять за допомогою методу ментальної карти необхідно визначити й зафіксувати ієрархію понять із певної теми (розділу, модуля).

Першим кроком є визначення ключового поняття теми (розділу, модуля), яке завжди розміщується в центрі карти.

Другий крок – визначення понять, які відображають окремі аспекти ключового поняття й пов'язані з ним. Зв'язки позначаються як гілки, що розходяться від центрального поняття. Це гілки першого порядку.

Третій крок – побудова гілок другого порядку, що відображають вторинні поняття, від яких відповідно розходяться гілки третього порядку. У такий спосіб будується розгалужена система понять, яка наочно розкриває зміст усієї теми (розділу, модуля).

Карта понять презентує певний зміст (модуля, теми тощо) за допомогою визначення ключових понять теми, які між собою організуються в певну мережу з визначенням їхніх зв'язків між собою. Вона має відповідати сформованому розумінню теми та її понятійного забезпечення. Формат карти понять визначається здобувачем освіти самостійно, але її основною складовою є наочність і відповідність заданій загальній структурі (рис. 64).

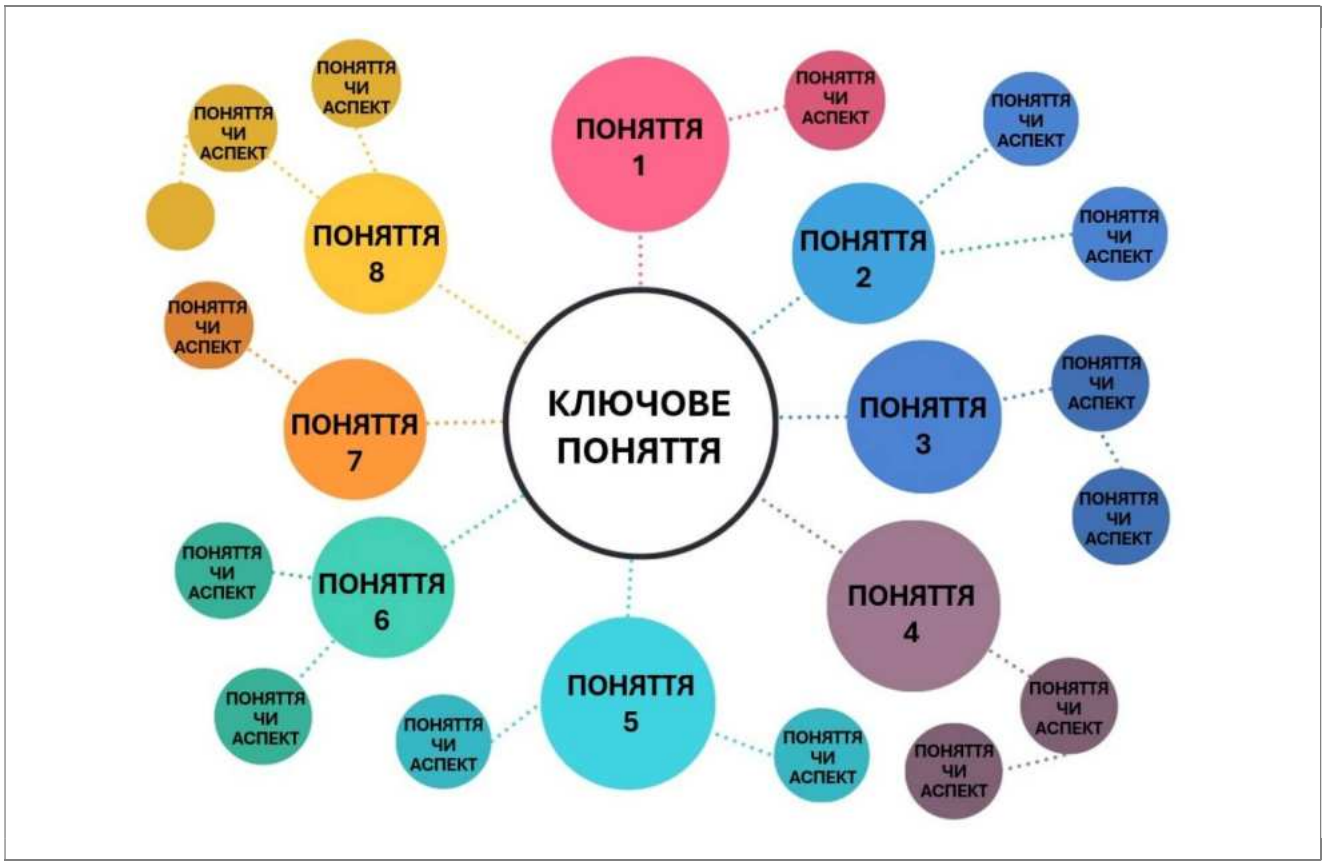

Рисунок 64 – Приклад структури карти понять

Рекомендації

Детально ознайомитися з інформацію про специфіку й особливості створення ментальних карт.

Карти понять не мають містити визначень, пояснювальних фраз, текстів, цитат – лише поняття.

Під час розробки таких карт доцільно використовувати:

- кольори й графічні зображення;
- стрілки, що визначають різноманіття зв'язків;
- окремі умовні позначення тощо.

У карті обов'язково слід вказати прізвище й ініціали її автора, курс і групу.

Приклади завдань

☑ Підготуйте карту понять до теми «...», яка обов'язково має складатися зі щонайменше 2-ох ланцюжків до кожного поняття першого рівня.

Карта запитань

> ***Карта запитань*** – це ментальна карта, елементи якої подано з застосуванням запитань різного формату й спрямування.

Інформація до завдання

Створення карти запитань ґрунтується на техніці візуалізації мислення шляхом побудови ментальних карт.

Для побудови карти запитань за допомогою методу ментальної карти необхідно визначити й зафіксувати ключове запитання теми (розділу, модуля) й розташувати його в центрі.

Другий крок – сформулювати уточнювальні запитання, які відображають аспекти ключового запитання й пов'язані з ним. Зв'язки

позначаються як гілки, що розходяться від центрального запитання. Це гілки першого рівня.

Третій крок – побудова гілок другого порядку, що відображають вторинні запитання, від яких відповідно розходяться гілки третього рівня. У такий спосіб будується розгалужена система запитань, яка наочно демонструє зміст усієї теми.

Формат карти запитань визначається здобувачем освіти самостійно, але вона має бути наочною та мусить відповідати заданій загальній структурі (рис. 65). Змістові одиниці теми (розділу, модуля) мають відповідати розумінню теми та її змістовому наповненню, яке необхідно трансформувати в запитання по суті.

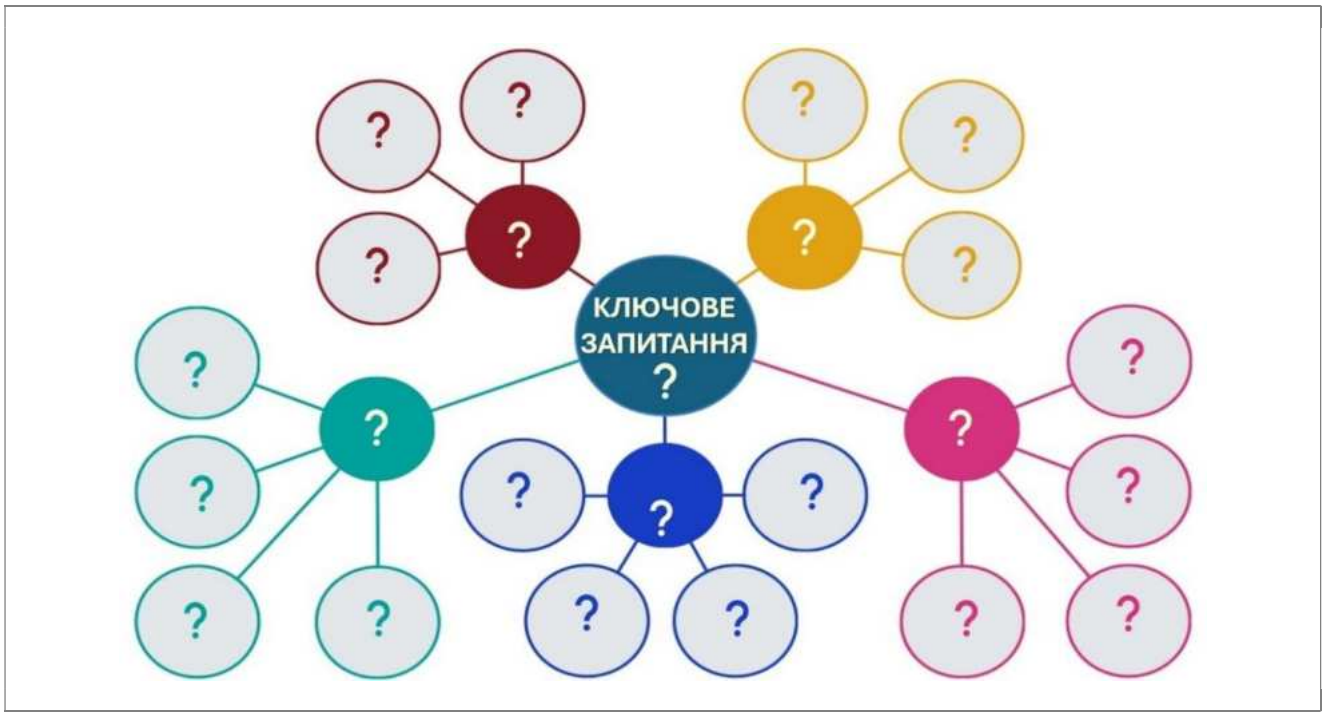

Рисунок 65 – Приклад структури Карти запитань

Рекомендації

Детально ознайомитися з інформацію про специфіку й особливості ментальних карт. Запитання мають бути чіткими, коректними, із обов'язковими питальними займенниками на початку. Для створення карт доцільно керуватися такими методичними правилами: 1) відтворення в запитаннях структурно-смислової єдності навчального тексту; 2) дотримання принципу достатньої необхідності елементів; 3) підбиття підсумків роботи над картою запитань у контексті

різноманітності запитань із теми. Під час побудови ланцюгів ефективним є використання ланцюгів із уточненими питальними словами (рис. 66).

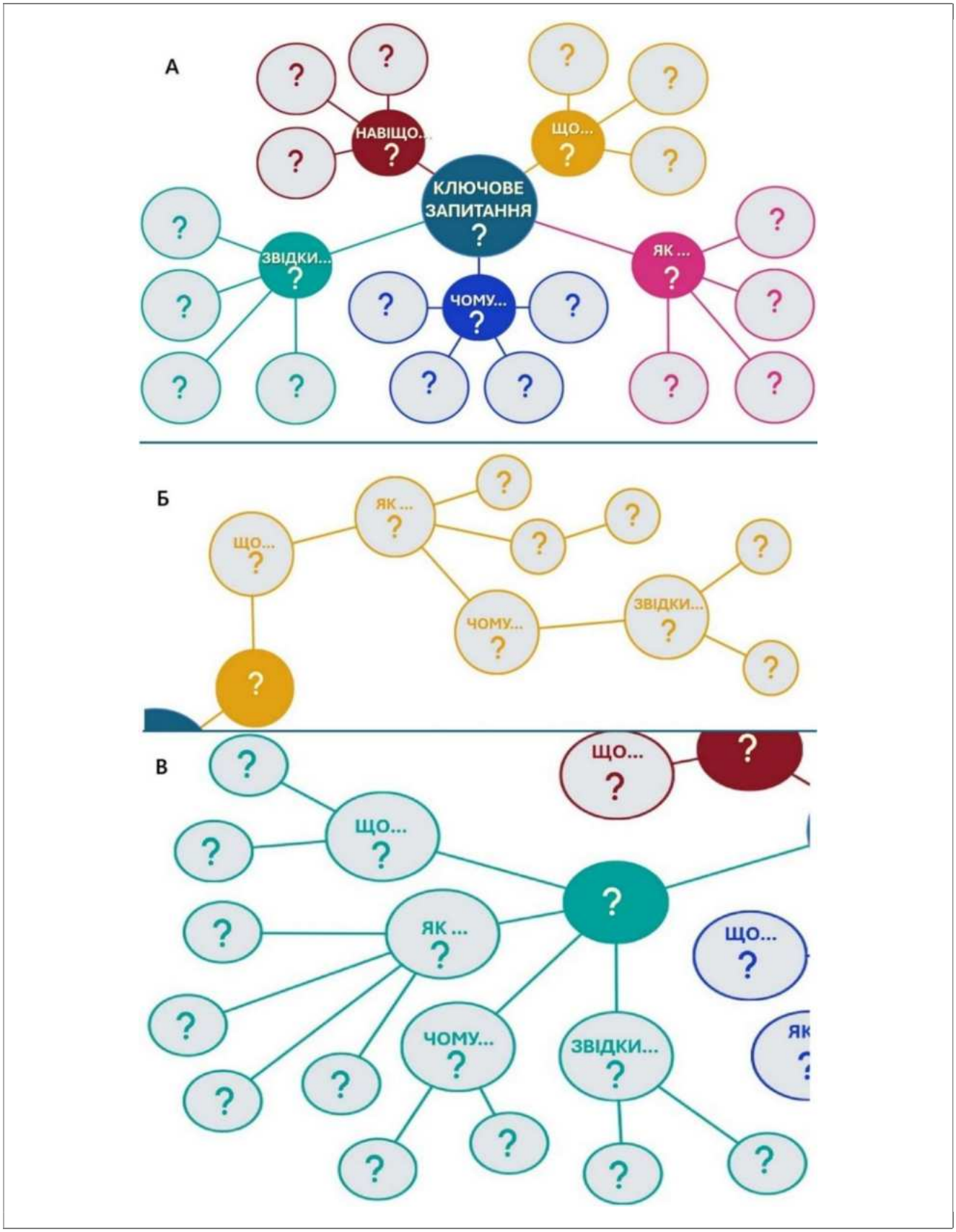

Рисунок 66 – Приклади побудови ланцюгів із уточнювальними запитаннями

Приклади завдань

☑ Підготуйте карту запитань з теми визначеного варіантом змістового модуля. Обґрунтуйте вибір центрального запитання й запитань першого рівня.

☑ Побудуйте карту запитань до теми практичного заняття «...». Відзначте (кольором або іншими позначками) такі запитання: 1) на які ви знаєте чіткі відповіді; 2) відповіді на які потребують уточнення; 3) відповіді на які викликають сумніви.

☑ Побудуйте карту запитань до теми практичного заняття «...». Відзначте (кольором або іншими позначками) запитання, які ви плануєте запропонувати на занятті.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Кейс

> ***Кейс*** – це опис реальної ситуації або випадку в будь-якій сфері життєдіяльності людини, що містить певну проблему або суперечність і будується на реальних фактах.

Інформація до завдання

Кейси як спеціально організовані описи й моделі ситуації активно використовуються в сучасній вищій освіті. Аналіз їхнього змісту становить базу вивчення та розуміння теоретичних ідей, розвитку практичного мислення, навичок вирішення проблем і ухвалення рішень у майбутній професійній діяльності.

Кейс є цілісним інформаційним комплексом, який складається з таких частин: опис конкретної ситуації; завдання до кейса; допоміжна інформація, необхідна для аналізу кейса.

Інформаційне забезпечення кейсів може складатися з різноманітних джерел залежно від його мети й галузі знань. *Джерелами інформації можуть бути*:

– соціальне життя з великою кількістю проблем і достовірних фактів;

– специфічні особливості життєдіяльності в певному регіоні, громаді тощо;

– проблемність освітньої сфери, її трансформація в глобальному й локальному вимірі;

– наукові дослідження й публікації, які можуть складати основу кейса, а можуть бути допоміжним ресурсом;

– публіцистика, що може ініціювати розробку самого кейса;

– статистичні, соціологічні й інші дані, які можуть відігравати роль безпосереднього інструмента для діагностики ситуації;

– усе різноманіття ресурсів Інтернету й соціальних мереж.

Спеціально підготовлені кейси пропонують здобувачам освіти дослідити ситуацію, розібратися в суті проблеми, запропонувати можливі рішення й обрати найкраще з них. У кейс-технологіях зазвичай не даються конкретні відповіді, здобувач знаходить їх самостійно, а сама проблема представлена в неявному, схованому вигляді та зазвичай не має однозначного вирішення.

Важливо, що кейс одночасно є завданням і джерелом інформації для його виконання. Відповідно до організації змісту розрізняють певні типи кейсів, описані нижче.

1. *Високоструктуровані кейси* (Highly Structured), зміст яких організується як традиційне навчальне завдання, у межах якого здобувачі користуються відомими моделями, формулами чи алгоритмами, щоб знайти аргументовану відповідь.

2. *Короткий нарис* (Short Vignetts) – зміст кейса невеликий за обсягом і містить лише ключові відомості. Аналіз такого кейса передбачає додаткове використання власних знань і здатності для пошуку вирішення ситуації.

3. *Довгі неструктуровані кейси* (Long Unstructured Cases) – зміст за організацією є найскладнішим для навчальних завдань, вони містять максимально деталізовану інформацію без дотримання певних

структур їхнього викладання. Робота з такими кейсами передбачає, що здобувачі мають диференціювати наданий опис ситуації, відокремити надлишкові факти, винайти ту інформацію, якої бракує для отримання відповіді.

4. *Новаторські кейси* (Groundbreaking Cases) – зміст завдання спрямований на дослідження ситуації або проблеми, виконання вимагає застосування попередньо засвоєних теоретичних знань і практичних умінь, а відповідь передбачає пошук оригінальної та/або інноваційної відповіді.

Відповідно до центрального елементу аналізу виокремлюють три типи кейсів.

1. *Кейс-випадок* – це короткий кейс, який розповідає про окремий випадок; його використовують для того, щоби проілюструвати певну ідею або порушити питання для обговорення.

2. *Кейс-вправа* – кейс, який створює можливості застосування й відпрацювання певних навичок на практиці за відомими алгоритмами та/або моделями.

3. *Кейс-ситуація* – класичний кейс, що вимагає аналізу невирішеної проблемної ситуації з визначенням перспективи її розвитку відповідно до найбільш імовірного вирішення проблеми.

Не можна запропонувати універсальну й обов'язкову структуру кейсів. Кожен із них має свої особливості, логіку та послідовність викладу матеріалу. У класичних освітніх кейсах можна виокремити п'ять частин, що мають освітній зміст.

1. Вступ. Кілька речень, що задають основу його цілісного розуміння й подальшої успішної роботи.

2. Детальний опис передісторії ситуації, який зазвичай є найбільшою частиною кейса.

3. Опис розвитку подій (безпосередня ситуація), що потребує аналізу.

4. Завершення (підсумок) ситуації без відзначення остаточного рішення, а з актуалізацією проблеми й необхідністю пошуків шляхів її розв'язання.

5. Додатки, які часто містять детальну інформацію про ситуацію та відомості, що характеризують контекст.

Написання кейсів є складним завданням, але результати такого навчання є винагородою. Цей процес передбачає складні й рефлексивні зусилля автора, потребу аналізувати, оцінювати, інтерпретувати й синтезувати інформацію та ідеї, а також дає змогу для творчого самовираження. Створення кейса складається з *чотирьох основних дій*: планування, організації, написання чернетки, редагування.

Планування передбачає розробку схеми, яка визначає важливі дії та основні елементи кейса. Планування здійснюється в такий спосіб: 1) визначення мети написання кейса; 2) визначення характеристик кейса; 3) вирішення того, яку інформацію слід включити до нього. Ефективний спосіб здійснити цей процес – ставити собі запитання щодо кожної дії, яку ви виконуєте.

Організація передбачає впорядкування ідей, які відповідають меті кейса, шляхом пошуків способу представлення його матеріалів. Основними питаннями при створенні кейса на цьому етапі є такі: якою має бути наративна структура, а також як представити природу проблемності в кейсі. Зазвичай кейси подаються в наративному форматі, зміст історії регулюється сценарієм проблеми й викликає різноманітні думки та кілька рішень відповідно до різних поглядів (природа складності проблеми).

Чернетка – записування ідей і думок на папері, що перетворює ідеї на конкретні слова та речення; акцент тут робиться на розробці ідей, що зумовлює формування плану кейса, розвиток ідеї та опрацювання наявної інформації (особистого досвіду, інтерв'ю, документів або інших джерел) у письмовому форматі.

Перегляд – повторне читання, оцінювання та внесення змін для покращення тексту написаного кейса. Воно має бути об'єктивним, критичним. Оцінювання мусить спрямовуватись на виявлення основних компонентів кейса та їхню відповідність критеріям.

Для оцінювання якості підготовленого кейса доцільними будуть зазначені нижче запитання.

1. Чи досягне кейс запланованої мети?
2. Чи пов'язані проблемні питання з завданням кейса?
3. Чи є кейс достатньо завершеним, складним і сфокусованим?
4. Чи представляє кейс ситуацію, проблему чи питання?
5. Чи здається кейс реалістичним?
6. Чи використовуються всі елементи наративного стилю в кейсі?
7. Чи побудовані події та дії в кейсі в логічному порядку?
8. Чи пов'язані події з відповідними перехідними знаками?
9. Чи є зміст кейса точним, релевантним і доречним з погляду предмета?
10. Якщо є зовнішні ресурси, чи є вони доречними?

Загальна структура відображає основні кроки розробки змісту кейса (рис. 67).

Рисунок 67 – Структура змісту кейса

Тим головним, що обов'язково має бути в кейсі, є проблема, яка передбачає кілька варіантів її розв'язання; завдання (питання) кейса; допоміжна інформація.

Основні принципи побудови кейса:

✓ зрозумілість і точність мови викладу;

✓ чіткість розподілу на параграфи;

✓ використання цікавої зав'язки;

✓ наявність необхідних прикладів і живих ілюстрацій;

✓ чіткість формулювання симптомів проблеми без артикуляції самої проблеми.

Суб'єкти проблемної ситуації не мають чітко окреслених позитивних і негативних позицій.

Технологічна послідовність створення кейса (рис. 68).

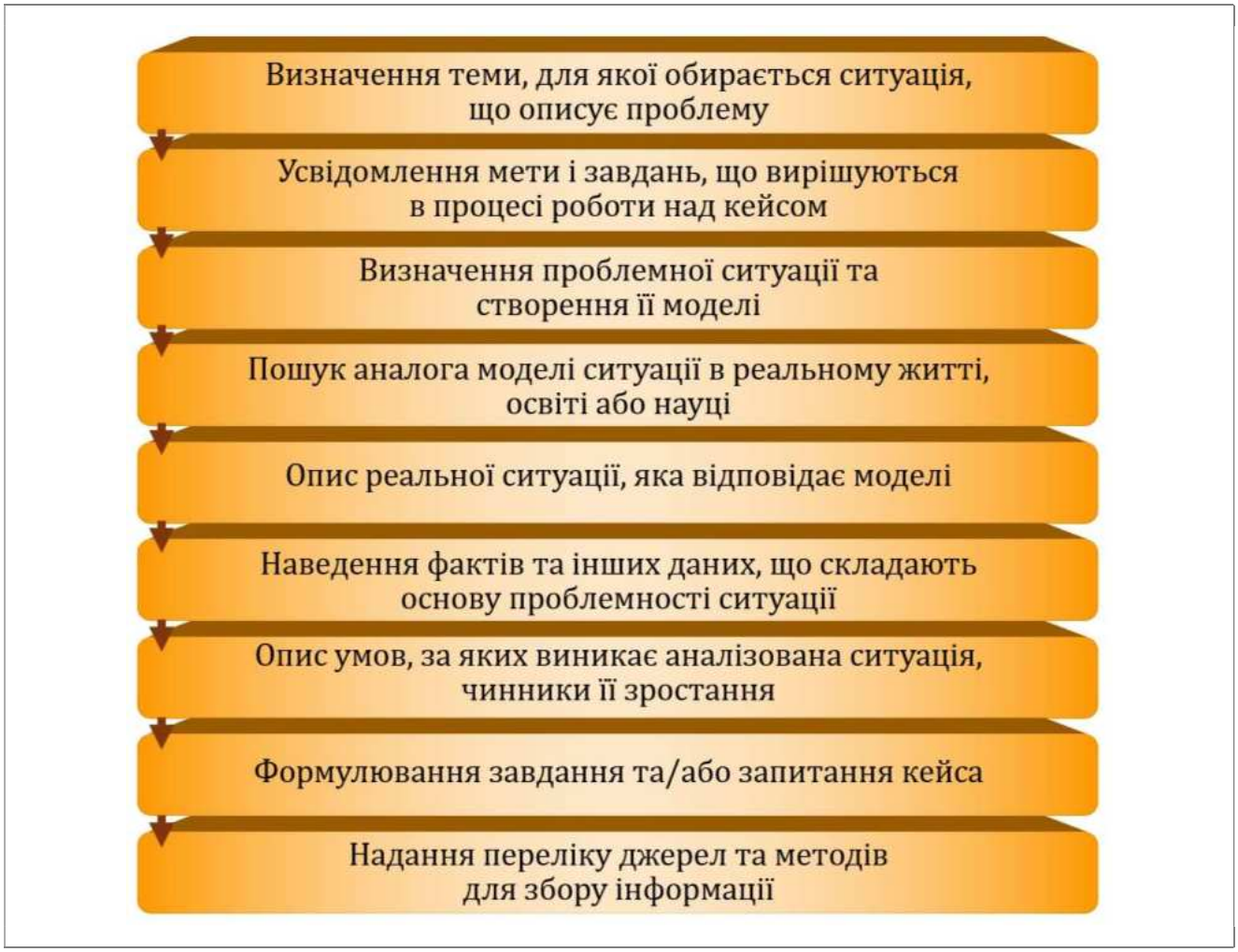

Рисунок 68 – Технологія створення кейса

1. Визначення теми (розділу, модуля) дисципліни, для якої обирається ситуація, що описує проблему.

2. Усвідомлення мети й завдань, що вирішуються в процесі роботи над кейсом.

3. Визначення проблемної ситуації та створення її моделі.

4. Пошук аналога моделі ситуації в реальному житті, освіті чи науці.

5. Опис реальної ситуації, яка відповідає моделі й у якій міститься проблема, або кілька складних моментів, які треба вирішити чи виправити наявні помилки, або вжити дій, щоб уникнути негативних наслідків. Проблема в кейсі описується через її симптоми.

6. Наведення фактів, статистичних даних, особливостей динаміки протікання процесів тощо, тобто все, що складає основу проблемності ситуації кейса.

7. Опис умов, за яких виникає аналізована ситуація, чинники її зростання.

8. Формулювання завдання та/або запитання кейса, що спрямовані на повний і глибокий аналіз ситуації:

1) питання з виявлення проблем, які описуються в кейсі;
2) питання, спрямовані на виявлення причини виникнення проблеми;
3) питання, що потребують прояву наявних професійних знань, умінь і навичок.

9. Надання переліку джерел і методів для збору інформації.

Основні характеристики й показники вдало створеного кейса.

1. Гарний кейс розповідає.

2. Гарний кейс фокусується на темі, що викликає інтерес.

3. Гарний кейс не виходить за межі проблем останніх п'яти років.

4. Гарний кейс містить проблеми, зрозумілі тим, хто має вирішити запропоновану ситуацію.

5. Добре створений кейс викликає співпереживання до героїв його сюжету.

6. Гарний кейс містить доцільні цитати зі джерел.

7. Гарний кейс потребує оцінки вже ухвалених рішень.

Рекомендації

Під час підготовки завдання для самостійної роботи необхідно враховувати такі важливі особливості кейса:

► він не має правильної відповіді – оптимальне рішення може бути одне, але воно не завжди реалізується в реальній ситуації, а ефективних рішень – декілька, тому слід обґрунтувати запропоноване;

► вихідні умови кейса можуть суперечити одне одному або змінюватися (реальні факти, на яких будується кейс, імітуючи справжню життєву ситуацію, якій притаманні такі зміни);

► кейси вирішують в умовах обмеженого часу – реальні ситуації, у яких є змога з'ясувати всі деталі й мати перед очима повну картину, зустрічаються нечасто.

Підготовлений здобувачами кейс обов'язково міститиме елементи, перераховані нижче.

1. Сюжет – загальна картина розгортання проблемної ситуації.

2. Учасники – усі, хто задіяний у ситуації.

3. Протиріччя в сюжеті, через які виникають проблеми.

4. Чітка фабула – побудова хронології сюжету, що відображає причинно-наслідкові зв'язки й фактичний зміст.

5. Контекст ситуації (загальні обставини виникнення ситуації).

6. Коментар ситуації, поданий автором.

7. Питання чи завдання до роботи з кейсом, а саме: завдання, що має бути розв'язанням кейса; запитання, які можуть бути сформульовані за підсумками роботи з кейсом.

Приклади завдань

☑ Запропонуйте кейс до самостійно обраної теми змістового модуля 3 «Прикладний аспект застосування психології ухвалення рішень» й підготуйте коментарі щодо його виконання. Опишіть навчальні результати за підсумками його виконання.

Запитання

> ***Запитання*** – це логічна форма, що включає вихідну інформацію з одночасною вказівкою на її недостатність із метою отримання нової інформації як відповіді.

Інформація до завдання

Запитання – це запит інформації, що формується на основі вихідного базового знання (явна передумова запитання), і за якого запитувач сподівається розширити наявну в нього інформацію або зрозуміти її, якщо розширення інформації на цьому етапі пошуку неможливе.

Джон Дьюї вважав, що «добре поставлене запитання є наполовину вирішеним, тобто чітко усвідомлене утруднення є зведеним уявленням про його вирішення». Якщо запитання немає, то наявними є нечіткі та сплутані відчуття проблеми, що «змушують іти навпомацки».

У структурі будь-якого запитання завжди присутні два обов'язкових елементи і один додатковий, що часто зустрічається, але не є необхідним. Основні структурні елементи запитання – це (1) відоме в запитанні, (2) невідоме в запитанні, додатковий елемент – (3) питальне слово (рис. 69).

Рисунок 69 – Структура запитання

Відоме в запитанні називається явною передумовою запитання й описує те, що відомо тому, хто запитує; тут запитувач закладає наявну в нього вихідну базову інформацію. Невідоме в запитанні – усвідомлене (відчуте) незнання. Питальне слово – конкретизація того, про що саме невідомо.

Техніка формулювання запитань.

1. Визначення мети запитань (фокусування).

2. Формулювання запитань.

3. Опрацювання відкритих і закритих типів запитань.

4. Визначення пріоритетності запитань.

Правила формулювання запитань.

1. Коректність – запитання має бути правильно сформульоване за формою та змістом.

2. Передбачення альтернативності відповіді («так» або «ні») на уточнювальні запитання.

3. Стислість і ясність змісту.

4. Простота – складне запитання краще розбити на кілька простих.

5. Урахування відмінностей між звичайними та риторичними запитаннями. Риторичні запитання є судженнями, бо містять твердження або заперечення, а звичайні – судженнями не є.

Формально-логічними особливостями запитань є такі:

- запитання має бути конкретним, коротким, зрозумілим, простим за конструкцією;

- запитання має містити інформацію, яку необхідно враховувати під час відповіді;

- запитання не може включати слова з подвійним значенням.

Запитання як основний спосіб пізнавальної активності є важливим елементом самостійної роботи здобувача та його підготовки до практичного заняття. Відповідно до форми, завдань і змісту існують багатоваріантні класифікації запитань (детальніше – у підрозділі «ВИДИ ЗАПИТАНЬ ТА ЇХНЯ ХАРАКТЕРИСТИКА»).

Опанування стратегій і способів запитування забезпечує розвиток таких умінь, як робота з текстом, виокремлення головного, формулювання висновків і узагальнень, уміння слухати співрозмовника. Ці вміння підвищують якість освіти й становлять основу розвитку таких складних типів мислення, як дивергентне (творче), конвергентне (критичне) й метакогнітивне (рефлексивне).

Рекомендації

Під час виконання завдань із розробки запитань бажано:

– обирати такі види запитань, які найкраще відповідають змісту завдання, якщо в завданні немає інших вказівок;

– позначати типи запитань, які ви побудували;

– пропонувати запитання на межі знання–незнання:

– формулювати проблемні запитання або запитання, відповіді на які найкраще розкривають задану тему.

Важливо уникати:

– стереотипних контрольних запитань із підручників:

– запитань, із якими ви часто стикаєтеся в освітньому просторі;

– контекстних запитань без питального слова;

– простих запитань, які будуються шляхом трансформації речень, визначень, характеристик.

Приклади завдань

☑ Підготуйте матеріали до групової дискусії «Значення методології в практичній діяльності психолога» у форматі розгорнутих проблемних запитань (5–7), які не мають однозначної відповіді й спрямовані на організацію дискусії.

☑ Підготуйте по 2 запитання кожного виду для самоконтролю до теми «Спрямованість особистості» й надайте до кожного запитання короткі змістовні відповіді. Запитання мають починатися з таких формулювань:

Хотілося б знати, чому...?

Що є по-справжньому важливим...?

У чому різниця…?

Чи правильно я зрозумів (зрозуміла), що …?

☑ Підготуйте по 2–3 запитання кожного виду з теми практичного заняття:

1) запитання, які починаються з займенника «ЩО»;

2) запитання, які починаються з займенника «ЯК»;

3) запитання, які починаються з займенника «ЧОМУ»;

4) запитання, які починаються з займенника «ЗВІДКИ».

Зверніть увагу, що відповіді на сформульовані запитання не мають бути односкладовими, вони мають передбачати розгорнуту відповідь.

☑ Прочитайте оповідання Рея Бредбері «Все літо в один день» і сформулюйте запитання (не менше 6-ти) до різних його персонажів із коротко сформульованими відповідями. Розподіліть запитання за типами

1. *Конвергентні* – запитання з однією правильною відповіддю.

2. *Оцінювальні* – запитання, які вимагають у відповіді сформулювати судження.

3. *Дивергентні* – запитання, які мають альтернативні правильні відповіді.

☑ Відповідно до варіанту визначте феномен для вивчення й заповніть таблицю «Запитальні слова».

Питальне слово	Поняття, пов'язане з темою	Сформульоване запитання
Як?		
Де?		
Що?		
Чому?		
Скільки?		
Як?		
Яке значення?		
Що буде, якщо?		
В чому сенс?		

☑ Запропонуйте штучному інтелекту згенерувати 12 запитань із теми «...». Згрупуйте запитання за визначеними вами критеріями. Обґрунтуйте обрані критерії. Додайте коментар із оцінюванням роботи штучного інтелекту.

Задача

> ***Задача*** – це ситуація, що розгортається за певних відомих умов і призводить до результату, який слід визначити за допомогою дій (розуміння, обчислення, переміщення елементів тощо) із відомими даними й дотриманням певних правил.

Інформація до завдання

Задача передбачає вихід на досягнення кінцевого результату (розв'язання задачі) за заданих умов, що зазвичай вимагає певних знань і роздумів, вибору логічних прийомів і алгоритмів дій.

Змістом задачі в психології зазвичай є певний сюжет із реальною або удаваною суперечністю, яку формулюють у формі запитання, і яка характеризується пізнавальними труднощами. Розв’язання задачі потребує пошуків зв’язків і відносин, які доводять правильність відповіді на поставлене запитання.

Розв’язання задачі [28] – це процес виконання дій і розумових операцій, спрямованих на досягнення мети, заданої в межах завдання (проблемної ситуації).

---

[28] *Розв'язувати чи вирішувати: із цих двох синонімів надають перевагу другому – вирішувати питання, проблему, завдання, але рекомендують частіше вживати дієслово «розв'язувати» як природніше й оригінальніше в українській мові. Конструкцію вирішити завдання, вирішити задачу рекомендовано замінити стилістично кращим варіантом виконати завдання, розв’язати задачу (математичну). Отже, частіше використовують такі формулювання: розв'язати задачу, вирішити проблему, виконувати завдання.*
https://goroh.pp.ua/Слововживання/вирішувати#31157

Задача включає певні основні елементи, описані нижче (рис. 70).

1. *Умова* – набір відомих взаємопов'язаних та/або взаємозамінних параметрів і відомостей (аргументів, фактів, точних відомостей), що описують ситуацію та/або формують певну модель для аналізу; чітке питання-мета: що потрібно визначити, встановити, знайти тощо.

Рисунок 70 – Основні елементи задачі

Для розуміння умов задачі з психології важливо чітко визначитися з термінологічними й понятійними конструктами; записати в скороченому образному вигляді, що задано в умові задачі; уявити ситуацію в загальному вигляді.

2. *Обґрунтування* – передбачає наявність зв'язку між теоретичними основами в рамках певної науки (правила, канони, закономірності, позначення тощо) та практичними діями, необхідними для розв'язання конкретної задачі (відповіді на запитання). За цими зв'язками визначається траєкторія дій, послідовність операцій, обираються методи, алгоритми, формули, що зумовлює пошук відсутніх аргументів як умови досягнення кінцевого результату.

Обґрунтування в задачах з психології вимагає розуміння психологічного підходу, з позицій якого буде проводитися аналіз змісту задачі (ситуації); чіткого зрозуміння, у чому полягатиме її розв'язання; визначеності основних суперечностей ситуації; законів і

закономірностей, відомих співвідношень, які можуть бути використані під час розв'язання задачі.

3. *Розв'язання* та *перевірка*. За обґрунтуванням формується чіткий план дій з відомими даними й додатково визначеними недостатніми параметрами на основі наявних знань, що призводить до знаходження точної відповіді на поставлене запитання, тобто отримання кінцевого результату.

Процес розв'язання задач із психології передбачає чітку послідовність аргументації з позицій визначеного психологічного підходу, що забезпечує відповідь на поставлене запитання, тобто знаходження невідомого.

4. *Висновок* – констатація отриманого результату, який безумовно збігається з заявленими в умовах вимогами, у форматі докладного опису результатів аналітичної та практичної діяльності та/або проста констатація результату для психологічних задач, зазвичай у текстовому вигляді.

Формулювання висновку задачі з психології передбачає загальну відповідь із наведенням чітких доказів; розгорнутий аналіз результатів із відзначенням того, як із позицій обраного психологічного підходу змінюється шукане за зміни інших параметрів задачі.

Рекомендації

Розробка задачі є складним когнітивним процесом, під час якого поєднуються джерела емпіричного матеріалу з теоретичним змістом дисциплін. Головне – починати з чіткого розуміння кінцевого результату. Саме чітке бачення бажаного результату задає можливість краще визначати проміжні кроки й необхідні ресурси.

У процесі виконання цього виду завдань слід враховувати, що розробка задачі передбачає її розв'язання, тому обов'язковим є наведення рішення-відповіді за розгорнутим планом. Задача має відповідати змісту теми (модуля), у межах якої виконується.

Структура виконаного завдання (рис. 71).

I. Презентація задачі – зміст задачі.

II. Розв'язання задачі – послідовність дій пошуку невідомого.

III. Висновок – результат розв'язання задачі.

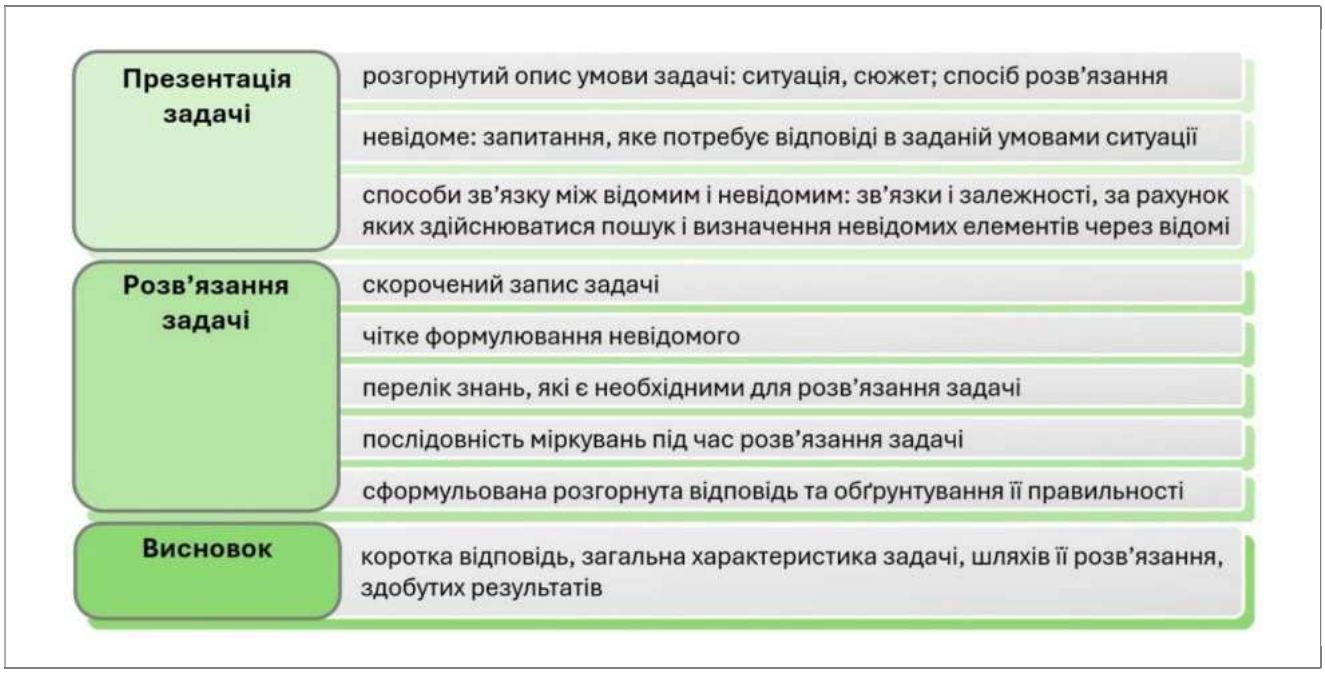

Рисунок 71 – Структура виконаного завдання «Задача»

Робота над задачею вимагає врахування того, що вона є ситуацією з відомим початковим станом системи й необхідним кінцевим станом системи, причому спосіб досягнення кінцевого стану від початкового відомий, тобто задача завжди має чітко науково визначений результат. Цим задача відрізняється від проблеми, для якої спосіб досягнення кінцевого стану невідомий, тобто є кілька правильних відповідей, від яких залежить спосіб отримання обраного результату.

Приклади завдань

☑ Складіть на основі власного досвіду (художньої літератури, публікацій у соціальних мережах тощо) задачу з вікової психології. Наведіть до неї розгорнуту відповідь.

☑ Розробіть задачу до змістового модуля 2 «Психологічні основи прийняття рішень», сформулюйте її та підготуйте розгорнуту відповідь і пояснення до неї.

☑ Запропонуйте штучному інтелекту скласти задачу за темою «…». Проаналізуйте її зміст щодо відповідності основним структурним елементам. Розв’яжіть задачу самостійно. Підготуйте коментар з оцінюванням роботи ШІ.

Сенкан

> ***Сенкан*** – це вільний вірш без рими, що складається з п’яти рядків, побудованих за заданим алгоритмом.

Інформація до завдання

Сенкан є специфічним білим віршованим текстом із п'яти рядків, він має американське походження. Його організація наслідує традиції японських жанрів хокку й танка. Складання такого вірша забезпечує умови освоєння навичок систематизації та узагальнення інформації з певної теми в достатньо мінімалізованому форматі. Цей прийом зарекомендував себе як інструмент розвитку критичного мислення, що дає змогу кількома словами викласти навчальний матеріал із певної теми. Сенкан є досить ефективним інструментом для оволодіння такими вміннями:

– синтезувати складну інформацію;

– встановлювати причинно-наслідкові зв’язки між елементами прояву певного феномена;

– порівнювати психологічні властивості й виявляти їхні закономірності;

– аналізувати, синтезувати, узагальнювати інформацію відповідної системи понять;

– виявляти й формулювати проблеми власної діяльності.

Структура традиційного сенкана проста, його текст організується за змістовою та синтаксичною заданістю кожного рядка.

Правила складання вірша-сенкана (рис. 72).

1-й рядок: тема сенкана, що є його назвою, **один займенник або іменник**, що зазначає об’єкт (предмет, явище), про що буде йтися у вірші;

2-й рядок: **два прикметники**, які, на думку автора, найкраще описують властивості та якості об’єкта (предмета, явища), заявленого в темі (перший рядок);

3-й рядок: **три дієслова**, які описують характерні дії об’єкта (предмета, явища), вказують на те, що робить іменник чи що з ним відбувається;

4-й рядок: **вираз із чотирьох слів**, у якому розкривається суб’єктивне ставлення автора до об’єкта (предмета, явища), який оформлено як словосполучення, речення або запитання;

5-й рядок: **одне слово-резюме**, що відображає загальний зміст (сутність) об’єкта (предмета, явища).

У сенкані в будь-якому рядку можуть бути використані додаткові частини мови: прийменники, сполучники, частки. Зазвичай весь вірш складається з 11–12-ти слів.

Рисунок 72 – Правила складання вірша-сенкана

Рекомендації

Складання сенкана спрямоване на розвиток здатності здобувача узагальнювати зміст певної теми, тому окрім прояву творчості в певному римуванні вірша, основним є пошук саме узагальнювальних слів кожного рядка, а основним узагальненням і демонстрацією розуміння об'єкта (предмета, явища), що вивчається, є п'ятий рядок – основне узагальнювальне слово.

Сенкан використовується як вправа для вираження думок у компактній формі. Його організація дає змогу грати з мовою та формою, створювати вірші, які можуть бути як простими й прямолінійними, так і складними й багатогранними.

Під час складання вірша важливо розуміти, що кількість слів у кожному рядку **має значення**.

Звертайте увагу на те, що це вірш-узагальнення, який ілюструє рівень опанування певного навчального змісту.

Приклади завдань

☑ Складіть вірш-сенкан на тему (перший рядок сенкана) «Емоції» або «Почуття».

☑ Складіть вірш-сенкан на тему «Кризи вікового розвитку», перший рядок сенкана – «Криза».

☑ Зверніться до штучного інтелекту із завданням скласти вірш-сенкан на тему «...». Детально проаналізуйте вибір слів до кожного рядка, відзначте рівень узагальнень. Поділіться враженнями від його роботи.

Вірш Діаманта

Діаманта – це вільна віршована форма з семи рядків, які організуються за заданим алгоритмом і поступовим переходом до протиставлення першого й останнього рядків.

Інформація до завдання

Прийом «Діаманта» спрямований на переосмислення вивченого матеріалу у форматі узагальнення понятійного забезпечення теми шляхом порівняння зі свідомим вибором протилежного поняття.

Алгоритм виконання завдання «Вірш Діаманта» (рис. 73).

1. Визначити поняття для аналізу (задане або обране самостійно).
2. Записати це поняття у верхньому (першому) рядку.
3. Вибрати протилежне поняття й записати його в нижньому (сьомому) рядку.
4. Написати п'ять рядків, які описують подібність і відмінність між цими поняттями.
5. Використати ці рядки для складання вірша.

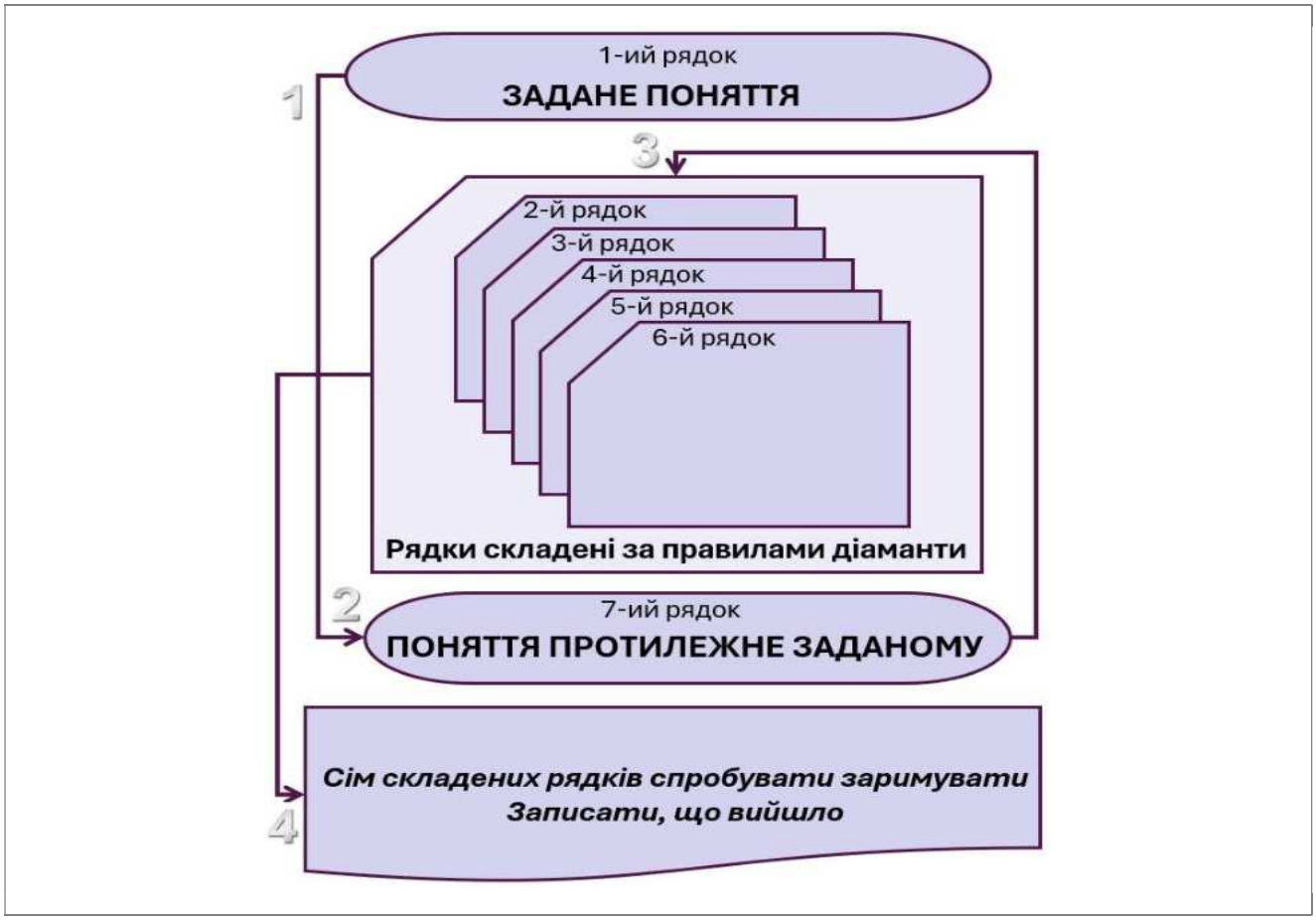

Рисунок 73 - Алгоритм складання вірша «Діаманта»

Правила створення рядків вірша «Діаманта» (рис. 74).

1-й рядок – ***іменник***: явище або предмет, які є темою вірша;

2-й рядок – ***два прикметники***, які розкривають цікаві й характерні ознаки явища або предмета, зазначеного в темі;

3-й рядок – ***три дієслова***, що описують дії, впливи або функції, властиві цьому явищу чи предмету;

4-й рядок – ***чотири іменники***: асоціації до теми «Діаманта»;

5-й рядок – ***три дієслова***, що розкривають дії, впливи або функції, властиві антоніму до теми (сьомий рядок);

6-й рядок – ***два прикметники***, які розкривають цікаві й характерні ознаки явища або предмета, зазначеного як антонім;

7-й рядок – ***іменник***, антонім до теми «Діаманта».

Під час складання вірша дотримуйтеся вимог щодо кількості слів та їхньої синтаксичної ролі. Для покращення ритму допускається використання в будь-якому рядку додаткових частин мови – прийменників, сполучників, часток.

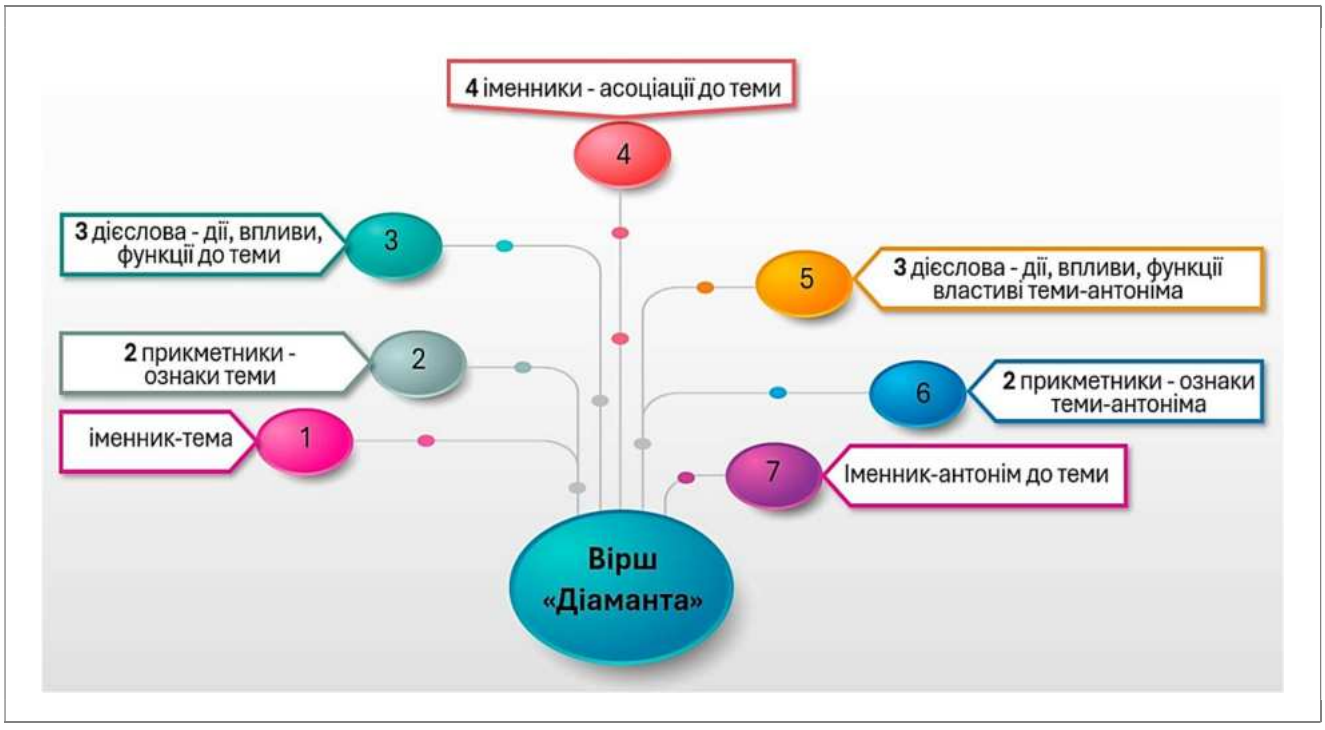

Рисунок 74 – Правила складання вірша «Діаманта»

Рекомендації

Важливо детально ознайомитися з алгоритмом: це скоротить час виконання завдання та спростить роботу над кожним рядком, який слід складати відповідно до встановлених правил.

Під час виконання завдання зверніть увагу, що вибір іменника-антоніма до заданої теми є значущим показником розуміння й опанування теми, що вивчається.

«Діаманта» задає умови для порівняння й контрастування характеристик двох протилежних об'єктів. Складання вірша може відображати гармонію між різними аспектами теми або дисонанс між ними.

Приклади завдань

☑ Складіть вірш-діаманту на тему «Мислення» – це перший рядок Діаманти.

☑ Складіть вірш-діаманту на тему «Дослідження» – це перший рядок Діаманти.

☑ Запропонуйте штучному інтелекту скласти вірш-діаманту на тему «...». Проаналізуйте й оцініть його роботу. Окремо зазначте влучність антоніма, обґрунтуйте вашу думку.

Хронологія

Хронологія – це зафіксована послідовність подій, розташованих за часом їхнього виникнення.

Інформація до завдання

Хронологія є найбільш поширеним способом упорядкування інформації про минуле, коли певні події розміщуються в послідовності від минулого до майбутнього. Структурована часова зв’язність історії

допомагає визначати витоки й наслідки подій і явищ, порівнювати історичні процеси, робити висновки про їхній перебіг (рис. 75).

Дата	Видатний психолог	Внесок у психологічну науку
1842-1910	Вільям Джеймс	Американський філософ і психолог, один з засновників прагматизму й функціоналізму
1850-1909	Герман Еббінґауз	Німецький філософ, психолог й експериментатор, який започаткував експеримен-тальне вивчення пам'яті
1856-1939	Зигмунд Фройд	Австрійський психолог, фундатор психоаналізу, автор теорії сексуальності
1867-1927	Едвард Бредфорд Тітченер	Американський психолог, автор концепції структурної психології, представник інтроспекціонізму
1878-1958	Джон Бродес Уотсон	Американський психолог, засновник біхевіоризму
1886-1969	Сер Фредерік Бартлетт	Британський психолог, найбільш відомий дослідженнями пам'яті
1896-1980	Жан Піаже	Швейцарський психолог, автор теорії когнітивного розвитку дітей

А

Подія	Роки	Подія
Христофор Колумб відкрив Америку	1492 р.	Одна з перших згадок про українських козаків.
В Італії Г. Галілей надрукував книжку «Діалог стосовно двох головних систем світу», в якій стверджував, що земля обертається навколо Сонця	1632 р.	Створено Києво-Могилянський колегіум.
У британській колонії Род-Айленд (Північна Америка) вперше прийняли закон про заборону рабства і работоргівлі	1652 р.	Зведено Чортомлицьку Січ
У Пруссії було оголошено про створення королівства	1701 р.	Києво-Могилянський колегіум став академією
У Нью-Йорку (США) відкрився королівський коледж — нині Кембриджський університет	1754 р.	У Києві збудовано Андріївську церкву

Б

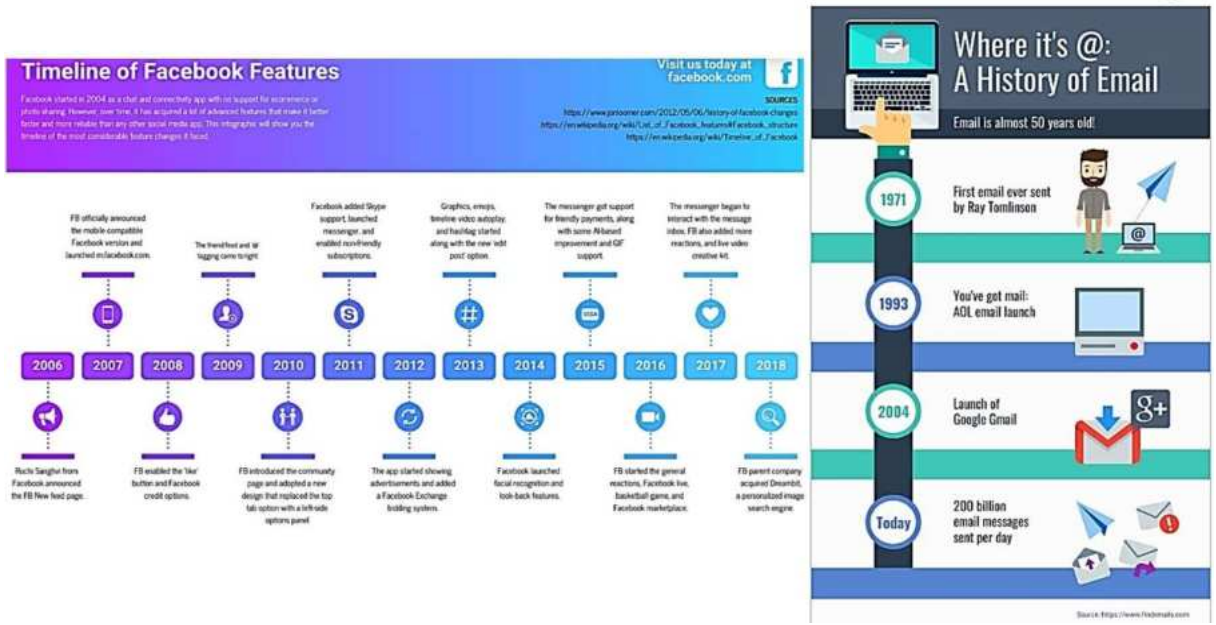

Рисунок 75 – Приклади хронології

Хронологія може бути побудована в такий спосіб:

а) ***хронологічна таблиця*** – узагальнене співвіднесення певного відрізка часу та подій, що відбувалися в цей період, за рядками й стовбцями спеціально організованої таблиці; таблиця має складатися щонайменше з двох стовпців: період і події; хронологічні таблиці можуть бути:

- *простими* – проста послідовність періодів (дат) і їхній опис;

- *синхроністичними* – за послідовністю періодів подаються події, що відбувалися на різних територіях, різних соціальних групах у один і той самий час;

б) ***лінії часу*** – горизонтальна або вертикальна лінія з розміткою по періодах (століттях, роках або етапах) – від минулого до майбутнього, із зазначенням того, що відбувалося в означений час;

в) ***хронологічна послідовність*** – опис фактів і подій розвитку певного явища з виокремленням часових періодів (етапів) за датами їхнього здійснення (однорівневий або багаторівневий нумерований список).

Порядок створення хронології.

1. Чітко визначити період, для якого необхідно побудувати хронологію (відповідно до завдання).

2. Ретельно виписати з довідкових, навчальних та інформаційних джерел відповідні події та дати, коли вони відбувалися.

3. Розмістити все в хронологічному порядку від найдавнішого до найближчого часу.

4. Упорядкувати отриману хронологію за допомогою обраного способу візуалізації.

5. За потреби додати коментарі й ілюстрації.

Рекомендації

Під час створення хронології бажано дотримуватися балансу: не слід перенавантажувати її зайвим текстом, але й не варто робити надто коротким пояснення до окремих дат.

Сьогодні доступно багато ресурсів, які допомагають будувати хронології, але важливо пам’ятати, що це лише допоміжні засоби – головною залишається робота здобувача.

Приклади завдань

☑ Побудуйте хронологію розвитку психології як науки з позначенням видатних психологів на кожному етапі.

☑ Побудуйте хронологію наукових досліджень, процесів ухвалення рішень. Додатково бажано виокремити дослідження, які акцентували увагу на психологічній складовій процесів ухвалення рішень.

☑ Запропонуйте ШІ скласти хронологію 12-ти найзначніших подій у психології XX століття. Додайте декілька подій XXI ст., які ви маєте знайти самостійно. Доведіть, що обрані вами події є дійсно найбільш значущими.

Характеристика

Характеристика – це опис із відзначенням істотних особливостей, ознак і властивостей певного об'єкта (феномена), перелік основних показників його якості, стану, функцій тощо.

Інформація до завдання

Психологічна характеристика – це сукупність властивостей, якостей, особливостей і функцій, які описують певний феномен із позицій психологічної науки.

Для написання характеристики рекомендовано дотримуватися певної послідовності дій (рис. 76).

1. Усвідомлення мети підготовки характеристики й мети навчального завдання, яке виконується.

2. Визначення стилю та глибини опису феномена, контексту його характеризування.

3. Визначення загальної структури характеристики.

4. Чіткий і лаконічний опис феномена, який характеризується (понятійне визначення, відповідь на запитання що/хто).

5. Опис природи заданого феномена й умови його прояву.

6. Основні відомості про феномен, що характеризується: обсяг знань про нього, види, функції, властивості, зовнішні прояви, внутрішні процеси, особливості.

7. Коротка інформація щодо значення знань про феномен для практичної діяльності психолога.

8. Бібліографічний опис джерел, на які є посилання в описах, – список використаних джерел.

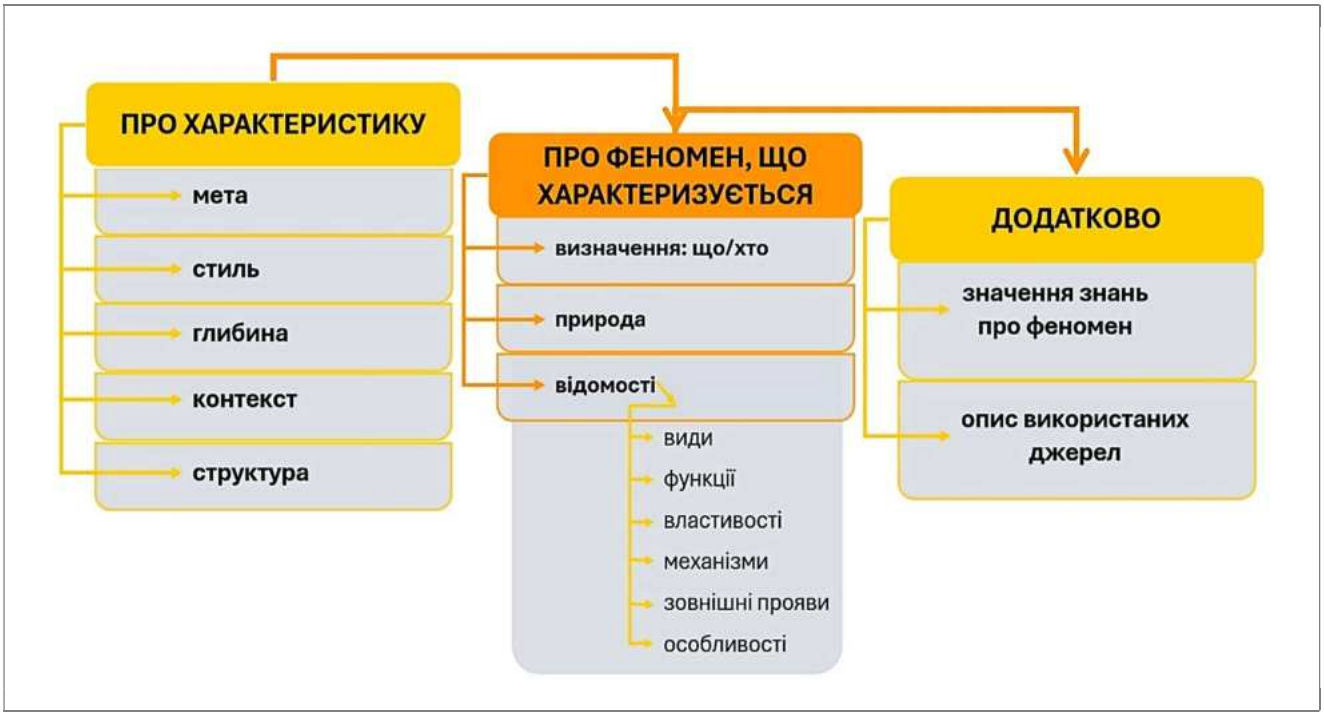

Рисунок 76 – Схема характеристики заданого психологічного феномена

Характеристика – це результат аналізу й структурування основних особливостей феномена, що вивчається. Для психологічної характеристики важливими є описи формальних ознак феномена, механізми його розвитку, зовнішні й внутрішні чинники його існування.

Характеристика психологічних феноменів готується з використанням наукового стилю. Науковий стиль характеристики відрізняється від різноманіття інших стилів тим, що описи є науково обґрунтованими, формалізованими, орієнтованими на факти, без суб'єктивних суджень, використання слів у переносному значенні й слів із суфіксами оцінки.

Рекомендації

Під час виконання завдання з підготовки характеристики необхідно чітко визначити основні структурні складові характеристики й урахувати такі поради:

✓уникайте зайвої інформації;

✓дотримуйтесь наукового або нейтрального ділового тону описів;

✓посилайтеся на надійні джерела інформації;

✓наводьте приклади;

✓пам'ятайте, що характеристика має бути чіткою, змістовною, давати максимально повне уявлення про феномен.

Підготовка характеристики передбачає структурованість її тексту, тому уникайте зайвих описів, що перевантажують текст.

Приклади завдань

☑ Оберіть певну етичну норму наукової діяльності (одну), яку ви вважаєте найбільш значущою під час проведення наукових психологічних досліджень. Дайте розгорнуту характеристику цій нормі й обґрунтуйте ваш вибір.

☑ Підготуйте характеристику одного з методів ухвалення групових рішень (за власним вибором).

☑ Підготуйте характеристику одного з методів психологічних досліджень (за варіантом).

Рекомендації

Рекомендації – це набір запропонованих дій, які є доцільними[29] для виконання за результатами досліджень, досвіду або поради щодо певного способу ефективних дій, здійснення певних планів, задумів.

[29] Доцільний – той, що відповідає поставленій меті, практично корисний, розумний.
Принцип доцільності передбачає відповідність обраних завдань, засобів і методів цілям діяльності, тобто аргументоване обґрунтування того, що обрані завдання або дії спрямовані на досягнення означеного ціллю результату.

Інформація до завдання

Рекомендації розробляють із метою надання допомоги для виконання певних дій, ухвалення рішень і способів поведінки, які ґрунтуються на досягненнях науки та практичного досвіду.

Рекомендації мають бути правдивими, неупередженими, коректними, конкретними, із чітким обґрунтуванням, актуальними для визначених ситуацій та орієнтовані на зацікавлену аудиторію.

Правила підготовки якісних рекомендацій.

1. Будьте лаконічними: використовуйте чіткі твердження, бажано в одному реченні, що є більш професійним.

2. Будьте логічними й послідовними: застосовуйте списки та групуйте складові рекомендацій за змістом.

3. Адаптуйте рекомендації до цільової аудиторії: враховуйте особливості професійної та діяльнісної спрямованості зацікавлених осіб.

4. Формулюйте конкретні пропозиції: пропонуйте зрозумілі та дієві заходи, зосереджуйтеся на практичних кроках.

5. Враховуйте обмеження: аналізуйте умови, що можуть вплинути на реалістичність пропозицій.

У процесі розробки рекомендацій слід уникати надмірного узагальнення, ігнорування обмежень і реальних умов, а також формальних чи надто загальних висловів.

Рекомендації

Виконання завдань, у яких запропоновано скласти рекомендації, потребує зосередженості на тому, що вони мають містити як загальні пропозиції, так і конкретні вимоги щодо дій людини у визначених умовах (ситуаціях), відповідно до їхнього психологічного змісту. Також слід включити інформацію про психологічну характеристику самої ситуації та можливі стани людини в ній.

Переконайтеся, що розроблені вами рекомендації є простими для розуміння. Зверніть увагу, що виконане завдання за структурою має включати такі складові:

– короткий вступ (характеристику й особливості ситуації, за якої рекомендації є доцільними);

– перелік рекомендацій;

– очікуваний результат за умови дотримання запропонованих рекомендацій.

Важливо дотримуватися формату рекомендацій, уникати менторського тону й не підмінювати рекомендації набором правил.

Після підготовки рекомендацій запитайте себе: «Чи готовий (готова) я дотримуватися таких рекомендацій? Чи є підготовлені рекомендації реальними для виконання?»

Приклади завдань

☑ Проаналізуйте характеристики мудрості з позицій вікової психології. На основі проведеного аналізу підготуйте для своїх одногрупників рекомендації, виконання яких сприятиме досягненню ними життєвої мудрості.

☑ Підготуйте рекомендації батькам, діти яких переживають вікову кризу (вік за вибором).

☑ Підготуйте рекомендації дітям, батьки яких переживають вікову кризу (вік за вибором).

Правила

> ***Правило*** – вимога, встановлена для виконання умов (норма поведінки) усіма учасниками дії (гри, правопису, судового процесу, організації, установи), за виконання якої передбачене заохочення, а за невиконання – покарання.

Інформація до завдання

Правила організовують, упорядковують і врегульовують людське життя. Таке нормування визначає і дає змогу прогнозувати дії людей, організацій, колективів у різноманітних життєвих ситуаціях. Зазвичай правила – це певне зібрання положень, що визначають порядок дій або поведінку людини як представника спільноти. Дотримання цих правил є обов'язковим для всіх, на кого вони спрямовані.

Правило є специфічною фіксацією дозволу чи вимоги здійснювати щось або утримуватися від певної дії. Такі правила називають дозволами чи вимогами (наказами). Це прості правила за принципом «так – не так». Із низки простих правил складаються більш складні й структуровані.

Правило – це широке поняття, що поєднує різні аспекти життєорганізації людства через регулювання, нормування й застосування принципів дій кожної людини окремо.

Формулювання правил певних дій людини передбачає:

✓точність, конкретність і лаконічність;

✓чітке розмежування того, що дозволено, а що заборонено;

✓домінування позитивних настанов;

✓обмеження кількості особливих випадків і винятків;

✓відповідність змісту меті дій;

✓урахування цільової аудиторії.

Рекомендації

Під час підготовки правил відповідно до завдання враховуйте, що вони мають бути реалістичними й актуальними саме для вас. Беріть до уваги соціальні й професійні нормативи, які сприятимуть їхньому виконанню.

Приклади завдань

☑ Підготуйте зведення правил, що мають регламентувати поведінку дослідника в процесі проведення психологічного

дослідження. Ці правила ви маєте сформулювати самостійно й обґрунтувати їхню доцільність.

☑ Сформулюйте 5–7 оригінальних правил організації власної навчальної діяльності. Позначте ті, які ви вважаєте найбільш складними для виконання. Проаналізуйте їх відповідно до актуальних умов навчання.

☑ Запропонуйте штучному інтелекту генерувати перелік правил, дотримання яких буде ефективним під час підготовки доповіді для захисту вашої кваліфікаційної наукової роботи магістра. Підготуйте ваш коментар до кожного правила.

ПІДГОТОВКА ДО ЗАЛІКІВ ТА ЕКЗАМЕНІВ

Вивчення дисциплін у закладах вищої освіти завершується обов'язковою формою контролю – екзаменом або заліком. Саме ці формати забезпечують підсумкове визначення рівня здобуття відповідних компетентностей і досягнення відповідних результатів навчання, визначених освітньо-професійною програмою.

За графіком навчального процесу будь-якого вишу наприкінці кожного семестру визначають заліковий та екзаменаційний періоди. Підготовка до складання заліків і екзаменів є досить відповідальною складовою самостійної роботи здобувача освіти. Основним під час підготовки є повторення й актуалізація всього змісту дисципліни.

У Запорізькому національному університеті підсумковий семестровий контроль із дисципліни є обов'язковою формою контролю навчальних досягнень здобувачів освіти. Його проводять відповідно до навчального плану у формі екзамену, диференційованого заліку або заліку в терміни, передбачені графіком освітнього процесу в університеті, та в обсязі навчального матеріалу, визначеному силабусом і змістом дисципліни. Заліки з дисциплін проводять після закінчення її вивчення, до початку екзаменаційної сесії.

Залік[30] – це форма підсумкового контролю, який проводиться як контрольний захід під час залікового тижня та полягає в оцінюванні засвоєння навчального матеріалу з певної дисципліни і на підставі результатів виконання певних видів робіт на практичних, семінарських або лабораторних заняттях.

Екзамен[30] – це форма підсумкового контролю рівня та якості засвоєння здобувачем теоретичних знань і практичних умінь і навичок з окремої навчальної дисципліни за семестр, що проводиться як

[30] Положення про організацію та методику проведення поточного й підсумкового семестрового контролю навчання студентів Запорізького національного університету. 2025. (Затверджено рішенням Вченої ради ЗНУ 25.02.2025, протокол № 8).

контрольний захід в усній, письмовій формі, із застосуванням ІТ-технологій тощо. Присутність здобувача вищої освіти під час проведення екзамену є обов'язковою.

Умовою успішного складання заліків і екзаменів є систематична робота з навчальною, навчально-методичною та науковою літературою протягом семестру. У процесі самостійної роботи з дисципліни доцільно доповнювати конспект лекцій короткими нотатками задля розширення теоретичних знань. Практика засвідчує, що вищі результати в заходах підсумкового контролю мають ті здобувачі, які систематично й цілеспрямовано працюють із рекомендованою літературою з метою з'ясування навчального змісту, а не для механічного запам'ятовування текстів підручника та лекцій. Зауважимо, що своєчасна й систематична підготовка до практичних (семінарських) занять протягом семестру задає основу раціональному використанню часу для підготовки до складання заліку або екзамену.

Підготовка здобувача до підсумкового контролю включає самостійну роботу протягом семестру; повторення навчального змісту до модульних контрольних заходів, самоконтроль вивченого; повторення змісту й основних термінів із дисципліни (рис. 77).

Рисунок 77 – Схема підготовки до підсумкового контролю

Якісна підготовка до екзамену (заліку) починається з першого дня семестру, коли свідомо поставлені цілі та можна заздалегідь планувати час навчання. Отже, можна запропонувати такі поради.

1. Навчайся систематично, приділяй час кожній дисципліні, що вивчається, регулярно виконуй завдання – це є гарантованим шансом успішно скласти екзамен або залік.

2. Веди конспект за обраним форматом, тут вагому роль відіграє зв'язок: очі (читання) – мозок (дешифрування) – дія (написання, моторика) – очі (читання написаного). Це сприяє розвитку стійких нейронних зв’язків, працює на покращення розуміння та запам’ятовування.

3. Створюй візуалізації та мовні мнемонічні фрази-формули, веди термінологічний словник або виготовляй для себе «флеш-картки» (картка з текстом і картинкою).

4. Перевіряй себе під час підготовки до практичного заняття, участі в ньому, звертайся до штучного інтелекту для поточного самоконтролю.

5. Розберися, як побудований екзамен (залік), що допоможе протягом семестру поступово готуватися до нього.

6. Дізнайся критерії оцінювання поточного навчання й екзамену (заліку).

7. Контролюй баланс часу навчання, відпочинку й інших зобов’язань.

8. Взаємодій із одногрупниками щодо змісту навчання, комунікація є важливим інструментом розуміння, особливо коли виникають певні труднощі.

Підготовка до підсумкового контролю сприяє закріпленню, поглибленню, структуруванню й узагальненню здобутих знань, а також їхньому застосуванню в процесі виконання практичних завдань. Готуючись до контрольних заходів, здобувач усуває наявні прогалини в знаннях, поглиблює їх, систематизує та впорядковує. Під час екзамену здобувач має продемонструвати, що він набув відповідних компетентностей і досяг необхідних результатів, визначених програмою дисципліни; додатково він також може висловити власні

або інші відомі йому точки зору, але бажано, щоб вони були аргументованими й достовірними.

Основні правила підготовки до підсумкового контролю.

1. Варто зорієнтуватися в усьому матеріалі змісту дисципліни й переліку запитань до підсумкового контролю.

2. Легше запам’ятовується те, що зрозуміло.

3. Вивчати треба з перервами, краще потроху, ніж усе й одразу.

4. Варто більше часу витрачати на повторення вивченого. Це ефективніше за просте багаторазове читання.

5. Найкраще запам’ятовується інформація, викладена на початку та вкінці тексту. «Середина» зазвичай швидко «вилітає з голови», тому під час запам’ятовування чи повторення особливу увагу слід приділяти саме їй.

6. Для спрощення запам’ятовування варто використовувати малюнки, логічні схеми, карти змісту, карти понять.

7. Щоб уникнути хвилювання, доцільно поставити собі такі запитання: «Чи допомагає хвилювання справлятися із ситуацією?», «Чи призведе хвилювання до кращого результату?», «Чи сприяє хвилювання чіткому й систематичному відтворенню наявних знань?». Занепокоєння – це емоція, а не метод вирішення проблем.

8. Слід дотримуватися зручного режиму дня.

У доінформаційному житті підготовка до екзаменів суттєво залежала від підручників, конспектів і методів запам'ятовування. Ці методи працювали й працюють сьогодні, але в сучасному світі цього здається замало, задовго й нудно; здобувачам не вистачає залученості й ефективності, широкого спектру інформаційних ресурсів, які задовольняють їхні конкретні потреби.

Сьогодні в здобувачів є безвідмовний помічник – *штучний інтелект*. Використання технологій штучного інтелекту в процесі підготовки до екзаменів передбачає спрямування його допомоги на покращення й оптимізацію способів навчання й підготовки до контрольних заходів. Тут є різноманіття інструментів для узагальнення

навчальних матеріалів, створення персоналізованих карток і тестів, розробки оптимізованих графіків навчання, адаптованих до індивідуальних потреб здобувачів, а також інструментів побудови індивідуальних практичних тестів для самоперевірки.

Ключові особливості інструментів для підготовки до заліків та екзаменів за допомогою штучного інтелекту.

1. Персоналізовані траєкторії навчання – інструменти штучного інтелекту аналізують сильні та слабкі сторони здобувача й допомагають скласти індивідуальний навчальний план.

2. Миттєвий зворотний зв'язок – системи штучного інтелекту оцінюють відповіді в режимі реального часу, реалізують миттєвий зворотний зв'язок і допомагають швидко виправляти помилки та вдосконалювати власне розуміння.

3. Інтерактивні тренувальні тести – інструменти штучного інтелекту легко створюють практичні вправи до екзамену з потрібної дисципліни, ШІ адаптує їхній зміст і забезпечує визначення тем (параграфів, розділів тощо), які здобувач має доопрацювати.

4. Відстеження прогресу – ресурси штучного інтелекту допомагають відстежувати успішність із часом і пропонують корективи до стратегії навчання.

5. Пропозиції розумного контенту – алгоритми штучного інтелекту пропонують релевантний контент на основі поточного прогресу підготовки до екзамену й опанування навчального змісту.

Ефективне використання інструментів і ресурсів штучного інтелекту для підготовки до заліків та екзаменів ґрунтується на свідомому їхньому використанні, а саме на:

✓готовності ставити чіткі цілі навчання;

✓наявній практиці регуляції навчальної взаємодії;

✓відслідковуванні прогресу навчання;

✓поєднанні інструментів штучного інтелекту з традиційними методами навчання;

✓врахуванні проблем і обмежень інструментів штучного інтелекту: обмежене охоплення тематики дисципліни, що пропонується викладачем; надмірна залежність від технологій і інструментів штучного інтелекту; питання конфіденційності щодо навчання, здобутків, успіхів і захисту даних здобувача.

Напередодні екзамену (заліку), щоб уникнути зайвих хвилювань, необхідно вирішити всі організаційні питання:

✓ уточнити дату, час і формат проведення екзамену;

✓ забезпечити якісний зв'язок (якщо екзамен проводиться онлайн), звук і відео;

✓ перевірити наявність допуску до екзамену;

✓ з’ясувати форми екстреного зв’язку з викладачем.

У день екзамену в онлайн форматі не підключайтеся для участі в ньому через кілька хвилин після пробудження, не намагайтеся щось вчити до останньої секунди, а дайте собі достатньо часу для самоорганізації та налаштування на якісну роботу:

• створіть належні умови – зорганізуйте зручне місце, подбайте про тишу, вимкніть або увімкніть беззвучний режим на телефоні;

• наведіть лад навколо себе – приберіть зайве, що заважатиме здатності сконцентруватися, приготуйте все потрібне (ручки, олівець, папір, вода тощо);

• перевірте готовність і живлення вашого пристрою (ноутбука, планшета, смартфона), стабільність інтернет-підключення;

Перед початком заздалегідь налаштуйтесь і зосередьтеся на екзамені, щоб мати змогу спокійно й виважено відповідати на запитання викладача. Під час екзамену фокусуйтеся на завданні, дотримуйтеся етичних норм і вимог академічної доброчесності, зберігайте власну гідність. Дотримуйтесь алгоритму, який задає викладач, дійте відповідно до формату проведення екзамену. У разі виникнення технічних проблем – не панікуйте, повідомте про проблему, зв’яжіться з викладачем.

Для того, щоб день екзамену став для вас успішним, необхідні:

– регулярна робота над змістами дисципліни протягом усього навчального року;

– наявність конспектів як структурованої опори для систематизації навчального матеріалу;

– чітке розуміння змісту основного матеріалу дисципліни;

– зосередженість уваги на найбільш складних розділах, темах, питаннях;

– повна ясність з усіх основних питань дисципліни;

– дотримання режиму дня, спланованого вами з урахуванням екзаменаційної доби;

– дотримання правил чергування розумової праці й відпочинку.

Підготовка до екзамену – це комплексний процес, який вимагає системного підходу й використання різних методологій, технологій і ресурсів. Основне завдання – обрати ті методи й інструменти, які допоможуть суттєво підвищити свою ефективність і досягнення. Головне – не відкладайте підготовку на останні дні, продумуйте власні стратегії, які для вас працюють найкраще.

ПІСЛЯМОВА

Сучасний випускник має якісно володіти своєю професією та бути обізнаним щодо власних можливостей, усвідомлювати техніки діяльності, які відповідають його цілям з урахуванням індивідуально-особистісних властивостей. Розширення спектра самостійної роботи під час професійної підготовки, різноманіття завдань і способів їхнього виконання дають змогу активізувати пізнавально-пошукову активність, сприяти формуванню готовності вирішувати професійні завдання за власною системою засобів і способів дій.

Навчання в університеті сьогодні вимагає високого рівня самостійності здобувача в освітньому процесі, розвитку його здібностей до самореалізації, усвідомлення необхідності самоосвіти. Саме набуття вмінь незалежно та самостійно діяти, думати, осмислювати навчальний матеріал, системно засвоювати його й застосовувати в реальній або змодельованій ситуації стає основною передумовою ефективної самоорганізації не лише в процесі навчання, а й в успішній професійній діяльності в майбутньому.

Якісне поєднання навчальної аудиторної роботи із самостійною задає готовність до реалізації принципів безперервної освіти, освіти протягом життя, що відповідає умовам сучасного професійно-інформаційного простору, який потребує від фахівців постійного оновлення наявних знань, уміння оперативно реагувати на нагальні запити суспільства, приймати нестандартні рішення, діяти творчо й самостійно.

Навчально-пізнавальна діяльність здобувачів освіти передбачає розвиток внутрішньої мотивації, усвідомленого ставлення до власної освіти, рефлексивності, цілеспрямованості, відповідальності, інтелектуального задоволення від процесу пізнання й самопізнання. Усе це складає основу їхньої самостійної роботи, яка є найвищою формою навчальної діяльності, становлення суб’єктної позиції в

процесі освіти. Саме така робота як особливий вид навчальної діяльності сприяє розвитку здобувачів освіти, і насамперед розвитку предметної й особистісної саморегуляції, накопиченню досвіду рефлексії, навичок культури розумової праці і, відповідно, успішному входженню в професію.

Самоорганізація ґрунтується на особистому бажанні здобувачів досягти власних освітніх цілей, покращити ефективність навчання, незалежно коригувати власне сприйняття, ставлення та дії. Тут навчання стає об'єктом свідомості й актуалізує процеси активного та свідомого планування, моніторингу, контролю та рефлексії. Розвинена самоорганізація виявляється у вірі в себе й усвідомленні власної здатності успішно реалізовуватись у різних академічних сферах. Саме віра у власні можливості підвищує мотивацію, успішність навчання й академічну самооцінку здобувачів.

Отже, успішна самостійна діяльність здобувачів створює умови для оволодіння відповідними навичками й уміннями самоорганізації в будь-якій сфері життєдіяльності, сприяє як якісній професійній підготовці й формуванню важливих професійних якостей, так і творчому розвитку здобувачів освіти.

Швидкий розвиток генеративного штучного інтелекту, його інструментів, способів комунікації, змога використовувати сучасні ресурси всієї мережі Інтернет можуть найімовірніше призвести до того, що певні рекомендації та поради застаріють. Проте маємо усвідомлювати, що всі новітні технології є інструментом загального розвитку власного інтелекту, а запропоновані рекомендації та поради відображають загальні напрями роботи й становлять основу самоорганізації та самостійної навчальної активності здобувача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова Н. Методика відбору інтернет-інформації: вплив сучасних інтернет-технологій. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2014. Вип. 39. С. 385–396. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2014_39_35.

2. Бабак А. Як ефективно шукати в Google: 12 практичних порад. *Портал «Детектор медіа». Інтернет-видання «MEDIASAPIENS»* (опубліковано 22.07.2016). URL : https://ms.detector.media/how-to/post/17068/2016-07-22-yak-efektyvno-shukaty-v-google-12-praktychnykh-porad.

3. Балаклицький М.А. Есе як художньо-публіцистичний жанр. Харків : ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2007. 74 с. URL : https://www.kafedrajourn.org.ua/files/2016-12-07_16-33-23.pdf.

4. Батура Юлія. Текст–міркування. *Освітньій проєкт «На Урок»* вебсайт (опубліковано 19.01.2023). URL : https://naurok.com.ua/tvir---mirkuvannya-napisannya-tvoru---mirkuvannya-chomu-kalina-e-simvolom-ukra-ni-322097.html.

5. Бистра Ю.В. Як скласти хронологічну таблицю. *HISTORY.INF.UA. Блог з історії* : вебсайт (опубліковано 30.11.2015). URL : https://262517.wixsite.com/history/single-post/2015/11/30/як-скласти-хронологічну-таблицю.

6. Бірта Г.О., Бургу Ю.Г. Методологія і організація наукових досліджень : навч.посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 142 с. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Burhu_Yurii/Metodolohiia_i_orhanizatsiia_naukovykh_doslidzhen.pdf.

7. Буряк В. Самостійна робота як системоутворюючий елемент навчальної діяльності студентів. *Вища школа*. 2008. № 5. С. 10–24. URL : https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/4772.

8. Васильченко М. Що таке портфоліо, кому і для чого воно потрібне. *GoIT – школа айтішних професій* : вебсайт (опубліковано 11.12.2023). URL : https://goit.global/ua/articles/shcho-take-portfolio-komu-i-dlia-choho-vono-potribne.

9. Велика українська енциклопедія : Електронна версія. URL : https://vue.gov.ua/Головна_сторінка

10. Вітушко Н. Особливості організації етапу підготовки інформаційної бази : Інформаційно-аналітичне дослідження на замовлення органів державної влади. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2013. Вип. 36. С. 245–258. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2013_36_25.

11. Геревич М.О., Олексик Х.М. Організація самостійної роботи студентів як засіб формування професійної компетенції майбутніх фахівців. *Міжнародний науковий вісник*. 2014. Вип. 8(27). С. 282–285. URL : https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/341b84fd-02aa-49a3-b81b-3644cc653945.

12. Гісем О., Гісем О. Досліджуємо історію і суспільство : електронний підручник. Харків-Київ : Вид. «Ранок», 2022. URL : https://ua.izzi.digital/DOS/355294/358693.html.

13. Горбань Г.О. Особливості формування психологічної готовності здобувача освіти до самоорганізації в умовах карантину. *Психологічне здоров'я персоналу організацій в умовах пандемії COVID-19: проблеми та технології забезпечення* : матеріали XIV Міжнар.наук.-практ.онлайн-конф. з організаційної та економічної психології (21 травня 2020 р.). С. 29–31. URL : http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/zbirnik_ost_var_1594384171.pdf ? fbclid=IwAR3vOcqwwDiuKnlUhK6jOj5N8CNJVE5x0y3wznJrIjEVlV9HrW_g2I7URQM.

14. Горбань Г. О. Самостійна робота здобувача освіти: освітньо-професійна програма «Психологія» : навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти першого бакалаврського і другого магістерського рівнів. Запоріжжя : ЗНУ, 2021.112 с.

15. Горошкіна О.М. Портфоліо як інструмент підготовки вчителів до реалізації компетентнісного підходу *In: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Філологія та лінгводидактика в умовах євроінтеграції: сьогодення і перспективи»*, (19-20 травня 2020 р.) м. Херсон. С. 42-49. URL : https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722508.

16. Гоян І.М. Специфіка самоорганізації молоді: соціально-психологічний аспект. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та*

соціальної роботи. 2021. № 3 (56), Т.2. С. 42–53. DOI: https://doi.org/10.33216/2219-2654-2021-56-3-2-42-53.

17. Гредінарова О.М. Методика формування в учнів дослідницького стилю мислення через вміння ставити запитання. *Актуальні проблеми психології*. *Т. 10: Психологія навчання*. *Генетична психологія*. *Медична психологія*. 2016. Вип. 28. С. 81–101. URL : http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v10/i28/10.pdf

18. Дементієвська Н.П. Формування навичок критичного *оцінювання* веб-ресурсів і проблема безпеки учнів в Інтернеті. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2015. № 7. С. 46–51. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/komp_2015_7_9.

19. Долгопол О.О., Кір'янова О.В. Особливості організації самостійної роботи студентів під час вивчення гуманітарних дисциплін в умовах дистанційної форми навчання. *Наукові записки*. *Серія: Педагогічні науки*. 2022. Вип. 207. С. 128–131. DOI: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-128-131.

20. Доронкіна Н.Є. Особливості аргументативних структур в англійськомовних науково-технічних статтях : дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Херсон, 2021. 285 с. URL : https://www.kspu.eduFileDownload.ashx/Доронкіна_дисертація.pdf?id=a7a9fa3f-893d-4e7c-bd60-d80576c18780.

21. Драч В. Найпопулярніші пошукові системи серед українських користувачів: Рейтинг пошукових систем 2024–2025. URL : https://project-seo.net/blog-uk/rejtyng-poshukovyh-system-2018-2019.

22. Енциклопедія Сучасної України : *Інститут енциклопедичних досліджень НАН України : вебсайт*. Київ. URL : http://esu.com.ua/.

23. Житєньова Н.В. Технології візуалізації в сучасних освітніх трендах. *Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету»*. 2016. № 2. С. 170–178. DOI: https://doi.org/10.28925/2414-0325.2016.2.170178.

24. Ісаєва С., Соловей Н. Летуновська І. Самостійна робота студентів як запорука ефективної організації навчального процесу у вищих закладах освіти. *Grail of Science*. 2023. № 28. С. 385-392. DOI: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.09.06.2023.62.

25. Каракоз, О. Візуалізація інформації у сучасному освітньому просторі. *Grail of Science*. 2023. № 24. С. 800-803. DOI: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.02.2023.149.

26. Карпенко, Ю. П. Використання методів візуалізації при вивченні студентами хімічних дисциплін. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2023. № 1 (26). С. 57–64. DOI: https://doi.org/10.51707/2618-0529-2023-26-07.

27. Кириченко Р.В. Аналіз основних психологічних підходів до проблеми розуміння тексту читачем. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2011. Вип. 11, ч. 1. С. 219–226. URL : https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/2982.

28. Князян М.О. Самостійна робота як засіб формування дослідницької спрямованості особистості студента : навч. посіб. Одеса : Принт Майстер, 2005. 176 с.

29. Коваль Т., Приліпко Т. Самостійна робота як важливий засіб модернізації змісту вищої освіти. In *Сучасна освіта України: проблеми, досвід, перспективи : монографія / за заг. ред. В.В. Іванишин*. Рига, Латвія : Baltija Publishing, 2024. С. 312–321. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-422-1-31.

30. Ковальчук В.Ю., Білецька Л.С., Стасів Н.І. Активізація освітньої діяльності молодших школярів шляхом моделювання сюжетних задач. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Вип. 89. 2022. С. 22–25. DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.89.04.

31. Ковальчук М.Б., Коломієць А.А. Узагальнення та систематизація як психолого-педагогічна проблема. *Didactics of mathematics: Problems and Investigations*. Вип. № 34. 2010. С. 68-71. http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/15280.

32. Кодекс академічної доброчесності Запорізького національного університету (із змінами затвердженими Вченою радою ЗНУ 07.09.2021 р., протокол № 2). URL : https://www.znu.edu.ua/docs/kodeks_akadem__chnoyi_dobrochesnost___.pdf.

33. КомахаЛ. Г. Логічні засади аргументації у філософському знанні : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 360 с. URL :

https://shron1.chtyvo.org.ua/Komakha_Larysa/Lohichni_zasady_arhumentatsii_u_filosofskomu_znanni.pdf.

34. Коментарі. In: *Риторика та композиція (Wikibooks)*. Бібліотека. LibreTexts: Ukrayinska. Розділ 3.3. : вебсайт. URL : https://ukrayinska.libretexts.org/Гуманітарні_науки/Написання/Вступне_написання/Книга%3A_Риторика_та_композиція_(Wikibooks)/03%3A_Жанри/3.03%3A_Коментарі. (Original source: https://en.wikibooks.org/wiki/Rhetoric_and_Composition).

35. Коноваленко Т. Портфоліо – що це таке та як правильно створити портфоліо за зразком онлайн. *Promodo Academy. Блог* : вебсайт (опубліковано 11.7.2024). URL : https://academy.promodo.ua/blog/portfolio----shcho-ce-take-ta-yak-pravilno-stvoriti-portfolio-za-zrazkom-onlayn.

36. Котова А.В., Туренко Р.Л. Принципи організації самостійної роботи студентів та вимоги до її проведення. *Scientific Journal «ScienceRise». Педагогічна освіта*. 2015. №5 (15). С. 75–77.

37. Кочерган М. П. Вступ. до мовознавства. Київ : ВЦ «Академія», 2000. 368 с.

38. Кузнецова Г.А. Проблема систематизації та узагальнення знань студентів втнз під час вивчення дисципліни «Вища математика». *Фізико-математична освіта*. 2018. Вип. 1(15). С. 73-77.

39. Кульчицький І.М. Концептуалізація понять «модель» та «моделювання» у наукових дослідженнях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка» Інформаційні системи та мережі*. 2015. Вип. 829. С. 273–284. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPICM_2015_829_21.

40. Ларін Д.І. Основи теорії аргументації : методичні матеріали. *Всеосвіта: Національна освітня платформа*. https://vseosvita.ua/library/osnovi-teorii-argumentacii-23871.html.

41. Лемберський О.Ю. Самостійна робота студентів як основа сучасних науково-практичних тенденцій. *Імідж сучасного педагога*: *Особистість педагога*. 2020. №4 (193). С. 34-38. URL : http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11431.

42. Літвінчук С. Б. Сучасні підходи до організації самостійної роботи студентів у вищій школі. *Наукові праці Чорноморського державного*

університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. Педагогіка. 2012. Т. 199, Вип. 187. С. 65–69. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2012_199_187_13.

43. Логіка : мультимедійний підручник / авт.кол. В.М. Кравець, О.І. Гвоздік, О.О. Бандура, Р.В. Михайленко та ін. Харків : Національна академія внутрішніх справ, 2015. URL : https://arm.navs.edu.ua/books/logika/lections/lections.html.

44. Лучкевич В.В., Кемінь Г.М. Організація самостійної роботи студентів у процесі навчання іноземної мови у вищій школі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2013. Вип. 108. Т. 2. С. 161–163. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_44.

45. Майборода Л. Методика організації самостійної роботи майбутніх кваліфікованих робітників в умовах змішаного навчання. Професійна педагогіка. 2023. № 2 (27). С. 166-174. DOI: https://doi.org/10.32835/2707-3092.2023.27.166-174.

46. Малихіна С. В. Самостійна робота як системоутворювальний компонент дидактичної інтенсифікації навчальної діяльності студентів. *Pedagogy of Higher and Secondary Education*. 2012. Вип. 33. С. 129–141. DOI: https://doi.org/10.31812/educdim.v33i0.1939.

47. Мандзюк О. Поняття та зміст аналітичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 171–176. URL : http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/10/36.pdf.

48. Моделювання як методологічний принцип організації освітнього процесу : посібник. / уклад. Т.М. Соколенко. Слов'янськ: Палац дитячої та юнацької творчості, 2020. 54 с. URL : https://donopdut.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/57.-Modelyuvannya-yak-metodologichniy-princip-organizacii-osvitnogo-procesu-v-umovakh-OPDYUT-metodichniy-posibnik.-2020-r._compressed.pdf.

49. Морозова Л. Організація самостійної роботи студентів у закладах вищої освіти України. *Український Педагогічний журнал*. 2024. №4. С. 152–162. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-4-152-162.

50. Наєнко Г. Смисл тексту: сучасний лінгвістичний вимір, передтермінологічна історія. *Вісник Київського національного*

університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика. 2012. Вип. 23. С. 35-39. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_LMF_2012_23_12.

51. Наливайко А.Ю. Що таке інтелект-карти та як їх ефективно використовувати вчителю. *Всеосвіта. Спільнота. Педагогіка* : сайт. URL : https://vseosvita.ua/c/pedagogy/post/37694.

52. Недбаєвська Л. С. Методика використання структурно-логічних схем для узагальнення і систематизації знань. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Педагогічна*. 2008. № 14. С. 150–152. URL : http://ped-series.kpnu.edu.ua/article/view/34016/30552.

53. Огойко А. 10 порад для навчання: як вдало підготуватися до екзамену / тестування / контрольної. *На всі двісті* : вебсайт (опубліковано 08.05.2020). URL : https://navsi200.com/tsikave/10-porad-dlya-pidhotovky-do-ekzamenutestuvannyakontrolnoji.

54. Олійник В.Ф., Мірошник З.М. Вікова і педагогічна психологія: семінари, лабораторні заняття, самостійна робота студенів : навч. посіб. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2004. 134 с.

55. Омельченко С., Гончар Л., Головко С. Інтеграція штучного інтелекту в освітній процес підготовки майбутніх економістів. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2025. № 1. С. 31–40. https://doi.org/10.31865/2414-9292.23.2025.334012.

56. Онищенко Н. Питання достовірності новинної інформації в умовах зовнішніх негативних інформаційних впливів. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 48. С. 535–545. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2017_48_41.

57. Осіна Н.А. Кейс-метод як спосіб формування життєвих компетентностей учнів : методичні рекомендації. Запоріжжя : Науково-методичний центр професійно-технічної освіти у Запорізькій області, 2018. 28 с. URL : https://naurok.com.ua/keys-metod-yak-sposib-formuvannya-zhittevih-kompetentnostey-uchniv-13118.html#_Toc36571.

58. Панухник О. Штучний інтелект в освітньому процесі та наукових дослідженнях здобувачів вищої освіти: відповідальні межі вмісту ШІ.

Галицький економічний вісник. 2023. № 4 (83). С. 202-211. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.04.

59. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / за ред. З.Н. Курлянд. Київ : Знання, 2007. 495 с.

60. Педагогіка вищої школи. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / за ред. В.Е. Лунячека, Н.О. Ткачової; кол. авт. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. 344 с

61. Побудова та розуміння алгоритмів: крок за кроком для новачків / укл. редакція Академії ITSTEP. *Академія ITSTEP: блог* : вебсайт (опубліковано 14.07.2023). URL : https://cloud.itstep.org/blog/building-and-understanding-algorithms-a-step-by-step-guide-for-beginners.

62. Подкур А. Карта, картка чи мапа? *Medium: Correctarium Blog :* вебсайт (опубліковано 02.11.2017). URL : https://medium.com/correctarium-blog/карта-картка-чи-мапа-f10a828bbe4b.

63. Позднякова Т. Є. Візуалізація та структурування інформації за допомогою ментальних карт на уроках біології: науково-методичний посібник. Рівне: РОІППО, 2018. 50 с.

64. Положення про електронний курс навчальної дисципліни в системі електронного забезпечення навчання Запорізького національного університету. ЗНУ : затверджено Вченою радою ЗНУ 01.07.2024, протокол № 14. URL : https://sites.znu.edu.ua/navchalnyj_viddil/normatyvna_basa/polozhennya_pro_eletronnij_kurs_navchal__noyi_distsipl__ni_v_sistem___elektronnogo_zabezpechennya_navchannya_znu.pdf.

65. Положення про організацію та методику проведення поточного та підсумкового семестрового контролю навчання студентів Запорізького національного університету: затверджено Вченою радою ЗНУ 27.09.2019, протокол № 2. URL : https://sites.znu.edu.ua/navchalnyj_viddil/normatyvna_basa/polozhennya_pro_organ__zats__yu_ta_metodiku_provedennya_potochnogo_ta_p__dsumkovogo_semestrovogo_kontrolyu_navchannya_student__v_znu_.pdf.

66. Пономаренко О.А. Методичні рекомендації щодо підготовки до семінарських занять та написання рефератів. *Персональний сайт викладача* : вебсайт. URL : https://ponomarenkooa.jimdofree.com.

67. Ключові компетентності для навчання протягом життя / корпоративні автори. Представництва та офіси ЄС: Представництво в Україні, 2021. 16 с. URL : https://data.europa.eu/doi/10.2871/420.

68. Прищак М.Д., Хома О.І. Загальні засади та зміст організації самостійної роботи студентів на кафедрі філософії та гуманітарних наук : навч. посібник. *Мережні електронні видання Вінницького національного технічного університету.* URL : https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/13prishak_zagal_zasadi_zmist_organizac_samoroboti_stud_kafedr_filosof/index.html (30.05.2025).

69. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 37-38 (редакція із змінами від 08.01.2025. URL : https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1556-18#Text.

70. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Голос України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39 (редакція із змінами від 15.04.2025). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.

71. Психологічна енциклопедія : *Український психологічний ХАБ* : вебсайт. URL : https://www.psykholoh.com.

72. Психологія особистості: Словник-довідник / за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 320 с.

73. Резнік С.М. Критерії та рівні розуміння студентами навчального матеріалу. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 5. С. 116-118. URL : https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/18028.

74. Рекомендації щодо відповідального впровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах вищої освіти. МОН України / авт. колектив. URL : https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2025/04/24/shi-v-zakladakh-vyshchoi-osvity-24-04-2025.pdf.

75. Розуменко А.О. Узагальнення та систематизація знань студентів при вивченні математичної статистики. *Фізико-математична освіта : науковий журнал*. 2017. Вип. 2(12). С. 130-134. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/fmo_2017_2_25.

76. Бібліотека розробок. *«На Урок»* : вебсайт. URL: https://naurok.com.ua/biblioteka.

77. Самойленко І., Полесова Т., Кривошеєва В., Чернишова О., Герасименко В., Долинський В. Самостійна робота студентів в розвитку професійної компетентності у вищих медичних навчальних закладах в умовах дистанційного навчання. *Scientific Collection «InterConf»*. 2021. № 48. URL : https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/10871.

78. Сватюк О. Вчитися на чужих помилках: про метод кейсів. *Блог Центру навчальних та інноваційних технологій УКУ* (опубліковано 14.06.2019). URL : https://ceit-blog.ucu.edu.ua/vykladannya/vchytysya-na-chuzhyh-pomylkah-pro-metod-kejsiv.

79. Серажим К. Тексти-міркування і тексти-докази: семантичне і стилістичне розмежування. *Електронна бібліотека Інституту журналістики* : вебсайт. URL : http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=297.

80. Сервіси для створення інтелект-карт. *Школа бізнесу Нова Пошта. Навчання. Блог* : вебсайт (опубліковано 22.02.2024). URL : https://online.novaposhta.education/blog/servisi-dlya-stvorennya-intelekt-kart.

81. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник. Київ : ВД «ЕКМО», 2011. 324 с.

82. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL : https://sum.in.ua.

83. Тамаркіна О. Самостійна робота студентів ЗВО в умовах дистанційного навчання. *Humanities science current*. 2020. Issues. 5. С. 228–231. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-35.

84. Тверезовська Н.Т. Сидоренко В.К. Методологія педагогічного дослідження : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури. 2013. 440 с.

85. Теплицька А.О. Задача як вид навчального завдання у процесі математичної підготовки майбутніх учителів. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2015. № 2 (10). С. 223–228. URL : https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2015/2/39.pdf.

86. Тіманюк В.М., Тіманюк І.В. Використання методу «портфоліо» у процесі професійної підготовки магістрів за спеціальністю «Інтелектуальна

власність». *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2015. Випуск 46. С. 221–230. URL : http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/ p_46/23.pdf.

87. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи : навч. посібн. Київ : Кондор, 2011. 628 с.

88. Тяпкіна Н.І. З'ясувати тип тексту-міркування. URL : https://moodle.znu.edu.ua/mod/assign/view.php?id=267828.

89. Українська Вікіпедія : україномовний розділ Вікіпедії, багатомовного інтернет-проєкту зі створення інтернет-енциклопедії. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Головна_сторінка.

90. Українська електронна освітня система «МійКлас» : Електронний освітній ресурс. URL : https://www.miyklas.com.ua.

91. Управління своїм часом та пріоритетами. In *Успіх коледжу (OpenStax)*. Бібліотека. LibreTexts: Ukrayinska. Розділ 3.7. URL : https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Консультування_та_настанови/Книга%3A_Успіх_коледжу_(OpenStax)/03%3A_Управління_своїм_часом_та_пріоритетами/3.07%3A_Розширені_стратегії_управління_часом_і_завданнями (Original source: https://openstax.org/details/books/college-success).

92. Форманова С.В. Ключові слова як вектор інтерпретації художнього тексту. *Культура народов Причерноморья*. 1999. № 6. С. 234-239. URL : https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/91991.

93. Харитонюк О., Донай Л., Вохельські М. Штучний інтелект в університетах. Внесок до дискусії. In *Impact of Artificial Intelligence and Other Technologies on Sustainable Development*: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Internet Conference, (December 28-29, 2023). С.155-160. https://www.researchgate.net/publication/377149021_Stucnij_intelekt_v_universitetah_Vnesok_do_diskusii.

94. Чепелєва Н.В. Психологія читання навчальної та наукової літератури в системі професійної підготовки студентів. дис...д-ра психол.наук:19.00.07. КДПІ ім. М.П.Драгоманова. Київ, 1992. 376 с.

95. Чепелєва Н.В. Текст і читач: посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 124 с.

96. Швачич Г.Г., Гуляєва О.А., Оржех О.І. Алгоритмізація у прикладах та завданнях : навч.посіб. Дніпропетровськ: НМетАУ, 2010. 44с. URL : https://nmetau.edu.ua/file/032.pdf.

97. Швед М. Самостійна робота студентів: навчально-методичний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 205 с.

98. Шевченко М. Ю., Середа В. В. Логіко-структурні та стилістичні особливості текстів-міркувань в англійській мові. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : збірник наукових праць Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов*. 2015. Вип. 15. С. 174-180. URL : https://enpuir.udu.edu.ua/entities/publication/ 28a66a07-39b6-4f95-b032-a08cf776c393.

99. Як писати есе – легко чи не дуже? (редакційна стаття) *Журнал «На урок»*: вебсайт. URL : https://naurok.ua/student/blog/yak-pisati-ese-legko-chi-ne-duzhe.

100. Як писати есе: структура, план та приклади (редакційна стаття). *A+ Education. Допомога для студентів: блог* : вебсайт. URL : https://a-education.com.ua/ua/blog/yak-pusatu-ese-struktura-priklad.

101. Ярошенко О. Моделювання і схематизація дидактичних об'єктів на основі когнітивної візуалізації на заняттях з музично-теоретичних дисциплін в системі підготовки вчителя музики. *Pedagogy of Higher and Secondary Education*. 2011. Вип. 33. С. 266–276. DOI: https://doi.org/10.31812/educdim.v33i0.1959.

102. Abbadia J. The Ultimate Guide: How to Write an Academic Essay. *Mind the Graph. Blog* : website (published 04.11.2023). URL : https://mindthegraph.com/blog/how-to-write-an-academic-essay.

103. Acharya K. An *Effective Approach for Solving Algorithms*. *Medium* : website (published 24.04.2023). URL : https://medium.com/@Krishna_/an-effective-approach-for-solving-algorithms-1905e2b6f2e4.

104. Adam, M. Two Notions of Scientific Justification. *Synthese.* 2007. Vol. 158. Pp. 93–108. URL : https://doi.org/10.1007/s11229-006-9052-x.

105. Al Tools for Exam Preparation: A Student's Guide*Scientia Educare is a non-commercial educational initiative* : website (published 01.02. 2025). URL : https://scientiaeducare.com/ai-tools-for-exam-preparation-a-students-guide.

106. Anderson L.W., Krathwohl D. R. A taxonomy for learning, teaching, and assessing. 2001. New York: Longman. 352 p.

107. Anderson L.W. Rethinking Bloom's Taxonomy: Implications for testing and assessment. *Psychological Research*. 1999. Vol. 43. Pp. 421-429. ED 435630. URL : https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED435630.pdf.

108. Belcher W.L. How to Write an Academic Book Review. *Wendy Laura Belcher* : website. URL : https://wendybelcher.com/writing-advice/how-to-write-book-review.

109. Beniermann A., Mecklenburg L., Upmeier zu Belzen A. Reasoning on controversial science issues in science education and science communication. *Education Sciences*. 2021. Vol. 11 (9), article 522. DOI: https://doi.org/10.3390/educsci11090522.

110. Benoit W.L., Hample D., Benoit P.J. (eds.). Readings in Argumentation. In *Studies in argumentation in pragmatics and discourse analysis*. Berlin–New York Foris Publications, 1992. URL : https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9783110885651_A19815908/preview-9783110885651_A19815908.pdf.

111. Best Data Visualization Tools to Know in 2025 (updated on January 23, 2025). *Hero Vired – Hero Group: Upskill with expert articles: Blog - Data Visualization* : website. URL : https://herovired.com/learning-hub/blogs/data-visualization-tools.

112. Brooks A.W., John L.K. The Surprising Power of Questions : It goes far beyond exchanging information. *Harvard Business Review*. 2018. May–June. URL : https://hbr.org/2018/05/the-surprising-power-of-questions.

113. Buzan T. Use Your Head (Mind Set Series). Pearson Education, 2006. 159 p.

114. Chad D. Success: The Iceberg. *Medium. Blog Chad Dorman* : website. URL : https://medium.com/@cldorman84/success-as-the-iceberg-6d98f9544992.

115. Chiu T., Meng H., Chai C., King I., Wong S., Yeung Y. (). Creation and evaluation of a pre-tertiary artificial intelligence curriculum. *IEEE Transactions of Education*. 2022. Vol. 65 (1). Pp. 30-39. DOI: https://doi.org/10.1109/TE.2021.3085878.

116. Clarke J.H. Using Visual Organizers to Focus on Thinking. *Thinking and Learning Across the Curriculum*. 1991. Vol. 34, No. 7. Pp. 526-534. URL : http://www.jstor.org/stable/40014577 .

117. Collaborative research: Leveraging comparison and explanation of multiple strategies (CEMS) to improve algebra learning. *Vanderbilt University* : website. URL : https://my.vanderbilt.edu/cems.

118. Comparative method (editorial). *Metodología Sapiens: Conectando conocimiento* : website. URL : https://metodologiasapiens.com/en/metodos/metodo-comparativo.

119. Connell A. Search Engine Market Share For 2025: Who Is Winning? *Search Endurance*. *Search Endurance* : website. 2025. URL : https://searchendurance.com/search-engine-market-share.

120. Costa A.L. (Ed.). Developing minds: A resource book for teaching thinking. Alexandria, VA: ASCD. 2000. 339 p.

121. Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance.). ST/9009/2018/INIT. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2018.189.01.0001.01.ENG.

122. Dai Yun, Liu Ang, Lim Cher Ping Reconceptualizing ChatGPT and generative AI as a student-driven innovation in higher education. *The 33rd CIRP Design Conference*. 2023. Issue 119. Pp. 84-90. DOI: https://doi.org/10.1016/j.procir.2023.05.002.

123. Dang H. The nature of scientific justification. *Asian J. Philos*. 2025. Vol. 4, article № 70. DOI: https://doi.org/10.1007/s44204-025-00289-5.

124. Djunaidi, Hermansyah, Aswadi J. Innovative Notation System for Effective Reading and Thinking Strategy in Covid 19 Learning and Teaching Pandemonium. *In Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. *2021*. *Vol*. *565*. Pp. 1070–1075. DOI: https://doi.org/10.2991/assehr.k.210716.212.

125. Dushkova M. Application of the method «Didactical cinquain» in the teaching of the subject «Children and teenage literature». *Sciences of Europe*. 2022. Vol. 104, article № 40. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7298687.

126. Ehninger D., Brockriede W. Decision by debate. New York : Harper & Row, 1978. 264 p. URL : https://archive.org/details/decisionbydebate00ehni/page/n263/mode/2up.

127. Eppler M., Burkhard R. Knowledge Visualisation: Towards a New Discipline and its Fields of Application. In *Encyclopedia of Knowledge*

Management. 2005. Pp. 551–560. URL : https://www.researchgate.net/publication/33682085_Knowledge_Visualisation_Towards_a_New_Discipline_and_its_Fields_of_Application.

128. Erdem A. Mind Maps as a Lifelong Learning Tool. *Universal Journal of Educational Research*. 2017. Vol. 5 (12A). Pp. 1–7. DOI: https://doi.org/10.13189/ujer.2017.051301.

129. Fiialka S., Kornieva Z., Honcharuk T. ChatGPT in Ukrainian Education: Problems and Prospects. *International Journal of Emerging Technologies in Learning* (iJET). 2023. № 18 (17). PP. 236–250. DOI: https://doi.org/10.3991/ijet.v18i17.4221.

130. Flammer A., Kaiser H., Müller-Bouquet P. Predicting what questions people ask. *Psychol*. 1981. Vol. 43. Pp. 421–429. DOI: https://doi.org/10.1007/BF00309226.

131. Funa A.A., Gabay R.A.E. Policy guidelines and recommendations on AI use in teaching and learning: A meta-synthesis study. *Social Sciences & Humanities Open*. 2025. Vol. 11, article 101221. Pp. 1–13. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2024.101221.

132. Gaines J. How to Write a Case Conceptualization: 10 Examples. *PositivePsychology.com* : website (published 11.02.2022). URL : https://positivepsychology.com/case-conceptualization-examples.

133. Gergen K.J. The Social ConstructionistMovement in Modern Psychology. *American Psychologist*.1980. Vol.40. P. 266–275.

134. Gevorgyan N. How to Create Engaging Educational PowerPoint Presentations. *Uteach. Blog «Resources and insights»* : website. URL : https://uteach.io/articles/create-engaging-presentations.

135. How to Write a Case Study in Psychology (editorial). *The Neuron* : website. URL : https://www.theneuron.ai/write/reports/psychology-case-study.

136. How To Write a Psychology Case Study in 8 Steps (Plus Tips) / The Indeed Editorial Team (editorial). *Indeed*.com : website (updated 26.03.2025). URL : https://www.indeed.com/career-advice/career-development/how-to-write-psychology-case-study.

137. How to Write Academic Reviews (editorial). *Trent University – Academic Skills* : website. URL : https://www.trentu.ca/academicskills/how-

guides/how-write-university/how-approach-any-assignment/how-write-academic-reviews.

138. Irvin J.L., Rose E.O. Starting early with study skills: a week-by-week guide for elementary students. Boston, MA: Allyn and Bacon, 1995. 249 p.

139. Knowledge Visualization. In: Gunstone, R. (eds) *Encyclopedia of Science Education*. *Springer, Dordrecht*. 2015. Pp. 552–552. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-007-2150-0_100634.

140. Krause S., Panchal B.H., Ubhe N. Evolution of Learning: Assessing the Transformative Impact of Generative AI on Higher Education. *Frontiers of Digital Education*. 2025. Vol. 2, article № 21. DOI: https://doi.org/10.1007/s44366-025-0058-7.

141. Krell M, Vorholzer A, Nehring A. Scientific Reasoning in Science Education: From Global Measures to Fine-Grained Descriptions of Students' Competencies. *Education Sciences*. 2022. Vol. 12 (2), article 97. DOI: https://doi.org/10.3390/educsci12020097.

142. Lakatosh, M.O. The professional training of agricultural specialists as a psychological and pedagogical problem. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social Work*. 2019. Vol. 2(45). Pp. 115-119.

143. Lane J.L. Case Writing Guide. *Penn State's Teaching and Learning Center: Repository*. (revised 07.10.2007). URL : https://www.schreyerinstitute.psu.edu/pdf/CaseWritingGuide.pdf.

144. Lengler R., Eppler M.J. Towards a periodic table of visualization methods for management. *Proceedings of the Conference on Graphics and Visualization in Engineering (GVE 2007), Clearwater, Florida, USA, 2007*. Acta Press, 2007. URL : https://www.academia.edu/8891300/Towards_A_Periodic_Table_of_Visualization_Methods_for_Management_1_The_Realm_of_Visualization_Methods.

145. Marzano R.J. Designing a new taxonomy of educational objectives. Thousand Oaks, CA: Corwin Press. 2001. 163 p.

146. Master Exam Success: How Digital Tools Are Transforming Modern Education. /Dinis Guarda (founder). *IntelligentHQ* : website (published 01.05.2025). URL : https://www.intelligenthq.com/master-exam-success-how-digital-tools-are-transforming-modern-education.

147. Meyer R. Knowledge Visualization. *Semantic Scholar*. 2009. URL : https://www.medien.ifi.lmu.de/lehre/ws0809/hs/docs/meyer.pdf.

148. Mollick E., Mollick L. Assigning AI: Seven approaches for students, with prompts. *arXiv: 2306. 10052*. 2023. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2306.10052.

149. Naegle K. M. Ten simple rules for effective presentation slides. *PLoS Computational Biology*. 2021. Vol. 17 (12), article e1009554. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1009554.

150. Noah W. Sobe Problematizing Comparison in a Post-Exploration Age: Big Data, Educational Knowledge, and the Art of Criss-Crossing Comparative. *Education Review*. 2018. Vol. 62, № 3. Pp. 311–458. DOI: https://doi.org/10.1086/698348.

151. Pahome, D. Using Cinquain as a Form of Representation of Natural Science Knowledge. *Romanian Review of Geographical Education*. 2022. Vol. 11 (1). Pp. 5–19. DOI: https://doi.org/10.24193/RRGE120221

152. Panaoura, R. Teaching Mathematics in the Artificial Intelligence Era: Challenges and Concerns in Higher Education. *Social Education Research*. 2025. Vol. 6 (2). Pp. 242–249. DOI: https://doi.org/10.37256/ser.6220256730.

153. Pla-López R., Barrios M. La sistematización como método para la enseñanza aprendizaje. *Educación y Sociedad*. 2015. Vol. 13 (1). URL : https://www.researchgate.net/publication/351334556.

154. Johnson-Sheehan R., Paine C. Writing Today. Pearson Education Canada, 2013. 680 p.

155. Rodafinos A. The Integration of Generative AI Tools in Academic Writing: Implications for Student Research. *Social Education Research*. 2025. Vol. 6 (2). Pp. 250–258. DOI: https://doi.org/10.37256/ser.6220256517.

156. Salomao A. Classification Writing: How to Group Ideas Effectively. *Mind the Graph. Blog* : website (published 15.05.2024). URL : https://mindthegraph.com/blog/classification-writing.

157. Salomão A. Expository Writing: The Value of Clear, Factual Communication. Mind *the Graph. Blog* : website (published 08.07.2024). URL : https://mindthegraph.com/blog/expository-writing.

158. Saran M, Krentz Gober M, McCarty EB. An introduction to the Cornell Note system. *Ear, Nose & Throat Journal*. 2022. Vol. 101 (9_suppl). Pp. 37–41. DOI: https://doi.org/10.1177/01455613221146457.

159. Stolte M. These 10 tips will help you make a rock-solid slideshow for your presentation. *Utrecht University (Netherlands): Educational Development & Training*. URL : https://www.uu.nl/en/education/educational-development-training.

160. Street J. AI for Exam Preparation: Revolutionizing Your Study Habits. *Ramblefix*. *Category: Guides* : website (published 15.08.2024). URL : https://blog.ramblefix.com/ai-for-exam-preparation.

161. Zeb T. How to Write the «Describe the Phenomenon». *Next Idea Matters : A Global Learning and Awarding Program for Student Innovation Projects* : website (published 18.11.2024). URL : https://www.nextideamatters.com/post/how-to-write-the-describe-the-phenomenon-section#.

162. Tegan G. How to Write Recommendations in Research : Examples & Tips. *Scribbr*. *Research paper* : website (published 15.09.2022). URL : https://www.scribbr.com/dissertation/recommendations-in-research.

163. The history and science of mind mapping. *Inspiration* : website. URL : https://www.inspiration-at.com/the-history-and-science-of-mind-mapping.

164. The history of mind maps. *Linkfacts*. *Blog* : website. URL : https://www.linkfacts.link/history-of-mind-maps.

165. Top 30 Different Types of Data Visualization Techniques Explained (updated 06.02.2025). *Hero Vired – Hero Group: Upskill with expert articles*. *Blog–Data Visualization* : website. URL : https://herovired.com/learning-hub/blogs/data-visualization-techniques.

166. Undrill G, McMaster F. PowerPoint: avoiding the slide to damnation. *Advances in Psychiatric Treatment*. 2013. Vol. 19 (1). Pp.14–22. DOI: https://doi.org/10.1192/apt.bp.110.008805.

167. UNESCO. Consensus on artificial intelligence and education. In *International Conference on Artificial Intelligence and Education, Planning Education in the AL Era: Lead the leap*. BeiJing: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) and the Ministry of Education of the People's Republic of China. 2019. URL : https://www.unesco.

org/en/articles/first-ever-consensus-artificial-intelligence-and-education-published-unesco.

168. Wang S., Wang F., Zhen Z., Wang J., Tran T., Du, Z. Artificial intelligence in education: A systematic review. *Expert systems with Applications*. 2024. Vol. 252, Part A, article 124167. DOI: https://doi.org/10.1016/j.eswa.2024.124167.

169. Wikipedia, the free encyclopedia. URL : https://en.wikipedia.org/wiki.

170. Zarefsky D. Definitions. In: Rhetorical Perspectives on Argumentation. *Argumentation Library*. 2014. Vol. 24. Pp. 115–128. (published 06.03.2014, Springer, Cham). DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-05485-8_10.

171. Zhou C. Integration of modern technologies in higher education on example of artificial intelligence use. *Education and Information Technologies*. 2023. Vol. 28 (4). Pp. 3893–3910. DOI: https://doi.org/10.1007/s10639-022-11309-9.

Навчальне видання

(українською мовою)

Горбань Галина Олександрівна

НАВЧАЛЬНА САМООРГАНІЗАЦІЯ І САМОСТІЙНА РОБОТА ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ

Навчальний посібник

для здобувачів вищої освіти першого бакалаврського

і другого магістерського рівнів

Рецензенти:

Відповідальна за випуск: Н.О. Губа

Коректор: О. В. Філь